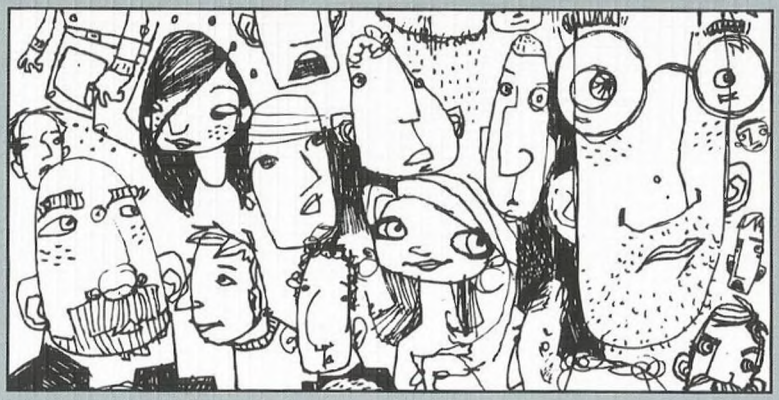
Sosyoloji Ne İşe Yarar?

Zygmunt Bauman

İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

AYRINTI

1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* [1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik, 2016]; *Hermeneutics and Social Science* [*1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı, 2017]; *Legislators and Interpreters* [1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis, 1996]; *Freedom* [1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı, 2015]; *Modernity and the Holocaust* [1989; *Modernite ve Holokaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa, 2016]; *Thinking Sociologically* [1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, 1999]; *Modernity and Ambivalance* [1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, 2003]; *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* [1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı, 2000]; *Postmodern Ethics* [1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı, 1998]; *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality* [1995; *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, 2001]; *Postmodernity and its Discontens* [1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, 2000]; *Globalization: The Human Consequences* [1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, 1999]; *Work, Consumerism and the New Poor* [1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal, 1999]; *In Search of Politics* [1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis, 2013]; *Liquid Modernity*, [2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can, 2017]; *The Individualized Society* [2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı, 2005]; *Community. Seeking Safety in an Insecure World* [2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say, 2016]; *Conversations with Zygmunt Bauman* [2001; Keith Tester ile, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesur Hazır, Heretik, 2017]; *Society under Siege* [2002; *Kuşatılmış Toplum*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2018]; *Liquid Love* [2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa, 2017]; *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi* [2004; *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik, 2017]; *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts* [2004; *Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, Çev. Osman Yener, Can Yay, 2018]; *Europe* [2004; *Avrupa*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2018]; *Liquid Life* [2005; *Akışkan Hayat*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2018]; *Liquid Fear* [2006; *Akışkan Korku*, Çev. Cumhur Atay, Ayrıntı, 2020]; *Art of Live* [2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı, 2017]; *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* [2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki, 2010]; *44 Letters from the Liquid Modern World* [2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus, 2012]; *Living on Borrowed Time* [2010; Citlali Rovirosa-Madrazo ile, *Borçlu Zamanlarda Yaşamak*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2019]; *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* [2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say, 2013]; *Culture in a Liquid Modern World* [2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf, 2015]; *Liquid Survellance* [2012, David Lyon ile, *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı, 2013]; *This is Not a Diary* [2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar, 2014]; *On Education* [2012; *Eğitim Üzerine*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2020]; *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* [2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı, 2014]; *State of Crisis* [2014; Carlo Bordoni ile, *Kriz Hâli ve Devlet*, Çev. Yavuz Alogan, İthaki, 2018]; *Practices of Selfhood* [2015; Rein Raud ile, *Benlik Pratikleri*, Çev. Mehmet Ekinci, Ayrıntı, 2018]; Stanislaw Obirek ile, *On the World and Ourselves* [2015; Stanislaw Obirek ile, *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı, 2017]; *Of God and Man* [2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı, 2015]; *Moral Blindnes* [2015; Leonidas Donskis ile, *Ahlaki Körlük*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2020]; *Strangers at Our Door* [2016; *Kapımızdaki Yabancılar*, Çev. Emre Barca, Ayrıntı, 2018]; *In Proise of Literature* [2016; Riccardo Mazzeo ile, *Edebiyata Övgü*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, 2019] ve *Retrotopia* [2017; *Retrotopya*, Çev. Ali Karatay, Sel, 2018]. Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernite ve Holokaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

Ayrıntı: *1485*
İnceleme Dizisi: 327

Sosyoloji Ne İşe Yarar?
Zygmunt Bauman

Kitabın Özgün Adı
What Use Is Sociology?

Dizi Editörü
Güven Gürkan Öztan

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Yayına Hazırlayan
Güven Gürkan Öztan

Son Okuma
Ceren Ataer

© Zygmunt Bauman, Michael Hviid Jacobsen and Keith Tester, 2014

First published in 2014 by Polity Press.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Doodlemachine / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z
Merkez Köyü / Merkez Bucağı / Beylikdüzü / İstanbul
Tel.: (0212) 875 48 86-87 - Fax: (0212) 875 48 88
Sertifika No.: 47881

Birinci Basım: *2021*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-503-5
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci/İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman

Sosyoloji Ne İşe Yarar?

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

EŞYA VE İNSAN
Bir Pratik İlişkinin Felfesefesi, Pedagojisi ve Sosyolojisi
Arnd-Michael Nohl

KUŞATILMIŞ TOPLUM
Zygmunt Bauman

KAPIMIZDAKİ YABANCILAR
Zygmunt Bauman

DEMİR KAFES
Max Weber ve Weberci Marksizm
Michael Löwy

YEMEK VE ULUSAL KİMLİK
Gündelik Yaşamdan Küresel Siyasete
Atsuko Ichijo & Ronald Ranta

KORSANLAR VE İMPARATORLAR: ESKİLER VE YENİLER
Gerçek Dünyada Uluslararası Terörizm
Noam Chomsky

KÜRESELLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ
Dünyanın Yeniden Keşfi
John Ralston Saul

AVRUPA
Bitmemiş Bir Macera
Zygmunt Bauman

AKIŞKAN HAYAT
Zygmunt Bauman

KİTLE KATLİAMLARI
Cinai Bölmeler
Abram De Swaan

HAVVA'NIN SAKLI YÜZÜ
Arap Dünyasında Kadınlar
Nevâl es-Sâdevî

RADİKAL KURBAN
Terry Eagleton

EDEBİYATA ÖVGÜ
Zygmunt Bauman & Riccardo Mazzeo

PASİF DİRENİŞ
Mitin Ötesinde Bir Tarih
Domenico Losurdo

BORÇLU ZAMANLARDA YAŞAMAK
Citlali Rovirosa-Madrazo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

GREV!
Jeremy Brecher

MARKSİZM, ORYANTALİZM, KOZMOPOLİTANİZM
Gilbert Achcar

MARKSİZM VE KENT
Ira Katznelson

MİZAH
Terry Eagleton

EĞİTİM ÜZERİNE
Riccardo Mazzeo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

ANLATININ SÖYLEMİ
Yöntem Hakkında Bir Deneme
Gérard Genette

AHLAKİ KÖRLÜK
Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi
Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

KENT HAKKI
Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi
Don Mitchell

PSİKOTERAPİDE İNTERNET BAĞIMLILIĞI
Daria J. Kuss & Mark D. Griffiths

TAHRAN 1979
Ekber'i Hatırlamak
Behrooz Ghamari

AKIŞKAN KORKU
Zygmunt Bauman

NE ADAM NE HAYVAN
Feminizm ve Hayvanların Savunulması
Carol J. Adams

İçindekiler

Önsöz 7
Giriş 11
1- Sosyoloji Nedir? 17
2- Sosyoloji Neden Yapılır? 47
3- Sosyoloji Nasıl Yapılır? 81
4- Sosyoloji Neyi Başarır? 123

Önsöz

Bu ufak kitap sosyologları, kendilerini sözümona bir bilimin değer yargılarından bağımsız teknisyenleri değil de dünyaya seslenmek için kullanılan bir yöntemin etkin özneleri olarak tanımlamaya teşvik etmektedir. Metin Zygmunt Bauman'la Ocak 2012 ve Mart 2013 arasında yapılmış dört söyleşiden oluşmaktadır. Bu söyleşiler sorulara verilen yanıtlardan, üçümüzün kişisel buluşmalarının kayda geçirilmesinden, Bauman'ın erişime daha kapalı mecralarda yayımladığı bir dizi mektup ve parçadan meydana gelmiştir. Materyaller belli sürekliliklerle yankılar oluşturmak ve kimi zaman örgüleri kasıtlı bir şekilde askıda bırakmak amacıyla, sınırları gevşek bir

şekilde oluşturulan tematik bölümlere ayrılmıştır. Gerekli olduğu yerlerde gramere çekidüzen verdik (fark ettiğimiz üzere, yazılı İngilizce sık sık konuşulan İngilizceden çok farklılaşan bir şey ve ikincisi bazen sayfalarda son derece hoyrat bir görüntü çizmekte) fakat malzeme üzerinde kasten çok az oynamada bulunduk. Hedef kitaptaki söyleşilerin ötesine geçen bir sohbetin esin kaynağı olmaktı.

Niyetimiz günümüzde ve gelecekte sosyologların bu kitabı neyi, neden, nasıl ve kimler için yapacağımız hakkında taze fikirler üretmeye teşvik etmek için kullanması. Kitabın biçimi ve içeriği uyum halindedir. Kitabın geneli boyunca hedef, sosyologları pratiklerimizi Bauman'ın eserlerindeki ahlaki ve politik mesajlara uyarlamaya teşvik etmektir: Bir alternatif vardır fakat onu yaratmak bize düşmektedir.

Michael Hviid Jacobsen ve Keith Tester

Sosyolojinin daha az yönetimsel, hatta yönetimselliğe karşıt olan, daha geleneksel ve hümanist varyasyonu ... kararların derin ve motivasyonlarla bağlantılı kaynaklarını faaliyete sokarak, insanlara içinde bulundukları durum hakkında bol miktarda bilgi sağlayarak ve bu sayede tercih özgürlüklerinin sınırlarını genişleterek insan davranışlarını daha az öngörülebilir hale getirmeyi hedefler.

Zygmunt Bauman,
Polish Sociological Bulletin'den bir parça, 1967.

İyileştireceklerini iddia ettikleri rahatsızlıklardan katbekat daha zararlı olabilecek popüler tuzaklara düşmemek için her zamankinden çok dikkatli olmalıyız. Neticede mesleğimiz, hiç de romantik sayılamayacak onca yıldan sonra, yeniden cesaretin, tutarlılığın ve insani değerlere sadakatin test sahasına dönüşebilir.
Sosyoloji dersleri verdiğimiz odaların duvarlarına, Max Weber'in yarım yüzyılı aşkın süre önce sarf ettiği şu sözleri kazırsak akıllılık etmiş oluruz: "Eğer profesyonel bir düşünürün dolaysız bir yükümlülüğü olacaksa, o da çağa hâkim olan idoller karşısında sakin kalmak ve gerektiğinde akıntıya karşı yüzmektir."

Zygmunt Bauman,
Açılış Semineri, Leeds Üniversitesi, 1972.

Giriş

Sosyolojik tahayyüllerin işlediği hammadde insan deneyimidir. Sosyolojik tahayyülün nihai ürünü olan "toplumsal gerçeklik" ise, deneyim cevherinden dökülmüş metallerle dövülür. Kimyasal özü cevherin bileşenlerini yansıtmaktan başka bir şey yapamasa da ürünün içindekiler madenin eritilme sürecinden gelen izleri taşır. Nitekim bu süreç cevherin içindeki yararlı unsurları lüzumsuz çerçöpten ayırırken, ürünün şekli erimiş metalin içine döküldüğü kalıba (yani bilişsel çerçeveye) bağlıdır.

Zygmunt Bauman,
Kuşatılmış Toplum, 2002

Sosyolojinin sürekli değişen, durmaksızın genişleyen ve birbiriyle karşılıklı çatışan birçok farklı kullanımı

vardır. Bu "sosyolojiden faydalanma" meselesini devamlı geçerli ve yerinde bir soru haline getirir.* Dahası "sosyoloji ne işe yarar" sorusu özellikle sorulmaya değerdir çünkü sosyoloji neredeyse diğer tüm entelektüel çalışma sahalarından farklıdır. İçlerinden çoğu incelemek üzere eğildikleri "dışarıdaki" nesneleri tanımlayabilirken, sosyoloji bunu yapamaz. Sosyolojinin kendisi keşfetmeye çalıştığı toplumsal dünyanın ayrılmaz bir parçasıdır. Gerçekte sosyolojinin getirdiği kavrayışlar olmadan devam edebilecek toplumsal bir dünyanın parçasıdır.

Bu durumu korkunç ve ne pahasına olursa olsun aşılması gereken bir şey gibi gören, uzun bir gelenek ve tonla güncel pratik vardır. Sosyoloji ve toplumsal dünya arasına bariyerler dikmek için birçok girişimde bulunulmuştur ve hâlâ bulunulmaktadır. Metodolojinin fetişleştirilmesi, "değer tarafsızlığına" yapılan vurgu, konunun yabancısı kişilerin kafasını karıştıracak şekilde tasarlanmış özel ve gizli bir "bilimsel" dilin gelişmesi, profesyonel araç gereçlerin benimsenmesi geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmektedir ve hepsi sosyolojiyle irdelediği dünya arasında birer bariyer olma işlevini gerçekleştirmektedir. Bu şekilde sosyoloji, tarif etme, inceleme ve tahlil etme iddiasında olduğu insan yaşamlarından kopuk ve yalıtılmış, kendine has bir hayata sahip bilimsel bir "büyücülüğe" dönüşmektedir.** Bu bariyerlerin içinde sosyolojinin bilimsel ve nesnel olduğu söylenir çünkü sosyologların keşfetmeye uğraştığı diğer toplumsal faaliyetlerin aksine, iktidardan, bencillikten ve önyargıdan eşsiz bir şekilde muaf olduğu

* Örnek olarak bkz. Paul F. Lazarsfeld, William H. Sewell ve Harold L. Wilensky (Ed.), *The Uses of Sociology*, New York: Basic Books, 1967.

** Stanislav Andreski, *Social Sciences as Sorcery*, Harmondsworth: Penguin Books, 1974.

iddia edilir. Barikatların arkasına saklanmaya çalışan sosyologlar, politika üretenlerin çanlarına ayak uydurmaya hazır oldukları için edindikleri fikirleri satmaya çalışırlar yahut fikirlerinin araştırma hibeleriyle iktidar tarafından satın alınmasını beklerler. Böylece sosyolojiyi toplumsal yaşama sokma işi başkalarına bırakılır. Sosyolojinin, keşfetmeye çalıştığı sosyal dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak ümitsizce inkâr edilmesinin sonucu içgözlemlerin gerileyişinden, bulguların "bayalığından", terminolojinin ardına saklanmış ideolojiden ve en önemlisi iktidarın ayartıcılığından öteye gidememiştir. Tek kelimeyle sonuç *ilgisizlik* olmuştur. Dünya yoluna devam etmekte, sosyoloji yoluna devam etmekte ama nadiren bir araya gelmektedirler.

Neticede sosyolojinin sosyolojiden kurtulması gerekmektedir. Bu 1950'lerin sonundan beri bilinmektedir. Amerikalı sosyolog C. Wright Mills, herkesin bildiği gibi sosyolojik tahayyülü sosyolojiden ayırmış ve ikincisine ait pratiklerin ilkiyle hiçbir zorunlu bağının olmadığını göstermiştir. Mills, erkek ve kadınlarla söyleşiye girmeye çalışan sosyolojik bir tahayyül arayışı için reddedilmesi güç bir iddia ortaya atmıştır. Bu söyleşi, "kişisel sıkıntıların" ayrılmaz bir biçimde "kamusal meselelerle" nasıl bağlantılı olduğunu göstermekle ilgilidir. Sosyolojik tahayyül kişisel olanı politik hale getirir. Mills'in sosyolojik tahayyüle ait pratikleri, romancı ve gazeteci gibi insanların işleriyle yan yana getirmesi tesadüf değildi. Mills'e göre sosyolojik tahayyül (aynı romanlar ve gazetecilik gibi) erkeklerin ve kadınların başlarına gelenleri, ne hissettiklerini ve neye özlem duyduklarını anlayıp aktarmalarını sağlayan bir "zihinsel niteliğin" gelişmesini mümkün kılar. Sosyolojik tahayyülden yoksun bir sosyoloji ancak bilgi

sunabilir ve Mills'in de gördüğü üzere dünya şimdiden baş edebileceğinden daha fazla bilgiyle doludur. Dünya bilgiden ziyade hikâye açısından zayıflamıştır ve hikâyelerin zayıfladığı yerde, erkeklerin ve kadınların geniş tarihsel bağlam içinde yaşamlarını anlamlandırma becerileri de zayıflar. Bunun üzerine, Mills'in sözcükleriyle kapana kısılmış hissederler. Dolayısıyla kişisel yaşamların ve bireysel biyografilerin, tarihsel hadiseler ve yapısal süreçlerle yakından bağlantılı olduğunu göstermek, sosyolojik tahayyülün işidir. İnsanların "kendi yaşamları için çağlarının anlamını anlamalarına" yardımcı olmak sosyolojik tahayyülün işidir ve Mills'e göre sosyolojik tahayyülün ihtirası, "çağımızda insan yaşamının kalitesinde fark yaratmaktır".*

Sosyolojik tahayyüllere ait pratikler bu nedenle onu hayata geçiren kişiye belli talepler koyar. İlk olarak "çağa" ilişkin bir değerlendirmede bulunmak gerekir. Bu değerlendirme, erkeklerin ve kadınların eyleme geçtiği bağlam olarak işlev görür. Honoré de Balzac'ın üslubuyla, karakterlerin yaşamına ezici bir varlık olarak zorla girebilir veya Anton Çehov'da olduğu gibi daha sessiz olabilir. Fakat her şeye rağmen sosyolojik tahayyül (erkeklerin ve kadınların kendi tarihsel dönemlerinin anlamını anlama ve yönlerini çizmelerini sağlama kaygısıyla), yaşadıkları bağlamın değerlendirilmesini şart koşar. Bu değerlendirmenin amacı, anlamak için gereken bağlamı inşa etmektir ve bundan ötürü anlatıların çoğalmasını sağlayacak imkânlara sahip olmalıdır. Bu anlatıların geçerliliği, aynı bağlamın değerlendirmesinde olduğu gibi, tarihsel olarak yaşanan

* C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, Harmondsworth: Penguin Books, 1970, s. 11 ve 226. Mills'in kitabı ilk kez 1959'da yayımlanmıştır.

deneyimi ne derece yansıttıklarıyla ölçülür. Geçerlilik kıstasları niceliksel veya enformasyonel değildir. Anlatısal ve deneyimseldir.

İkincisi, sosyolojik tahayyüllere ait pratikler erkek ve kadınların yaşamları karşısında uyanık olmayı gerektirir. Burada çağa ilişkin değerlendirmelerin genelliği, erkek ve kadınların yaşamlarına ilişkin incelikli ve tikelleştirici bir farkındalıkla bağlantılı olmak zorundadır. Bu farkındalığa erişmenin bir yolu, popüler kültür ürünlerini tüketmektir çünkü bunlar tam da gündelik yaşam deneyimleriyle uğraştıkları veya onları ikame ettikleri için popülerdir. Bilginin hâkimiyeti muhtemelen dünyanın hikâye açısından zayıflamasına yol açmış olsa da, kültür endüstrisinin eserleri yaşanılan deneyimi bir hikâye fazlalığıyla kuşatmış haldedir. Piyasadaki başarılı öyküler, genel ama deneyimsel açıdan tikel kaygılar, umutlar ve özlemlere seslenen öykülerdir. Seslenemeseler popüler olamazlardı. Sosyolojik tahayyüle ait pratikler, yaşanılan deneyimlere dair kişisel meselelere ait olan bu popüler öykülerin farkındalığını ve çağın değerlendirmesiyle yapılacak bağlantıların inşasını şart koşar.

Çağa ilişkin bir değerlendirmeyle yaşanılan deneyimleri yansıtan kültürel öykülerin farkında olma zorunluluğu önümüze iki tuzak koyar. İlk durumda değerlendirme, yaşamların anlaşılması için manasız görünecek kadar deneyimden kopuk olabilir. Diğer yanda kültürel hikâyelere ilişkin farkındalık, sosyolojik tahayyüllerin hayranlık ve modaya kolayca indirgenmesine yol açabilir. Her iki tuzakta da cesetleri teşhis etmek mümkündür ve bunlardan kaçınmanın kendisi, sosyolojik tahayyülü pratiğe geçiren kişilere belli görevler yükler. Bu kişiler çalışmalarını, çağa ilişkin değerlendirmeyle erkek ve kadınların yaşanılan

deneyimlerinin birleştiği noktada konumlandırmak zorundadır. Sosyolojik tahayyüle ilişkin pratikler, hakikatler ve monologlardan değil bağlantılar, diyaloglar ve söyleşilerden bahsedilmesini şart koşar. Bu, barikatların arkasına saklanmanın reddedilmesi ve bunun yerine toplumsal dünyadaki çıkarımlarına kucak açılması demektir. Sizi düşündürdüğünde, sizi kışkırttığında, rahatsız ettiğinde veya yüzünüzde gülümseme oluşturduğunda böyle bir çalışmayla karşılaştığınızı bilirsiniz. Farkındalığın getirdiği yılgın düşüşten hemen sonra kabul etmenin getirdiği sıçramayı yaşadığınızda, böyle bir çalışmayı deneyimlediğinizi bilirsiniz. *Onlar* veya *bizler* hakkında bir şeyler okuyup *ben* ile ilgili bir şey keşfettiğinizde bilirsiniz.

Sosyoloji bunların tümünü mümkün kıldığı oranda *faydalıdır*. Kendi başlarına deneyimledikleri ama aslında kökleri çoğu kez tarihsel ana ait kamusal meselelerde yatan sıkıntılara ve sorunlara sahip erkeklerle kadınlar için faydalıdır. Sosyoloji, deneyimle çağı birleştiren anlatılar sunduğunda *faydalıdır*. Sosyoloji bilgi verdiğinde *yararsızdır* ve güçlü olanlara satıldığında son derece *tehlikelidir*. Sosyoloji, erkekler ve kadınlar onu yaşamlarını çağlarıyla birleştirmek ve ilkini dönüştürmenin nasıl ikincisini harekete geçirmekle bağlantılı olduğunu anlamak için kullandığında *başarılıdır*.

Zygmunt Bauman'ın sosyolojik tahayyülüyle yazılmış çalışması *faydalıdır*. Peki, başarılı mıdır? Bu kitap başarılı olacak mıdır? Bu soruların yanıtları hâlâ cevaplanmayı beklemektedir.

Michael Hviid Jacobsen ve Keith Tester

1
Sosyoloji Nedir?

Michael Hviid Jacobsen ve Keith Tester *Geriye dönüp sosyolojik yörüngenize baktığımızda, eserlerinize ilham kaynağı olan ilk şey 1950'ler ve 1960'lardaki Polonya sosyolojisiydi. Ardından etrafınızdaki sosyolojik çevre Britanya toplumu oldu. Geriye baktığınızda bu farklı ilham kaynaklarının (Polonya ve Britanya sosyolojisi) düşüncelerinize esin kaynağı olması ve biçimlendirmesi açısından neler söylersiniz?*

Zygmunt Bauman İstediğiniz gibi "geriye baktığımda" "ilham kaynaklarıyla" ilgili bir dönüm noktası veya sert

bir çarpışma tespit etmekte güçlük çekiyorum. Polonya'dan ayrıldığımda, çoktan sosyolojik seyahatlerime başlamış durumdaydım ve Britanya'ya girmek güzergâhımda herhangi bir önemli sapmaya yol açmadı. Polonya dilsel bir bariyerle ayrılmış olduğundan "Polonya toplumu" farklı bir evrenmiş gibi görünüyordu ama lütfen bu bariyerin tek taraflı olduğunu unutmayın: İngilizce o dönemde, sosyoloji sahasında "resmi" dildi ve Polonya'daki sosyologlar Demir Perde'nin diğer tarafındaki meslektaşlarıyla aynı kitapları okuyorlar, aynı moda hevesleri takip ediyorlar ve aynı ilgi odakları etrafında dolanıyorlardı. Üstelik 1970'lerin başında Britanya toplumu, tam olarak dünya geneline yayılan eğilimlerin ön cephelerinden biri değildi ve Varşova Üniversitesi'nden yeni gelen biri için takılacak pek bir şey yoktu. Doğrusu o yıllarda Britanya Adaları'nda yapılan keşifler, neredeyse her açıdan eskiydi ve hatta kimi zaman Vistula'da demode olmuş şeylerle ilgiliydi. Etrafımda Britanyalı meslektaşlarımı heyecanlandıran şeylerin çoğu (Gramsci'nin, Frankfurt Okulu'nun, "kültürolojinin", hermenötiğin, "yapısal işlevselcilikteki" yokluğun ve yapısalcılığın büyüklüğünün vb keşfi), Britanya'ya gelmeden çok önce Polonyalı meslektaşlarımla benim deneyimlediğimiz şeylerdi. Kısaltırsam, Britanya'da geçirdiğim ilk on yıl birkaç sebepten ötürü (nitekim bunları uzun zaman önce Keith Tester'a itiraf etmişimdir) büyük patırtılarla geçmiş olabilir fakat bunun sosyolojik uğraşılarla ilgili vizyonum için çok az anlamı olmuştu.

Sosyolojiyi her zaman "insani deneyimlerle söyleşi" şeklinde tanımladınız. Bu iki soruyu gündeme getiriyor. İlk olarak, "insani deneyimle" neyi kastediyorsunuz?

Hem *Erfahrungen*'i hem de *Erlebnisse*'yi kastetmekteyim: Bu iki farklı fenomen kişi/dünya arayüzünde ortaya çıkmakta olup Almancada birbirinden ayrılmakta ama İngilizcede farklı isimler olmadığından, genelde aynı "deneyim" kavramı içinde iç içe geçtikleri için ayrılmamaktadır. *Erfahrung* dünyayla etkileşim kurarken *başıma gelen* şeylerdir. *Erlebnis* ise bu karşılaşma sırasında "*yaşadığım* şeylerdir". Yani olan bitenlerle ilgili algılarımla bunları özümseme ve anlaşılır hale getirme çabamın ortak ürünüdür. *Erfahrung* nesnellik statüsüne (kişiler üstü veya arası) ulaşmaya çalışabilir ve ulaşırken, *Erlebnis* açık ve net bir şekilde özneldir. Dolayısıyla bir miktar sadeleştirmeyle, bu kavramları İngilizceye sırayla deneyimin nesnel ve öznel unsurları olarak tercüme edebiliriz. Yahut birazcık yorumlamayla failin işlemediği ve işlediği deneyimler olarak aktarabiliriz. İlki failin dışında kalan dünyadan iletilmiş bir rapor olarak sunulabilir. İkincisi yani failin "içinden" gelen ve onun özel düşünceleri, izlenimleri ve duygularıyla alakalı olan, sadece failin kendi raporuyla erişilebilir olur. İlk kategoriye ait raporlarda adına "olgu" denen ve kişiler arasında sınanabilen hadiseleri duyarız. İkinci türde raporların içeriğiyse kişiler arasında sınamaya tabii olmaz. Faillerin aktardığı düşünce ve inanışlar, tabiri caizse "meselenin" nihai (ve tek) "aslıdır". Dolayısıyla *Erfahrungen* ve *Erlebnisse*'nin epistemolojik statüleri keskin bir şekilde birbirinden ayrılır. Bu sosyolojik araştırmalarda ve hepsinden önemlisi bulgularının yorumlanmasında azımsanmayacak kadar kafa karışıklığından sorumlu bir durumdur. Tanıkların sunduğu bulguların güvenilirliği ve geçerliliği tanık olunan nesneyle birlikte değişir. Dahası bu "toplum ve insani deneyimler arasındaki" süregelen "diyaloğun" her iki tarafı için de geçerlidir.

İkinci olarak, bu söyleşi neye dayanmaktadır? Sosyoloji bu söyleşiye nasıl eklemlenir ve sosyolojiyi eklemlenmeye değer kılan şey nedir? Sosyolog olmayanlar bunları neden okumalıdır?

Tüm söyleşilerde olduğu gibi sosyoloji de meslekten olmayanların *doxa*'sıyla yani sağduyuyla veya faillerin bilgileriyle söyleşi içine girer. Tepkileri açığa çıkaran uyarıcılara dönüşecek mesajların iletilmesiyle ilgilidir. Nitekim bu tepkiler de daha sonra birer uyarıcıya dönüşür ve ilke olarak sonsuza dek bu işleyiş sürer. Mesajların etkili birer uyarıcıya dönüşmesine onların alımı aracılık eder ve bunu genelde (seçici) bir yorumlamanın sürece dahil olduğu bir anlam inşası takip eder. Sosyolojik çeşitliliği içinde bu söyleşi, *Erfahrungen* ve *Erlebnisse* arasında bir karşılaşmanın gerçekleşmesini hedefler. Böylece söyleşiye dahil olanların tercih yelpazesini daraltmak ve sınırlandırmak yerine genişletmeye çalışırken ikincisini "görecelileştirmeyi" amaçlar.

Kanaatime göre sürmekte olan böyle bir söyleşinin en önemli hedefi, uzun vadede "sosyolog olmayan" kişilerde (diğer şekliyle "sıradan yaşamları içinde sıradan insanlar" dediğimiz kesimlerde) yaygın görülen ve belki neredeyse evrenselleşmiş olan bir alışkanlığı, mesele davranış biçimlerini aktarmaya geldiğinde "şu amaçla" kategorisinde açıklamalar yapmaktan kaçınıp bunun yerine "şu sebeple" türü argümanlara girme alışkanlığını kırmaktır. Bu alışkanlığın arkasında, zaman zaman üzerinde çok düşünülmeden ve pek sorgulanmadan "bu şeyler hep olduğu gibi" ve "doğa her zamanki doğa, o kadar" şeklinde ifade edilen örtük bir varsayımla doğanın verdiği hükümleri değiştirmede faillerin elinde (tek başlarına, grup halinde

veya toplu olarak) varsa bile çok az imkânın olduğunu söyleyen bir kanaat vardır. Çıkan sonuç durağan, tartışmalara karşı bağışık bir dünya görüşüdür. İki inanıştan oluşan son derece dehşetli bir karışımı gerekli kılar. İlki, şeylerin düzenine, insan doğasına veya insani ilişkilerin yapısına karşı çıkılamayacağına duyulan inanıştır. İkincisiyse, acizliğe varan bir insani zafiyetin varlığıyla ilgili inanıştır. Bu iki inanç, sadece "savaş henüz başlamadan teslim ol" cümlesiyle tarif edilebilecek bir tutumun oluşmasını teşvik eder. Etienne de La Boetie meşhur ifadesiyle bu tutuma "gönüllü kölelik" ismini vermiştir. *Diary of a Bad Year* [*Kötü Bir Yılın Güncesi**] (Penguin, 2008) adlı kitabında J. M. Coetzee'nin karakteri C. şu itirazda bulunur: "La Boetie yanlış anlamış." Ve dört yüzyıl önce yapılan ama buna rağmen çağımızda hızla önem kazanan bu gözlemde neyin eksik olduğunu söylemeye girişir: "Alternatifler bir yanda uysalca köle olmanın, diğer yanda köleliğe isyan etmenin olduğu iki seçenekle sınırlı değildir. Her gün binlerce ve milyonlarca insanın seçtiği üçüncü bir yol daha vardır. Bu dinginciliğin, gönüllü bilinmezliğin veya ruhsal bir göçün açtığı yoldur" (s. 12). İnsanlar gündelik rutinlerine itaat içinde ve bunu değiştirmenin imkânsız olduğunu peşinen kabul ederek hareket ederler. Hepsinden ötesi kendi eylemlerinin veya eyleme geçmeyi reddetmenin yersizliği ve etkisizliğine kanaat getirmiş haldedirler.

Bireysel özgürlükleri ve insanlığın kolektif potansiyelini büyütmeyi hedefine almış sosyolojik söyleşi çeşitliliği, bu "dinginciliğe" destek olan dünya görüşünü sorgulamanın dışında, ne kadar hilekâr ve yanıltıcı olsa da dünyanın,

* J. M. Coetzee, *Kötü Bir Yılın Güncesi*, Çev. Suat Ertüzün, Can Yayınları, 2014. (y.h.n.)

bu dinginci tutumları koruyup sürekli harekete geçiren bakış açısına belli bir zemin sunan özelliklerini ifşa edip çözme görevini de üstlenir. "Görecelileştirme" *Erfahrungen-Erlebnisse* karşılaşmasının iki yanını da hedef alır: Söyleşinin nihai hedefi olarak adlandırabileceğimiz şey aralarındaki etkileşimin diyalektiğidir.

Belki buna bir örnek verebilirsiniz?

Bir an için Coetzee'nin ikinci kişiliğine dönmeme izin veriniz. Popüler ve derin kökler salmış ekonomik faaliyetlerle ilgili şu ifadeleriyle bir kez daha hedefi on ikiden vurmaktadır:

> Ekonomik faaliyetlerin bir yarış veya çekişme olarak resmedilişi detaylara bakıldığında bir nebze muğlaklık barındırmaktadır ama görünüşe göre bir yarış olarak hiç bitiş çizgisi yoktur ve dolayısıyla doğal bir sondan da yoksundur. Koşucunun hedefi öne geçmek ve orada kalmaktır. Yaşamın neden yarışa benzetilmesi gerektiği veya ulusal ekonomilerin sağlıklı olma açısından yoldaşça birlikte hareket etmek yerine neden birbiriyle yarışmak zorunda oldukları hiç sorulmaz. Bir yarış, bir çekişmedir. Şeylerin doğal durumu bu şekildedir. Doğamız gereği ayrı uluslara aitizdir. Yine doğamız gereği diğer uluslarla rekabet içindeyizdir. Doğa bizi nasıl yarattıysa öyleyizdir (s. 79).

Devam eder: Oysa gerçekte "savaşta kaçınılmaz hiçbir şey yoktur. Savaş istiyorsak savaşı seçebilir, barış istiyorsak aynı şekilde barışı tercih edebiliriz. Rekabet istiyorsak rekabeti seçebilir veya alternatif olarak yoldaşça işbirliğine girebiliriz" (s. 81).

Yaptığı gözlemlerin anlamı söz konusu olduğunda hiçbir şüpheye yer bırakmamak için Coetzee'nin C.'si şunları söyler:

> Tanrı'nın piyasaları yaratmadığı belli. Ne Tanrı ne de Tarihin ruhu onu yarattı. Eğer onu biz insanlar yaratmışsak neden onu ortadan kaldırıp yerine daha iyi ve merhametli bir piyasa yaratamayalım? Neden dünya herkesin yoğun işbirliği içinde olduğu bir arı kovanı veya karınca yuvası gibi değil de herkesin ya öldüğü ya da öldürdüğü bir gladyatör arenası gibi olmak zorunda? (s. 119)

Benim açımdan bu, sorunuzda belirttiğiniz gibi "sosyolog olmayanların sosyoloji okumasını gerektiren" güçlü bir sebeptir.

Bu sosyolojiye hemen politik bir yan kazandırıyor. Sosyolojinin politikayla ilişkisi nedir?

Sosyoloji ister istemez, kasten veya gıyaben siyasetle derinlemesine iç içe geçer. Bizimki gibi çıkar farklılaşmaları ve antagonist politikalarla bölünmüş, çatışmalarla dolu bir toplumda, çoğu kez taraflı ve partizan bir niteliğe bürünmesi kaçınılmazdır. Neticede öznesi *Erfahrungen* ile *Erlebnisse*'nin etkileşimidir. *Erlebnisse* sürekli taraflıdır, dolayısıyla *Erfahrungen*'in aldatıcı "nesnelliğini" parçalara ayırma işi de taraflı hale gelmektedir.

Sosyolojiyi doğası gereği politik bir faaliyete dönüştüren şey, yukarıdakinin dışında tam da kurumsallaşmış politikalara alternatif ayrı bir otorite kaynağı ve meşruiyet imkânı sunmasıdır. Ancak çoksesli ve çok merkezli toplumumuzda, politik düzenle rekabete giren tek otorite kaynağı bu değildir. Tek alternatifi olmadığını söylemeye de gerek yoktur. Devletin işlettiği, kaynağını devletten alan ve devletin yetkilendirdiği politikalar (gerçek yahut teşebbüs edilmiş sıklaştırma ve tekelleştirme çabalarının odağında geçen uzun bir dönemden sonra) sürekli kalıcı

bir iktidar azalmasının yol açtığı etkinsizlik belasıyla zafiyete uğradığından, bugünkü eğilim yaşam gayelerinin toplumsal yapının tamamına yayılacak şekilde durmaksızın genişlemesinden yanadır (zamanında kurumsallaşmış, devlet merkezli ve/veya devletin yönlendirdiği politikaların benimseyip kıskançlıkla korudukları, sayıları hep artmaya devam eden işlevleri devraldıkları veya bunların sorumluluklarını yüklendikleri için, akla Anthony Giddens'ın "yaşam politikaları" kavramını getiriniz).

Sosyoloji etik bir pratik midir, öyleyse nasıl?

Sosyoloji aynı "politik" yapısında olduğu gibi, etik olmaktan da kendisini alamaz ("etik *pratik*" benim dağarcığımda laf kalabalığıdır; etik ahlaki davranış kurallarını ifade etme, vaaz etme, teşvik etme ve/veya dayatma pratiğidir). Ahlak, Ötekine karşı bir sorumluluk duyma meselesidir. Nitekim bu sorumluluğun üstlenilmesi lehinde ileri sürülebilecek en güçlü argüman, insanların birbirlerine duyduğu bağımlılığın kendisi olup, sosyolojinin keşfettiği, tüm canlılığıyla gözler önüne serdiği ve bıkmadan üzerinden geçtiği koşul budur. Sosyolojik tezleri okuyan bir kişinin çıkarmakta başarısız olamayacağı derslerden biri, insanların içinde bulunduğu koşullar ve olasılıkların ötekilerin yaptıkları ve yapmadıkları şeylerle, insanların yaptıkları ve yapmadıkları şeylerin de ötekilerin içinde bulunduğu koşullar ve olasılıklarla bağlantılı olduğudur. Sonuçta bilerek veya bilmeyerek hepimiz birbirimizin içinde bulunduğu koşullardan ve olasılıklardan sorumluyuzdur. Fakat açık ve su götürmez olsalar da olmasalar da bu sorumlulukların, kimi zaman *kaçınılabilse de* sık sık *yüklenilebileceği* konusunda netlik sağlayalım. Söyleme

riskini alabileceğim en ileri şey şudur: Sosyologlar düzgün bir şekilde mesleklerini icra ederken ister istemez, kasten veya kazara ahlaki farkındalığın yeşerebileceği ve böylece ahlaki tutumların benimsenme ve ötekiler için sorumluluk duyma ihtimalini artırabilecek toprağı beslemiş olur. Fakat bu kişinin gidebileceği en ileri yerdir. Buradan ahlaki bir dünyaya uzanan yol uzun, dolambaçlı ve tuzaklarla doludur. Bu arada onu keşfetmek ve haritalandırmak sosyologların işidir.

Sosyolojinin sunduğu söyleşi edebiyat, sanat ve sinema gibi diğer söyleşi türlerinden nasıl farklılaşmaktadır?

İsmini verdiğiniz (ve üçümüzün de kabul edeceği gibi listesi uzatılabilecek) söyleşi türleri tamamlayıcı, birbirini bütünleyen ve birbirini karşılıklı destekleyen şeylerdir. Bırakın kafa kafaya gelmeyi veya zıtlaşmayı, rekabet halinde bile değillerdir (en azından önceden belirlenmiş ve kaçınılmaz bir rekabet yoktur). Bilerek veya bilmeyerek, kasıtlı veya soğukkanlı bir şekilde hepsi aynı amaca hizmet eder. "Aynı işin parçası" oldukları da söylenebilir.

Aynı çağrılarda bilinçli ve istekli bir şekilde ortaklaştıklarını gösteren bulgularla yan yana getirildiğinde, aralarında karşılıklı bir şüphenin ve çekişmenin olduğunu gösteren bol sayıda kanıt bulmak kolay olabilmektedir. Bu çekişme bataklık gibi kaypak zeminlerde, hareketli işaret direkleri arasında ve akışkan tanımlamalar içinde çok yaygın ve geniş kesimlerce uygulanan bir tarzla, en yerinde tabirle "üstünlük sağlama çabası" (itibar ve imtiyaz sıralamasında "üstün gelme" çabası) şeklinde adlandırılabilecek bir formda gerçekleşmektedir. Ancak bu *profesyonel* bir rekabettir. Birbirine alabildiğine ben-

zeyen *zanaatkârlıklar* ve *meslekler* arasında olmasa bile *meslek loncaları* arasında yaşanan türde bir rekabettir bu (ama çoğu kez loncalar arasındaki çıkar çatışmaları, her zamanki gibi hatalı bir şekilde ilgili zanaatkârlıkların uyuşmazlığı olarak yansıtılır). Büyük antropolog Fredrik Barth'ın uzun süre önce bize öğrettiği gibi, sınırlar farklılıklar olduğu için değil tam tersi sebeple çizilirler: Farklılıklar büyük bir hevesle aranır ve genelde bulunur veya belli şeyler farklılığa yorulur ve cansiperane bir şekilde farklılık olarak kayda geçirilir. Çünkü çizildikleri anda sınırların tahkim edilmeleri ve meşru kılınmaları gerekir. Nitekim Coetzee'nin *Günce*'sinde vardığı birçok sezgiden birini, René Girard'ın savaşan ikizlerle ilgili kıssasından ilham almış şu ifadeyi akla getirmek gerekirse, "iki taraf arasındaki gerçek farklılıklar ne kadar azsa karşılıklı nefretleri o kadar keskin olur" (s. 13).

Diğer loncalarla rekabete girmek işin aslına bakılırsa loncaların doğasında olan bir şeydir çünkü onları inşa etme, kurma ve tahkim etmenin en önemli sebebini meydana getirir. Yalnız yarattıkları ürünleri alıp kullananlar açısından bakıldığında, verdikleri hizmetler birbirine zıt olmaktan tamamen uzaktır. Tekrar edersem, birbirinin tamamlayıcısıdırlar ve birbirlerini zenginleştirirler. Bugünlerde güle oynaya çoğalan tabelalar, söyleşiye dayalı zanaatlarla uğraşan pratisyenlerin anlayıp takdirle kabul ettikleri şeylerdir. "Disiplinlerarasılık" kendi kurumsal sınırlarının güvenliği ve piyasa değeri konusunda giderek kuşkuya kapılan akademinin duvarları içinde *modaya* dönüşmektedir. Fakat yeni ortaya çıkan "disiplinlerarasılıkçıların" daha sonra kendi loncalarına sığınmayacaklarını umalım...

Gerçekten de sık sık edebiyatı sosyolojiyle, romanın rolünü sosyolojininkiyle ilişkilendiriyorsunuz. Dahası yirminci yüzyılın büyük romancılarıyla akrabalığı andıran bir bağ olmasa da entelektüel bir yakınlık içinde olduğunuzu ifade ettiniz. Romanın yahut daha genel düzlemde edebiyatın sosyolojiyi ve ona verdiğimiz değeri nasıl zenginleştirebileceğini açıklar mısınız?

The Curtain [*Perde**] adlı romanında Milan Kundera, Miguel de Cervantes hakkında şunları yazar: "Dünyanın önüne efsanelerle örülmüş sihirli bir perde asılıdır. Cervantes, Don Kişot'u yolculuğa çıkıp perdeyi yırtmaya yollamıştır. Dünya kendisini sıkıcılığının tüm komik çıplaklığıyla o gezgin şövalyeye açmıştır." Kundera, peşin hükümlerle dokunmuş perdeyi yırtma ediminin, modern sanatların doğduğu an olduğunu iddia eder. Bu modern sanatların o günden beri durmadan tekrar ettiği yıkıcı bir harekettir. Dahası tekrar edilmesi gerekir ve durmadan tekrarlanmaktan başka şansı yoktur çünkü o sihirli perde hemen söküklerini yamamakta, yırtıkları yapıştırmakta ve itibarını kaybetmiş efsanelerin açtığı boşlukları yeni öykülerle doldurmaktadır. Perdenin delinmesi Kundera'nın kitabının temel ve sürekli karşımıza çıkan konusu olup, kitabın adandığı romanın rolüyle tarihin yorumlanması için kritik bir konumdadır. Henry Fielding'i onun sözleriyle "düşüncelerimizdeki bütün nesnelerin gerçek özüne hızlı ve isabetli bir şekilde nüfuz etmede" yani o özü görmemize engel olan perdeleri yırtmada "mucidin" oynadığı role ilham verdiği için över. Ayrıca 1932'de Çekçe yayımlanmış *The Internal-Combustion Monster* [*İçten Yanmalı Canavar*] kitabının yazarı Jaromír John'a da "sa-

* Milan Kundera, *Perde*, Çev. Aysel Bora, Can Yayınları, 2015. (y.h.n.)

dece önyorumlarla örülmüş perdelerin üzerine dikilen hakikatleri kopyalamayıp" "onları yırtmak için Cervantes'e has bir cesaret" örneği gösterdiği için saygılarını sunar.

"Konuyla ilgili bağlantılarını" biliyorsanız Kundera beklendiği gibi *romancıların* "yıkıcı hareketlerine" odaklanır. Fakat "sihirli perde" imgesi ve parçalanması, bana *sosyoloji* mesleğini yerine getirenlerin iş tarifine son derece uygun bir şey gibi gelmektedir. Bitmek bilmez yeniden yorumlama uğraşlarını harekete geçirmek için "önyargıların oluşturduğu perdeyi" delmek, insanların yarattığı ve yaratmaya devam ettiği dünyayı "sıkıcılığının tüm komik çıplaklığıyla" incelemeye açmak, bu sayede içine savruldukları karanlıktan insanları çıkarabilecek potansiyel yeni yollar çizmek ve aslında beşeri özgürlük alanını genişletip geriye dönerek tüm bu çabanın kendisini insanlığı özgürleştirmeye dönük kurucu eylemler olarak açığa vurmak demektir. Kanaatime göre sosyoloji bu görevi başarıp başaramamasıyla yargılanmak zorundadır.

Roman yazmakla sosyolojik yazılar yazmak aynı şey değildir. Bu faaliyetlerin her biri kendi tekniklerine ve işleyiş biçimlerine sahip olup, onları birbirlerinden ayıran kendi uygunluk kriterleri vardır. Fakat edebiyat ve sosyolojinin kardeş olduğunu söyleyebilirim: İlişkileri rekabet *ve* karşılıklı desteğin karışımıdır. Ebeveynleri ortaktır, gözden kaçırılması imkânsız bir ailevi yakınlıkları vardır, birbirleri için kıyaslamaktan kendilerini alamadıkları referans noktalarıdır ve kendi yaşam gayelerinin başarısını veya başarısızlığını ölçmeye yarayan mihenk taşlarıdır.

Benzerlikler özellikle göz yumulamayacak kadar belirgin olduğunda ve yakınlıkları rahatsız edecek kadar fazla olduğunda, kardeşlerin saplantılı bir şekilde farklılıklarını çekip çıkarmaya çalışmaları doğal olduğu kadar faydasız-

dır da. Neticede iki kardeş de aynı hedefin peşindedir: Perdeyi yırtmak. Dolayısıyla "nesnel anlamda" rekabet halindedirler. Ama insanları özgürleştirme görevi sıfır toplamlı bir oyun değildir.

Son yanıtınız, sosyolojik tahayyüllerinizin biçimlenmesine edebiyat ve kurgunun (Talcott Parsons'un sosyolojik çalışmalarından daha yoğun bir şekilde) yardımcı olduğunu söyleme sebebinizi açıklıyor. Özel olarak Honoré de Balzac, Émile Zola, Max Frisch, Samuel Beckett ve diğerlerinin eserlerinden bahsettiniz. Bir keresinde ıssız bir adaya bırakılacak olsanız yanınıza almak istediğiniz kitapların sadece romanlar (Robert Musil, Georges Perec ve Jorge Luis Borges'in yazdığı romanlar) olacağını söylemiştiniz. Orada hiçbir sosyoloji kitabına yer yoktu. Bir sosyolog olarak sizi şekillendiren yıllarda yazarlar ve romancılar ne yapabiliyorlardı da sizi bu denli etkiliyor ve hayran bırakıyorlardı? Ayrıca eserleri, sosyolojiyi düşünme ve uygulama şeklinize nasıl etki etti?

Eğer test tüplerinde doğup büyütülmüş *homunkulüslerin* [homunculi] müphem ve küstah "bilgisiyle" yüklenen "hakikatin" değil de "gerçek yaşama ait" hakikatin peşindeyseniz, Franz Kafka, Robert Musil, Jorge Luis Borges, Georges Perec, Milan Kundera veya Michel Houellebecq gibi kişilerin sözlerinden anlam çıkarmaktan daha iyi bir tercih olamaz. Dünyada var olma biçimlerinde saklı hakikati bulma ve hâlâ keşfedilmemiş, göz ardı edilen, ihmal edilen veya gözlerden gizlenmiş alternatifler hakkında bir şeyler öğrenme (bana göre sosyoloji mesleğini kıymetli hale getiren tek gayret budur) dürtüsüyle (bilinçli veya bilinçsiz) hareket eden okurlarınızla işbirliği yapmayı istiyorsanız, mesajınızı onlara yöneltmeniz, mesajınızı

deneyimlerini söze dökmelerini sağlayacak bir dille oluşturmanız ve bu deneyimle ilişkili olan, tanıdık meselelere odaklanmanız gerekir. Bu uğraşta başarısızlığa uğrandığında geriye tek bir alternatif kalır: Onları insanlıktan çıkarıp uysalca idare edilen kişilere dönüştürmede yöneticilere yardımcı olmayı teklif etmek. Kuşkusuz bu iştah kaçırıcı olduğu kadar hilekâr bir tekliftir.

Paul Lazarsfeld, Talcott Parsons veya bu anlamda Barney Glaser ve Anselm Strauss gibi kişilerden değil de demin sıraladığım yazarlardan tavsiye almak için bir başka sebep daha vardır. İstatistiklerle oluşturulan *homunkulüsleri* mevcut sosyolojik pratiklerin temel ihtiyaç maddesine dönüştürmenin sağlıksız ve nahoş yan etkilerinden biri, insanları hayret verici karmaşık bütünlükleri içinde anlama acizliğinin (bunun yerine onları yedek parçaların ve ayrı ayrı unsurların toplamı olarak yansıtma) ve toplumsal süreçleri diyalektikleri ve dinamikleri içinde kavrama yoksunluğunun (bunun yerine onları ilgi merkezine yerleşmiş güç baskılarının art arda sıralanması olarak görme) gelişmesidir.

Aslına bakılırsa kurguya başvurmak, "dışarıda" gerçek dünyada olan bitenlere kafa yoran ve bunları tahlil eden birçok toplumsal düşünür ve entelektüel için önemli bir yaratıcı esin kaynağı olabilir. Sosyolojiyle uğraşırken kurguyu, sorularımızı formüle ederken, metinlerimizi yazarken, fenomenleri ve temaları tahlil ederken, okurlarımızla iletişim kurarken, kendimizi sanatla uğraşan zanaatkârlar ve belki hepsinden öte kişiler olarak sayarken özellikle önemli roller oynayan bir şey olarak görüyor musunuz? Kısaca kurgu sosyologların mesleki çalışmaları için kıymetliyse (ve salt bireysel bir hobiden ibaret değilse) nasıl bir değere sahiptir?

Hoşlarına gitse de gitmese de "bilimsel" ve "kurgusal" değerlendirmeler (gerçi seçilen isimlerin halihazırda ve *apriori* önyargılarla oluşturulduğunu ve önden belli bir yanıt verdiğini, dolayısıyla mantık tarafından *kendi kendisini kanıtlama* suçuyla mahkâm veya açıklama ile açıklanması gereken şeyi karıştırmakla suçlandığını belirtmek gerekir) aynı otlakta buluşup karşı karşıya gelirler: İnsanların deneyimlerinde. Maalesef sosyolojik söylemler dünya genelinde ağırlıkla İngilizce üretildiği için, diğer birçok başka dilin aksine birbirinden tamamen ayrı olan ama iyi bir şekilde düzenlenmemiş, öncesinde gördüğümüz gibi Almanca *Erfahrungen* ("başıma gelen şeyler"; bir olayın "nesnelleştirilebilecek" unsuru) ve *Erlebnisse* (oluşan durumların veya kötü hallerin ruhsal/duygusal yankıları; öznel olan, "nesnelleşmeye" direndiği bilinen ve asla tam olarak buna teslim olmayan, asla tam olarak ifade edilemeyen unsur) şeklinde ayrılmış iki fenomeni tek bir sözcüğe indirgeyen bir dil kullanmaktadır. Yaygın sosyolojik söylemde böyle bir farkın olmayışı, sorgulanan ve bakıldığında insanlara ait olan "gerçekliği", "yaşanan" gerçekliğe ve daha eksiksiz bir tarzla ele alınmak için yakınan bir şeye, *Erfahrungen*'e indirger. Böylece kavranışını zayıflatır ve ifade edilişiyle sunumunu düpedüz tahrif etmese bile bozulmaya uğratır. Umarız romancıların çalışmaları karşısında takınılacak saygılı bir tutum sosyologları bu hastalığa karşı aşılar ve bu tehdide bağışık hale getirmese bile, en azından farkında olup tetikte kalmalarına olanak verir.

Edebiyat sorusuyla devam edelim. Italo Calvino The Uses of Literature *adlı kitabında, kurgu içinde onu tümüyle kurmaca hale getirmeyen farklı "gerçeklik düzeylerinin"*

olduğunu ve kurgu eserlerde bir "hakikat" hissinin veya gerçeklikle kurulmuş bir haberleşmenin olduğunu iddia etmişti. Danimarkalı sosyal bilimci Torben Berg Sørensen, klasik edebiyattan (örneğin Franz Kafka, Fyodor Dostoyevski'nin yazılarıyla Danimarka edebiyatından çeşitli bir seçkiyi) bir yığın örneği inceleyip taradıktan ve yurttaşlarla yargı sistemi arasındaki karşılaşmaların nasıl anlaşılıp tahlil edileceğiyle ilgili ipuçları ve işaretler aradıktan sonra şu sonuca varmıştı: "Bir romanın doğrulanabilir olması gerektiğini iddia etmek saçmadır! ... Edebiyat illa 'doğru' bilgiyi yaratmaz, yani gerçekliğin nesnel, tanımlanması mümkün dışsal unsurlarına ilişkin hatasız ve ayrıntılı tarifler vermez. Aksine edebiyat bunun ötesine geçip belli eylem sekanslarını daha olası hale getirerek, içerideki insanı hareket ettiği esnada takip etmemizi sağlar ... Edebiyat provokatif bilgi yaratır yani mevcut düşünce şemalarına uymayan bir bilgi üretir. Sorunlar ortaya atar ve var olan şeylere ilişkin sorular sorar. Bu gerçekten böyle midir? Böyle mi olmak zorundadır?" Açıkça kurgu "hakikat" olmadığı veya "hakikati" anlatmadığı gibi, nadiren böyle olma veya onu anlatma iddiasını taşır. Ancak gördüğünüz kadarıyla kurguda herhangi bir "hakikat" var mıdır sizce?

Torben Berg Sørensen'in eserleri hakkında bildiğim tüm şeylerden (ve şimdi sizlerden öğrendiğim şeylerden) hareketle, onunla aynı fikirde olduğumuzu görüyorum. Fakat bir adım daha ileriye gidiyor ve kanaatime göre "hakikatin" semantik alanı ile "hakikat arayışının", doğruluk ve doğrulanabilirliğin veya bu hususta "gerçeğe karşı yalanın" en başta bilim ve edebiyat arasındaki sevgi-nefret ilişkisi üzerine kafa yormak için seçilmiş hatalı şeyler olduğunu söylüyorum. Tektanrıcılığa karşı çoktanrıcılığın

yarattığı semantik alan (hakikate karşı hakikatler) çok daha düzgün ve uygun bir tercihtir. Yahut bu noktada sabitlemeye karşı söküp ayırma da uygundur. Veya neticede hareketi engellese de koruma niyetiyle kuşanılan zırhların sıkılaştırılmasına karşı çıkarılıp atılması da kullanılabilir. Son tahlilde Milan Kundera'nın sözcüklerini ödünç alırsak, gerçekliğin önüne bir perde örüp asmaya karşı onu yırtıp parçalamak şeklinde de özetlenebilir.

Elbette edebiyat *içinde* bir "hakikat" vardır ama bu edebiyata *ait* hakikattir. Aynı şekilde sadece ona *ait* olmasına rağmen bilime *ait* bir hakikat de olduğu gibi. İki örnekte de bahsettiğimiz hakikatler, önceden belirlenmiş prosedürel kodları sadakatle takip etmeleri üzerinden hakiki bir değere sahip olduklarını iddia ederler. Bu hakikati arayanların oluşturduğu aynı lig içinde puan alma meselesi değil, farklı ödüller için farklı liglerde oynama meselesidir. Dahası kişinin tercihlerini belirleyen şey nihayetinde, aynı yarışa ve aynı koşu pistine çıkmış rakiplerin ve yarışmacıların doğal üstünlükleri değil, kişinin sosyoloji mesleğini kavrayış biçimidir.

Röportajın gireceği yönü çerçeveye alacak bir soruyla başlayalım. Yıllarca (en azından bir yüzyıl boyunca ve muhtemelen çok daha uzun süredir) akademi içinde, taraflardan hiçbirinin mücadeleden kesin bir zaferle çıkamadığı, sözde "bilime karşı sanat" diye bir savaş verildi (ancak birçok açıdan "bilim" tarafı üstün gelme iddiasında başarılı olmuştur). Bu "savaşın" veya tartışmanın ortaya çıkardığı en yerinde ve kafa karıştırıcı sorulardan bazılarına bakıldığında (bilim mi sanatlardan iyi yoksa tam tersi mi, dünya hakkında daha doğru ve gerçek bir tarif sunan bilim mi sanat mı, toplum için bilim mi daha önemli sanat mı,

bilime mi sanata mı daha fazla fon ayrılmalı, vb), sizce bizler birer sosyolog olarak böyle bir tartışmaya tepki mi vermeliyiz, yoksa katılmalı mıyız? Yoksa kendimizi ikisinin ortasına (rahat/sız bir şekilde) konumlandıracak bir daire mi çizmeye çalışmalı?

Kendilerini doğrulayan ve kendilerini çürüten ama aynı şekilde hakikat iddiasında bulunan, dipsiz ve sonsuz bir çuval dolusu tahminden yakın bir örnek vereyim: Son Venedik Bienali'nde Polonyalı sanatçı ve animatör Artur Zmijewski, Philip Zimbardo'nun rastgele seçilen insanların rastgele mahkûmlara ve gardiyanlara ayrıldığı meşhur örneği tekrarladı. Deneyin aslı korkunç sonuçlar çıkarmıştı ve birkaç günden sonra "bekçilerin" işkencecilere ve katillere dönüştüğü, "mahkûmlarınsa" onların kurbanları olarak dönüşmeye başladığı görüldüğünde deneye son verilmek zorunda kalınmıştı. Zmijewski'nin deneyi tamamen zıt (hemen övgülerle aktarıldığı üzere "ümit verici") sonuçlar çıkardı: Başrollerdeki iki taraf, karşılıklı anlayış, hoşgörü ve dayanışma içinde, tatminkâr ve insancıl bir ortak yaşam tarzının geliştirilmesi için işbirliğine gitti...

Bu bağlamda insanın aklına gelen şey, bugün neredeyse tamamen unutulan ama zamanında bomba etkisi yaratmış, Elton Mayo'nun 1920 ve 1930'lu yıllarda Chicago yakınlarındaki Western Electric Şirketi'nin Hawthorne tesislerinde yaptığı araştırmalara dayanan "insan ilişkileri teorisidir". Mayo işçilerin disiplinini ve itaatkarlığını, böylece verimliliklerini de artırmak için kullanılan cebri yöntemleri tek tek ayıklayıp çıkarmaya çalışmıştı. O dönemin genelgeçer bütün bilgi birikimiyle taban tabana zıt bir biçimde, çalışmalarının verimliliği keskin bir şekilde

artmış ve artmaya da devam etmişti. Genelgeçer fikre göre içlerinde anlaşılması en güç esrar buydu (herkesçe kabul edilen görüşün temelinde, Frederick Taylor'un zaman ve hareket ölçümleriyle Henry Ford'un taşıma kayışını andıran, cezaya dayalı sanayi rejimine ait pratikler vardı).

Yukarıdaki örneklerin her ikisinde de ferasetli kişilerin yaşadığı şaşkınlık ve hayret, "Kartezyen yanılgıları" olarak adlandırılabilecek şeyin yan etkisiydi: Yani örtük bir biçimde, araştırmacıların statüsüyle araştırılanların statüsünün, birer özne ve nesne olarak düzgün bir şekilde yan yana geldikleri varsayılmaktaydı. Zmijewski'nin "nesneleri" ve Mayo'nun deneklerinin, deneysel bir oyunun içine konulmuş, oyuna atfedilen kamusal önemin emareleriyle ve yaptıkları şeye gösterilen ani ilgiyle gururları okşanmış, böylece oyunu kurallarına göre oynayarak ve kendilerine verilen görevin gerektirdiklerini ellerinden geldiğince iyi bir şekilde yerine getirerek minnetlerini göstermeye istekli oyuncular olduklarını anladıkları anda foyası dökülmüş ve yok olmuş bir varsayımdı.

Daha fazla "örneğe" ihtiyaç var mıdır? Bu ikisi meselenin doğrudan özüne indiğinden bana göre gerek yoktur. Nitekim "meselenin özü" kısaca şöyledir: Bilimsel standartların yardımıyla üretilmiş hakikat, Kartezyen özne/nesne dikotomisinin gerçek veya sözde uygulanabilirliği üzerinde temellenir. Bir diğer deyişle, sadece ve sadece bu dikotomi korunduğu müddetçe geçerlidir. Dolayısıyla araştırma nesneleri yani insanlar öznelliklerinden ayrıldıklarında "beşeri bilimlerde" geçerliliğe sahip olabilirler. Nitekim Auschwitz veya Gulaglarda olduğu gibi onları insanlıklarından soyutlamaya çalışmış en uç gayretlerde bile bu gerçekleşmemiştir. Doğal-bilimsel ve toplumsal-bilimsel hakikatler arasında kalan haşarı, boyun eğmez ve

yerinden oynatılması imkânsız faktör, tam da insanların öznelliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan *kimliktir*. Ontolojik ve epistemolojik *karşıtlık* değil, araştırmacılarla araştırılan kişilerin statüsünden doğan kimliklerdir.

Nesnelerin hakikatini, yapay yollarla basitleştirilmiş, indirgenmiş, "ideal deneylerle" "kirlerinden arındırılmış" ve "temizlenmiş" koşullarda değil "gerçek yaşamları" içinde kavrama çabasında sanat ("sosyal" türleri de dahil olmak üzere) bilimden ayrılır. Ayrıca daha önemlisi, nesnelerini birer *özne* olarak almaya, yani kendilerine ait kimliği ve nesnelerinin statülerini varsaymaya zorlandıkları ve mahkûm oldukları için farklılaşır. Başka hiçbir sebep olmasa bile en azından, nötronlar, akyuvarlar yahut jeolojik katmanların aksine "nesneleri" *tercihler yapan* yaratıklar olduğu ve sosyal bilimcilerin şeyleri konumlandırma biçimleri tercihlerinde birer faktör olduğu için farklıdırlar. Tek başına bu durum zaten kimi sosyal bilimcilerin, kendilerini doğa bilimlerinin otoritesi ve itibarına yükseltme hayallerine erişilmez sınırlar koymaktadır. Yani en azından, sırtlarını yazarlara ve sanatçılara çevirip gözlerini doğa bilimlerinin örneklerine diktikleri sürece ... "olgunlaşıp" "doğal" bilimlerin statüsüne ulaşma düşleri sosyal bilimlerle ilgili uğraşlar için intihardan farksız olduğu kadar temelsiz ve budalacadır da.

Eserlerinizden genelde "eleştirel toplumsal teorinin" farklı bir türü olarak bahsediliyor veya bu şekilde kabul ediliyor. Bu tarz entelektüel sınıflandırmaları tartışmaya girmediğinizi bildiğimizden bu etiket hakkında ne düşündüğünüzü sormaktan çekiniyoruz. Fakat Max Horkheimer bir keresinde ısrarla, eleştirel toplumsal teorinin "teolojinin yerini aldığını fakat dünyevi de olsa işaret edeceği hiçbir

yeni gökyüzünün olmadığını" söylemişti. Bugün eleştirel toplumsal teoriye ihtiyacımız var mı veya bunun yerine yeni bir teolojiye mi gerek duymaktayız?

Toplumsal gerçekliğe ilişkin algıları sürekli Derridacı yapıçözümlere tabi tuttuğu için sosyoloji eleştirel bir faaliyettir ve bu pratikleri "teori" halinde kodlasa da kodlamasa da onu (Richard Rorty'nin tanımıyla) bitmek bilmez "seferberlik politikaları" takip eder. Esinini teolojiden almış eleştirilerden keskin bir şekilde ayrıldığı yer, önceden kabul edilmiş, önceden tasarlanmış veya önceden öngörülmüş bir *telosun yokluğudur.* Yani peşinen sabitlenmiş, insan krallığının boy ölçüşmek için mücadele verdiği "Tanrı Krallığı'nın" sekülerleşmiş muadili/ikamesi olarak görülmüş bir "iyi toplum" modeli yoktur. Sosyolojik eleştirilerin (asla bitmeyen ve Freudcu psikanalize benzer bir şekilde ilkesel anlamda bitirilmesi imkânsız eleştirilerin) "iyi topluma" atfetmeye hazır olduğu tek özellik, içine yerleştirilmiş, kalıcı ve kökleşmiş özeleştiridir. Her zaman, aldığı mevcut şekillerden hiçbirinin *yeterince iyi olmadığının,* her birinin daha iyi hale getirilebileceğinin ve daha iyi olma arzusu duyduğunun farkında olmasıdır. Eğer "*telosa* yönelen hareketin politikası" (veya Rorty'nin adlandırmasıyla "hareketin politikası") kabul edilen eylemlerin yelpazesini daraltma ve olağanüstü gelişmelerin sayısını azaltma eğilimindeyse, "seferberlik politikalarına" ait bir strateji ne böyle bir azalmayı ve daralmayı arzular ne de akla yatkın olduklarına inanır.

Sürekli ve umutsuzca yorumlanmaya aç, akışkan modern yaşam için "eleştirel toplumsal teoriye *ihtiyacımız* var mı" sorusunun uygun olmadığını düşünüyorum. Mevcut gerçekliklerin sürekli eleştirilmesinden başka bir şey olma-

yan bu yaşam, aralıksız bir şekilde, kendiliğinden ve devasa boyutlarla ona gebedir. Bu olmadan bırakın anlaşılmayı, bu yaşam üzerine kafa yormaya başlamak bile mümkün değildir. Ele aldığınız ikinci olasılık daha merak uyandırıcıdır. Kuvvetli yanıtlardan uzak durmaktadır. Fakat bana göre ihtilafın temeli ve konuyla gerçekten ilgisi olan soru, "yeni bir teolojiye" *ihtiyaç* duyup duymadığımız değil, onu güvenilir bir şekilde kurup kuramayacağımızdır. Ve tüm zorluklara rağmen kurmaya çalışacak olursak, akışkan modern yaşama ait deneyimlerle nasıl ilişkileneceğidir.

Teolojik temamıza devam edelim: Sosyoloji sorunları ve sıkıntılı meseleleri keşfeder. Birçok bakımdan erkek ve kadınlara neden acı çektiklerini, toplumun nasıl ve neden acılarının kaynağı olarak görülebileceğini açıklamakla uğraşan bir disiplin gibi anlaşılması mümkündür. Şayet bu iddia doğruysa, buradan sosyolojinin aslında seküler bir tanrıbilim olduğu sonucu mu çıkar?

Neden *tanrıbilim*?! Neden Gottfried Leibniz'in zeki ama hemen hemen herkesin alaya aldığı çareye, uzlaşmaz olanı uzlaştırma, yani Tanrı'nın her şeye kadir ve her şeyi seven yapısını bariz bir şekilde her yere yayılmış kötülükle bağdaştırma çabasına bakmıyoruz? "Tanrıbilim" tüm olumsuzluklarıyla bize ait olan bu dünyanın, olası dünyalar içinde en iyisi olduğunu söylemektir. Açıkça (Leibniz'in unutulmaz iddiasıyla) kötülüğün yayılması ve ilahi *agape* [*sevgi*] arasındaki bariz çelişkinin kökleri insanların cehaletinde ve anlayışsızlığında yatmaktadır. Kadiri mutlak ve sevgi dolu bir Tanrı tarafından yönetildiği kabul edilmiş dünyada kötülüğün varlığı *dünyanın mükemmelliği için zorunlu* olmalıdır (değil mi?). Dahası

Tanrı'nın tasarımındaki görkemi benimsemede ve mantığını kavramada başarısızlığın suçu ancak insan aklının zayıflığı ve uyuşukluğunda aranabilir.

Bu mesajı ayrıntılarıyla açan ve arkasında yatan mantığı dile döken Voltaire, "metafizik-teoloji-kozmonoloji profesörü" Pangloss ile Thunder-ten-Tronckh Baronu'nun şatosundaki "kâhinin" sözleriyle (ayrıca bu müjdeci ve öncünün yanı sıra Margaret Thatcher'ın There is No Alternative [Başka Alternatif Yok] akidesine ait mezarın ötesinden gelen ilhamla) açığa vurulmuş tanrıbilimin özünü ortaya sermiştir. Pangloss, Voltaire'e "sebep olmadan hiçbir sonucun olmadığını ve olası tüm iyi dünyalar içinde baronun şatosunun en mükemmel şato olduğunu, şatodaki hanımınsa olası tüm baronesler içinde en iyisi olduğunu övgüye layık bir şekilde kanıtladığını" yazmıştı. Şunun "ispat edilebilir" olduğunu söylüyordu:

> Şeylerin olduklarından farklı olamayacakları. Çünkü her şey bir amaç için yaratılır ve muhakkak hepsi en iyi amaç içindir. Burnun gözlük takmak için meydana geldiğini, bundan ötürü gözlüklerimizin olduğunu gözlemleyin. Bacaklar gözle görünür bir biçimde çoraplar için tasarlanmıştır ve işte çoraplarımız vardır. Taşlar yontulsun ve şatolar inşa edilsin diye oluşmuştur. Dolayısıyla lordumun görkemli bir şatosu vardır. Çünkü eyaletin en iyi baronu en iyi yerde oturmak zorundadır.

Şakaları ve nükteli sözleri kenara koyarsak sosyoloji, inatçı ve kesin bir şekilde tanrıbilimin sağlam bir muhalifidir. "Tanrıbilime yönelttiği seküler muhalefetle sürekli yeniden oluştuğunu" söyleyebilirsiniz. Bu kural karşısında akla gelebilecek önemli istisnalar Sovyetlerin "tarihsel materyalizm" yorumu ile (veya Herbert Marcuse'un horgörerek "Sovyet Marksizmi" dediği şeyle) Talcott

Parsons'un devasa büyüklükteki teorisidir. Her ikisinin de kısa ömürlü olması ve uzun süre önce tarihin çöplüğüne atılmış olması hiç de tesadüf değildir.

Sosyoloji (tekrarlarsam ister istemez, kasten veya gıyaben), şeylerin, eylemlerin, eğilimlerin ve süreçlerin "zorunluluğu" ve "doğallığına" duyulan popüler inançların altındaki temelleri baltalamaya mahkûmdur. Onların oluşumu ve devamlılığına katkı yapan mantıksızlıkların maskesini düşürür. Zahiri kurallar ve normların arkasında yatan durumsallıklarla sözde tek olma iddiası taşıyan (yani diğerlerinin pahasına seçilen) olasılıkların etrafına kümelenmiş alternatifleri açığa serer. Sonuçta sosyolojinin işi, Milan Kundera'nın alegorisini kullanırsak, onları sahte temsillerle örterek gerçeklikleri gözlerden saklayan "perdeleri yırtmaktır".

Elbette Theodor Adorno'nun uyardığı gibi, ince ve sade değerlendirmeler yapma çabası içinde (bilimsel mükemmelliğin yol gösterici kriterlerinden biri budur) sosyolojik kuramsallaştırmanın toplumsal gerçekliklere, aslında sahip olduklarından daha fazla "mantık" atfetme tehlikesi ortadan asla kalkmaz. Nitekim "dünyadaki mantıksallığın" modern (ve seküler) bir tanrıbilim olduğunu belirtip aklımızdan çıkarmamamız gerek. Kuşku yok ki tehlike hep oradadır. Bu yeme direnmek zorken onu yutmanın baştan çıkarıcılığı akademik girişimlerin mantığına içkin bir şeydir. Dolayısıyla tanrıbilimciliğe karşıt tutumun koşulsuzluğu hiçbir şekilde kaçınılmaz ve olağan bir sonuç değildir ("alternatifsiz" statüsünün haklılığını kanıtlamaya aşırı istekli olan ve sosyoloji mesleğiyle uğraşan bir pratisyeni bulamayacak, ortaya çıkarmayacak veya satın almayacak bir kodamana nadir rastlanır). Tehdit hatırlanmalıdır ve baştan çıkarmaya direnmek gerekir.

Fakat akışkan modernliğin bölgesel açıdan çokmerkezli ve dinamik niteliğe sahip düzeni içinde, sosyolojik sorgulamaların karakterini (ve toplumsal etkilerini) saptırma ve yozlaştırma dürtüsünün başarı şansı, muhtemelen "katı modern" geçmişe kıyasla daha düşüktür.

Son noktaya değinirsek, sosyoloji sanki kendisini istisnai bir konumda buluyor. Görünüş itibarıyla sürekli kriz yaşayan bir disiplin. Kendisini hep savunmak ve meşru kılmak zorunda olan, kendi var olma nedenini tartışmaya saplantılı bir disiplin. Bundan dolayı elli yılı aşkın bir süre önce, iktisatçı Fritz Machlup, daha olgun veya paradikmatik doğa bilimleriyle kıyaslandıklarında çoğu sosyolog tarafından hissedilen "aşağılık kompleksi" üzerinde durmuştu. Sizce sosyoloji hâlâ böyle bir aşağılık kompleksinden mustarip mi? Öyleyse nasıl tedavi edebiliriz?

Aynı Fritz Machlup gibi ben de sosyolojiyle "elli yılı aşkın bir süre önce" tanıştım fakat dürüstçe söylemek gerekirse ne o dönemde ne de sonrasında, aşağılık kompleksine girmemi gerektirecek makul bir sebep bulabildim. Sanırım hepsi lig cetvelinde yer almak için seçilen kriterlere ve kişinin oynadığına inandığı ligin kendisine bağlı. Machlup bilgiyi para kazandıran bir araca dönüştürmesiyle meşhurdur ve zannedersem "aşağılık kompleksinden" bahsederken kastettiği şey, sosyologların fonlar, hibeler alıp iyi işlere girme rekabetinde aşağı konumda olmasıdır. Eğer şüphemde haklıysam, daha berrak olmak adına "göreli yoksunluk kompleksi" terimini kullanması daha iyi olurdu. Ancak sorduğunuz şey sanırım sosyolojinin zenginliğe giden yolunun meşhur (ve görünüş itibarıyla onulmaz) sarsıntılarla dolu olması değildir.

Akademik sosyolojinin üç "kurucu babasından" her biri, gelişen disiplin için farklı tutkular besledi ve bunları gerçekleştirmek için farklı güzergâhlar belirledi. Hepsi aynı hedefin peşindeydi: Sosyolojiyi Süleyman'ın Mabedinin meşru sakinleri arasına katmayı dilediler (Francis Bacon'un, beşeri işlerin kolektif yolla idaresini arzulamış modern mabetlerle ilim havuzlarını vaftiz etmeyi seçmesi gibi). Ancak yer iddialarını haklı çıkarmada birbirlerinden ayrılmışlardı. Durkheim'ın iddiasına göre, sosyologların soruşturmaya giriştiği gerçeklikler, kusursuz bilimsel yeterlilikleriyle övünen "müesses" akademik disiplinlerin keşfettiği gerçekliğin standartlarıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla sosyolojinin, eşit derecede sorgulanmaz niteliğe sahip bir bilgi üretme potansiyeline şüpheyle bakmak için hiçbir sebep yoktur. Weber sosyolojinin irdelediği gerçekliklerin özgünlüğünü kabul etmiştir fakat bu özgünlüğün, beşeri olmayan ("nesnel" denilen) gerçekliklerin imkân verdiği keskinliğin aynısıyla bunları soruşturma şansını azaltmadığını ispatlamaya koyulmuştur. Simmel ise açık bir şekilde bu iki tutumdan herhangi birini savunanlarla anılmaktan kaçınır. Tabiri caizse "sağduyuyla" diyalog içine girmeye, bir tür "ikincil hermenötik" veya "ikinci derece hermenötiğe" eklemlenmeye koyulmuştur. Yani halihazırda yorumlanmış olanın yeniden yorumlanmasıyla ilgilenen, yorumu beşeri *Lebenswelt*'i (yaşanan dünya) dolduran nesneleri inşa etmenin tek ve evrensel yolu olarak gören bir hermenötiğin parçası olmuştur. Yorum (gerek birincil gerek ikincil olan) daima *in statu nascendi* yani özgün biçimiyle gerçekleştiğinden ve bundan ötürü bulguları, geçici bir anlaşmanınkinden daha katı bir statü iddiası taşıyamayacağından "bitmek bilmez kriz hali" sosyolojinin doğal habitatı olmaya mahkûmdur:

Nitekim bu "aşağılık kompleksine" sebep olmak yerine, sosyolojik pratiklerin kendisine koyduğu görev için yeterli olduğunu kanıtlar.

Doğru veya yanlış, kendimi sadık Simmelcilerden sayıyorum. Dahası akademi içinde gerçekleştirilen, gerçekleştirilmeye niyetlenilen veya gerçekleştiği iddia edilen diğer işlerden bilişsel yahut pragmatik anlamda aşağı bir iş yapmadığımızı düşünüyorum. Bu tarz tüm işler gibi bizimkisi de iyi veya kötü bir şekilde yapılabilir. Fakat iki durumda da kendine has görevlere odaklanmış kriterlerle ölçülmesi gerekir.

Bu çizgide devam edip "bilime" karşı "sanat" konusuna dönecek olursak ve bugün sosyoloji ile toplumsal teori üzerindeki etkisine odaklanmış özel ilgiyi düşünürsek, birçok kişi toplumsal konstrüktivizm, de-konstrüktivizm ve postmodernizmin gelmesiyle, toplumsal teori içindeki "anlatısal", "retorik" veya "yazınsal" dönüm noktalarıyla, buna eşlik eden bir gelişme olarak sosyoloji içinde realizm, pozitivizm ve doğa bilimlerine has diğer eğilimlerin gözden düşmesiyle, "toplumsal bilimlerdeki" "bilimsel" yan giderek (disiplinin aleyhine) etkisizleşmiş yahut gerilemiştir. Bunu nasıl görüyorsunuz?

Yanıtlarımı daha evvelki söyleşilerimden kolaylıkla çıkarabilirsiniz. Bana göre ne etkisini yitirmiş ne de gerilemiştir. Daha önemlisi, yaşanmış olan (yaşanan, yaşanması gereken) şey ne olursa olsun disiplinin "aleyhine" olmamıştır ve onu kullanmaya aday kişilerin aleyhine olmadığı da çok kesindir. Tersine gerçekten yaşansa bile, sosyolojik sorgulamaların "kendine geldiğine" ve sadece sosyolojinin sunabileceği türde hizmetlere ihtiyaç duyan

kamuoyunun gereksinimleriyle, sorumluluk duygusuyla sözünü verebileceği hizmetlerin gerekliliklerini ciddiye aldığına işaret edip bunu damgalamış olur.

Söyleyeceğim şu: Sosyoloji ancak beşeri koşulların kötüleşmesiyle gerileyebilir. Fakat bu durumda önerdiğim sosyolojinin amacı, tam da bu kötüleşmeyi imkânsız hale getirmektir.

Son yirmi otuz yılda, özellikle 1990'lardan bu yana sosyologlar analizlerinde mikroyla makroyu, öznel olanla nesnel olanı, bireyle yapıları ve benzeri şeyleri nasıl birleştireceklerini bulmakla meşguller. Sadece Pierre Bourdieu, Anthony Giddens gibi önde gelen isimlerle bir dolu başka ismi akla getirmek yeterli. Bu birçok açıdan bize C. Wright Mills'in Sosyolojik Tahayyül'*ünde** *(1959) yaptığı klasik çabayı, "toplumsal meseleleri" "bireysel sorunlarla" veya "biyografiyi" "yapılar" ve "tarihle" bağlantılandırma tutkusunu hatırlatmakta. Bireyselliğin analitik önceliği veya toplumsal yapı üzerinde dönen bu tür tartışmalarda asla kendinizi konumlandırmadınız. Kendi eserleriniz üzerinde durup düşünürseniz, kendinizi ve sosyolojiye dair vizyonunuzu nasıl konumlandırırsınız?*

Mikro ve makro arasındaki sevgi-nefret ilişkisi bana sosyolojinin kendisi kadar eski görünmüştür (birbirini art arda takip eden, sözde veya kendiliğinden sergilenen bir dolu kılığa rağmen hâlâ da öyle görünmektedir). Nitekim Herbert Spencer'in yaptığı şekliyle düpedüz metodolojik olduğu kadar politik ifadesinden kesinlikle daha eskidir. İnsan gözlerini sosyolojik sorgulamalarda onun her yere

* C. Wright Mills, *Sosyolojik Tahayyül*, Çev. Ömer Küçük, Hil Yayınları, 2016. (y.h.n.)

yayılmış ve ortadan kaldırılması imkânsız varlığına gözlerini kapatabilir fakat ortadan kaldırmayı veya görmezden gelmeyi hiç başaramaz. Bana göre sosyolojinin tarihi, onların ilişkilerini daha ikirciksiz ve tamamen olmasa bile daha açık hale getirmeye dönük bitmek bilmez bir gayret olarak anlatılabilir.

Uzlaşmaz olanı uzlaştırma veya ayrılmaz olanı ayırma arzusuyla özel olarak heyecana kapıldığımı hatırlamıyorum: Beşeri koşullardaki endemik ve kesilip atılması imkânsız ikirciklikleri, (*Yaşam Sanatı*'nda* bahsettiğim tabirlerle) "kader" ve "karakter" arasındaki çifte açmazı ve etkileşimi oldukça erken bir dönemde kabullenmiştim. Ve sanırım iyisiyle kötüsüyle, Mills'in ifadesiyle sosyologların "biyografi" ve "tarihi" birbirine bağlama görevini, "sosyolojik hermenötiğe" ait pratiklere dahil etmeye çalıştım: İnsan davranışlarının, durumsal ("nesnel") zorluklar ve beşeri ("öznel") yaşam stratejileri arasında süregelen etkileşim ve değiş tokuş olarak çözülmesi. Bir anlamda araya Marx'ın "tarihi insanlar yapar fakat bunu istedikleri koşullarda yapamazlar" şeklindeki hatırlatmasını koymak ve bu koşulların beklenmedik tortulardan yahut kendi tarih yapım süreçlerinin tali ürünlerinden oluştuğunu eklemektir. Kısaca burada bahsettiğim şey en fazla, birkaç sosyoloğun felsefe taşını arayan simyacılar gibi tutkuyla ve boş yere peşinden koştuğu bir algoritmadan ziyade, keşifsel bir tavsiye, öneri veya kılavuzun doğasını taşır.

İnsan bu tereddütle yaşayabilir. Sosyologlara gelirsek bunsuz yaşamaları çok güçtür. Her halükârda ben yaşayamam.

---

* Zygmunt Bauman, *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yayınları, 2017. (y.h.n.)

2
Sosyoloji Neden Yapılır?

MHJ ve **KT** *Neden sosyoloji yapmaya başladınız ve sizi hâlâ bu denli motive eden şey nedir?*

ZB Bunu zaten on bir-on iki yıl önce yaptığımız sohbette Keith'e ve kendime açıklamaya çalışmıştım. Savaş sonrasında yıkılmış ve harap olmuş bir ülkeye döndüğümde, gençlik yıllarımda beni evrenin gizemlerine yönlendirmiş merakı, yönünü insanların yeryüzündeki sefaletine çevirmiş bir döneme kaydırma kararı aldım. Yaklaşık yetmiş yıl sonra, bu motivasyon güncelliğinden

hiçbir şey kaybetmedi ancak "sosyoloji yapma" uzun süre önce bir alışkanlığa dönüştü...

Kendinizi durmadan ve kesin bir şekilde sosyolog olarak tanımlıyorsunuz. Kendinizi bu şekilde konumlandırmak ve eserleriniz neden sizin için bu kadar önemli?

Bana göre bu yanıtlaması en güç (doğrusu inatçı ve aldatıcı) sorulardan biri. İdeolojik parlatmaların, ego okşamalarının, özsavunmaların ve düzgün (*hem* hakiki *hem de* samimi) yanıtların yanına dizilen, eşit derecede ayartıcı ama haysiyetten uzak gafların baştan çıkarıcılığıyla pusuların kokusunu alıyorum. Dahası dürüstçe söylersem, yönelttiğiniz "neden" sorusuna beni tatmin etmenin yanı sıra kamuoyuna duyurmaya uygun olacak bir tarzla yanıt bulmakta, kendimle girdiğim en özel ve samimi sohbetlerde bile, hep başarısız oldum. Muhtemelen asil, yüceltici, moral verici, ilham verecek ve insanın içine su serpecek bir cevap bekliyorsunuz. Benim vermekte kendimi yetersiz hissedeceğim türde bir cevap. Bundan ötürü yanıtım sizde mutlaka hayal kırıklığı yaratacak. Her şeye rağmen sizler, sevdiğim ve çok saygı duyduğum dostlarım beni bir yanıt vermeye zorladığınızdan, boyun eğmeyi borç biliyorum... Ama baştan bizi uyarmadın demeyin!

Dostlarım doğrusu, sosyolojinin *benim* için *neden* bu kadar önemli olduğunu ikna edici bir şekilde (hem kendime hem başkalarına) açıklayamıyorum. Tek söyleyebileceğim, yaşamanın alternatif bir yolunu asla öğrenemedim ve belki yavaş yavaş merakımı kaybettim. Ama bunun yanında dünyada var olmanın başka yöntemlerini deneme ve tatma becerimi, hatta isteğimi de kaybettim. Ya da belki üzerine düşünüp pratiğiyle geçen onca yıldan

sonra, sosyoloji benim için hayatımın geri kalanından artık ayrılamaz bir şeye dönüştü. Gizlice "normal" bir statü kazandı. Yani sorgulama karşısında içerleyen, hatta bu sorgulamaları idrak etmekten aciz bir durum oldu. Yakın zamanda José Saramago'nun yaptığı bir itirafla karşı karşıya geldim. Sorunuzun bende yarattığına benzer bir utanma duyusuyla yapılmış olan bu itiraf bana göre hayal edilebilecek en iyi tarzla ifade edilmişti. Şahsen erişme kapasitesine sahip olduğumu iddia edemeyeceğim bir netliğe sahipti. Çok geçmeden bu büyük Portekizli yazara olan borcumu, *Bu Bir Günlük Değildir* adlı eserimde 11 Eylül 2010 tarihiyle kayda geçirdim. Kanımca bu günlük olmayan eserimden yapacağım bir alıntı sorunuza verebileceğim tek makul yanıt olacak.

"Terlemekle aynı sebepten ötürü mü konuşuyoruz? Sırf yapabildiğimiz için mi?" diye sorar Saramago. Bildiğimiz gibi ter hemen buharlaşır veya sertçe temizlenir ve "Er geç bulutlara karışır". Belki bu kendi tarzlarıyla kelimelerin yazgılı olduğu kaderdir.

Sonrasında Saramago, "Son saatlerinde ektiği ağaçlarla vedalaşmaya gitmiş, bir daha onları göremeyeceğini bildiği için ağaçlarını kucaklayıp gözyaşları dökmüş" dedesi Jeronimo'yu hatırlar. "Öğrenmeye değer bir derstir bu. Dolayısıyla yazdığım sözcükleri kucaklıyor, onlara uzun ömür diliyorum ve kaldığım yerden yazmaya devam ediyorum."

"Başka hiçbir yanıt olmayabilir" diye ekler.

Öyle olsun...

Saramago bu düşünceleri seksen altı yaşına bastığında, bu düşünceleri ilk alıntıladığım yaştan bir sene gençken kayda düşmüştü.

Şubat 1972'de Leeds'te yaptığınız açılış konuşmasında, sosyoloji için şöyle bir dilekte bulunmuştunuz: "Romantizmden uzak bunca yıldan sonra, mesleğimiz umarım bir kez daha cesaretin, tutarlılığın ve insan değerlerine duyulan sadakatin test alanı olur." Bu günümüzde hâlâ sosyoloji için geçerli midir ve size göre bu "test alanıyla" ilgili vizyonun eli kulağında mıdır?

Dileğe gelirsek evet, tamamen geçerliliğini korumaktadır. Kırk yıl önce olduğu kadar taze, acil ve mecburi bir his uyandırmaktadır. Fakat pratiğe bakarsak o kadar geçerli değildir. Her halükarda olması gerekenden daha az geçerlidir. Olasılıklar aynı anda dileğin lehine ama pratiğin aleyhine işlemektedir. Aynı dünya bu dileği kışkırtırken, bu dileği gerçek kılmak için yapılacak şeylerin önüne engeller yığmaktadır.

En korkutucu engellerden biri kurumsal atalette yatmaktadır. Akademik dünyanın içine iyice yerleşmiş olan sosyoloji, onu geçerlilik kriterlerine bağışık kılacak (toplumsal geçersizliğinin sonuçlarına karşı onu koruyacak) şekilde kendisini yeniden üreten bir kapasite geliştirmiştir. Araştırma yöntemlerini öğrendiğinizde, onlara bağlı kalmak ve imtihanları yapanların seçtiği yollardan çıkma cüretini göstermemek kaydıyla akademik diplomanızı almak her zaman mümkündür (Abraham Maslow'un yakıcı gözlemiyle, bilim yaratıcı olmayan insanların yaratıcı işlere dahil olmasını sağlayan bir tertibattır). Dünya genelinde sosyoloji bölümleri, sadece kendi kendilerini kopyalamanın gerektirdiği rutin hareketlerle, insanlara diploma dağıtmaya ve onları öğretim kadrolarına yerleştirmeye, kendisini yeniden üretip tazelemeye sonsuza dek devam edebilirler. Daha zor seçenekse, sadakati her

şeyden çok beşeri değerlere koyacak bir cesarettir. Böylece en azından öngörülebilir gelecek içinde riski düşük sadakatlerden uzak durulabilir ve kaçınılabilir. En azından marjinalleşmiş olur.

Sosyolojinin iki büyük babası Karl Marx ve Georg Simmel, misyonlarının cesaret gerektiren şartlarına kulaklarını özellikle kabartmış kişiler olarak yaşamlarını akademi duvarlarının dışında geçirdiler. Üçüncüsü yani Max Weber ise akademik yaşamının çoğunu izinde geçirdi. Bunlar sadece birer tesadüften mi ibaret?

Kimler için yazıyorsunuz? Var olduğuna emin olduğunuz bir kitle için mi, henüz açığa çıkmamış ve çıkması umulan bir kitle için mi yazıyorsunuz? İkincisi yani umutla beklenen kitle için yazıyorsanız, bunu net kitleler isteyen yayıncıların baskılarıyla nasıl uzlaştırıyorsunuz?

Sorunuzu takip etmesi zorunlu uzun argümanım için şimdiden özür diliyorum. Fakat görünüşte basit duran sorunuz, geriye dönüp bu sorunun yöneltilmesine neden olmuş gerekçeler ve aradığı yanıtı bulmadan cevaplandırılamaz.

Benim kuşağım "tarihsel failin" ağır ama amansızca dağılıp çözülmesine tanık oldu. Nitekim Antonio Gramsci'nin davranış kodlarıyla bunlara "organik" standartlar koymaya dikkat eden entelektüeller, bu failin bizi özgürlük, eşitlik ve kardeşliğe giden uzun yürüyüşün (Aydınlanma düşünürlerinin önden ima ettiği ama sonrasında kapitalist yahut komünist çıkmazlara saptırılmış yürüyüşün) nihayet sosyalist güzergâhıyla buluştuğu topraklara götüreceğini ve/veya bu toprakların müjdecisi olacağını umdular.

En azından bir yüzyıl boyunca, özgürleştirici "tarihsel failin" rolü için öncelikli entelektüel tercih, özetle "işçi sınıfı" olarak kategorilendirilmiş beceri ve zanaatların karışımından oluşan bir kolektifti. Emeklerini hilekâr bir ücret karşılığında satmaları ve bu satışın sonucunda insanlık onurundan men edilmeleriyle birleşmiş işçi sınıfının, Karl Marx'a ait unutulmaz cümleyle insanlık içinde, toplumun tümünü özgürleştirmeden kendisini özgürleştiremeyecek ve insanların tüm sefaletlerine son vermeden kendi sefaletini ortadan kaldıramayacak bir unsur olması bekleniyordu. Kendisine böyle bir kudretin yüklenmesiyle işçi sınıfı adeta umudun doğal ve güvenli bir sığınağı oldu. İlk modern ütopyacı yazarların, kayıtsız veya gönülsüz tebaalarını mutlu edecek yasaları çıkaran aydınlanmış despotları yerleştirdikleri uzak şehirlerden çok daha güvenli bir sığınaktı bu.

Yapılan isnadın haklı ve kesin olup olmadığı başından beri tartışmalı bir meseleydi. Marx'ın inandığı şeye karşı, kapitalizmin erken dönemlerinde fabrikalardaki huzursuzluğu özgürlük aşkından çok güvenlik kaybının kışkırttığı, güvenlik sağlandığında veya başka bir temel üzerinde yeniden inşa edildiğinde kargaşanın kaçınılmaz bir şekilde buharlaşıp kaybolacağı, iddia edilen o devrimci potansiyele hiç erişemeyeceği söylenebilirdi. Doğrusu başta modern çağın öncesinden kalma ekonomik ve toplumsal yapıların erimesine eşlik eden uzun kargaşa döneminden sonra, endüstriyel toplumun yeni açığa çıkan ve görünüş itibariyle sağlam yapılarına dayanan "göreli istikrar" dönemi geldi. "Sermaye ve emeğin yeniden metalaşmasına" ait olan ve politik bir şekilde yönetilen araçlar, yerleşip kapitalist dünyanın sabit unsurlarına dönüştüler. Bu bir yanda kapitalist ekonominin yoğun

ve kapsamlı yayılmasını "teşvik etmede", ilerletmede ve garanti etmede aktif rol üstlenmiş devletle, diğer yandaysa sosyal devletin tedarik ettiği sayısız şeyle emeğin yeniden koşullandırılıp rehabilite edilmesiyle oldu. Kapitalist yayılmacılıktan etkilenen tarafın çektiği güçlükler ne kadar sert ve dönem dönem tekrarlanan ekonomik bunalımların korkusu ne kadar kaygı verici olsa da, ömürlük beklentilere ev sahipliği yapmaya uygun ve test edilmiş, güvenilir onarım araçlarıyla donatılmış çerçeveler sağlam bir şekilde oturmuş haldeydi. Bireysel yaşamların uzun vadeli bir şekilde planlanmasına, geleceğe güvenle bakmaya ve güvenlik hissinin artmasına olanak verecek kadar sağlamdı. Görünürde onları birbirine bağımlı kılan kırılmaz zincirlerle bağlanmış sermaye ve emek, giderek bağlarının kalıcılığına ikna olmuşlar ve ilerleyen dönemlerde "sürekli karşı karşıya geleceklerinden" emin olmuşlardır. Birbirlerine faydalı olmanın ve ümit vaat etmenin yollarını, en azından hoş görülebilir ortak yaşama biçimlerini arayıp bulmuşlardır. Ara ara bunları sadece şiddetli çekişmeler değil işbirliğinin kurallarını belirleyen başarılı pazarlıklar da noktalamıştır.

Yani sermaye ve emek birbirinden ayrıldığı için değil kenetlendikleri için "tarihsel bir failin" yaratılması mı gerekliydi?

İşlerin gidişatı karşısında hüsrana uğrayan ve sabırsızlanan Lenin, kendi tutkularına ve dürtülerine bırakıldıklarında işçilerin anca "sendikacı bir mantık" geliştireceğinden ve bunun tarihsel misyonlarını gerçekleştirmek için çok ama çok dar bir kafa olduğundan şikâyet ediyordu. "Kestirme" stratejilerin ve "profesyonel devrimcilerin"

kurucusu Lenin'i rahatsız eden şey, aynı zamanda çağdaşı Eduard Bernstein'ın da tespit ettiği ama iyimser bir ılımlılıkla değerlendirdiği bir şeydi. Bernstein (Fabiancıların azımsanmayacak yardımıyla) "revizyonist" uzlaşma programının yaratıcısıydı, sosyalist değerler ve niyetlerin özünde kapitalist olan toplumun politik ve ekonomik çerçevesi içinde yaşatılmasından yanaydı ve statükonun devrimci bir tarzla, tek seferde onarılmasından ziyade istikrarlı fakat aşamalı bir "iyileştirmeyi" savunuyordu. Yaşanan hadiseler Lenin'in kasvetli, Bernstein'ın ümitli beklentilerini doğrulamayı sürdürürken György Lukács, Marx'ın ısmarlama bir kavram olan (fakat Platon'un mağara duvarlarındaki gölgelerine geri dönen) "yanlış bilinçle" yaptığı özgün teşhisi takip etme konusunda, tarihin bariz bir biçimde gönülsüz olduğunu açıklıyordu. Bu teşhise göre kapitalizmin aldatıcı "bütünselliği" bu yanlış bilinci sinsice beslemekteydi ve aldatıcı dış görünüşün arkasına uzanıp tarihsel yasaların boyun eğmez hakikatini görmeye çalışan, Platoncu bilgeleri takip ederek keşiflerini kandırılmış mağara sakinleriyle paylaşan entelektüellerin gayretleriyle karşı konulmadığı takdirde beslemeye de devam edecekti.

Gramsci'nin "organik aydınlar" kavramıyla birleştirildiğinde, Lukács'ın Marx'tan sonraki tarihin aşırılıklarını yeniden yorumlama şekli tarihsel alınyazısını ve onunla birlikte aydınların etik, politik sorumluluklarını yeni bir yüksekliğe çıkardı. Fakat aynı nedenden ötürü, Pandora'nın karşılıklı suçlamalar, töhmetler ve ihanet şüpheleriyle dolu kutusu açılmış oldu ve *papazların ihanetle* suçlanması, medeni olmayan savaşlar, karşılıklı karalamalar, cadı avları ve suikastlar başladı. Emek hareketi bu teşhise uygun bir şekilde hareket edememişse ve

özellikle kapitalist iktidarı devrimci bir tarzla yıkmaktan çekinmişlerse, suçlanacak olanlar görevlerine ihanet eden yahut bu hareketi berbat eden aydınlardı. Çelişkiye bakın ki kendilerini bu denli kötüleyen bir bakış açısının benimsenmesi, tanınmış, ilham verici veya yenik düşmüş aydınlar için, direnmesi zor bir cazibeye sahipti çünkü teorik zayıflıklarını ve pratik güçsüzlüklerini ortaya seren en olağanüstü işaretleri bile, temel tarihsel rollerini yeniden tesis edecek güçlü argümanlara dönüştürmekteydi. Britanya'ya geldikten kısa bir süre sonra, Sidney Webb'in birkaç yazısını okuyup ardından aceleyle, iç içe oturmuş seminer dinleyicilerinin vasıfsızca onaylaması için, sosyalist devrimin Britanya'ya geç gelme sebeplerinin orada mevcut olduğunu ilan eden bir doktora öğrencisini hatırlıyorum.

Duvarda dikkatle okunduğunda, Britanya "Yeni Solu"nun entelektüel kibri üzerine gölge düşüren yazılar vardı. Fakat Lukács veya Gramsci'nin yakın zamanda yeniden keşfedilmiş düşünceleri, taşıdıkları mesajın çözümlenmesine hiç katkı sağlamamıştı. Örneğin öğrencilerin huzursuzluğuyla hoşnutsuzluğun kışı nasıl ilişkilendirilecekti? Tanık olunan şey geri çekilen orduların verdiği artçı savaşlar mıydı, yoksa ilerleyen orduların avangard birlikleri miydi? Eski savaşların uzak yankıları ve gecikmiş provaları mıydı, yoksa gelecek yeni savaşların işaretleri ve alametleri miydi? Bir sonun belirtileri miydi, yoksa bir başlangıcın mı? Eğer başlangıçsa, neyin habercisiydi? Yurtdışından gelen haberler şaşkınlık ve kafa karışıklığını artırmaktan başka bir şey yapmıyordu çünkü "proletaryaya veda" duyuruları Kanalın öte yanından yavaş yavaş yükselirken, ona nihayet devrimci eylem için zamanın geldiğini söyleyen Louis Althusser'in hatırlatmaları eşlik

ediyordu. E. P. Thompson'un işçi sınıfının kusursuz doğumu yahut kendiliğinden türemesiyle ilgili büyüleyici vizyonu, teorik yoksulluğundan ötürü *New Left Review* editörlerinin cepheden saldırısıyla karşılaştı (muhtemelen Thompson'un ahlakı yükselten öyküsünde entelektüellerin bariz yokluğunu kast ediyorlardı).

Bunu o dönemde gördünüz mü?

Kulağa cazip gelmektedir fakat hızla gelişen olaylara hapsolmuş kişileri yaşadıkları kafa karışıklığından ötürü suçlamak nasıl adaletsiz ve aydınlatıcı olmaktan uzak bir şeyse, kişinin ileri yaşlarındaki bilgeliğe eskiden beri sahip olduğunu iddia etmek de dürüstlükten uzak ve yanıltıcıdır. "Parlak otuz yılın" yaklaşan sonu (savaşı takip eden otuz yıl ancak temsil ettiği dönemin koşulları sona erdikten ve bu dönemin sona erdiği bariz bir şey olduğunda böyle adlandırılmıştı) bilindik dünyanın çivisini çıkardı ve bu dünyanın tetkik edilip betimlenmesi için kullanılan sınanmış araçları yararsız hale getirdi. Önsezilerin ve tahminlerin çağı gelmişti. Ortodoksiler kendilerine daha derin hendekler kazarken, giderek büyük zeminler bulan sapkınlıkların cesareti ve küstahlıkları arttı, ne var ki hiçbir zaman mutabakat oluşturacak bir noktaya yaklaşamadılar.

Dolayısıyla entelektüel kargaşanın bariz bir biçimde gösterilen veya üzeri kapanan kaynağı, tarihsel failin açıkça ortadan kaldırılmasıydı ve entelektüel sol bunu önce "hareketle" bağın giderek kopması ve iletişimin kopmasıyla deneyimledi.

Yukarıda özetlediğiniz süreçten sonra, akademi ve entelektüellerin/aydınların kendi dünyalarına çekildiği

ve "bir mesleki jargon duvarının" arkasına saklandıkları söylenebilir. Bu duvar, yaşanılan deneyimler hakkında söyleyecek çok az şeyleri olsa veya hiç söyleyecekleri olmasa bile teorilerinin geçerliliğini garanti altına almıştır. Bunu nasıl görüyorsunuz?

Teorik açıdan kusursuz önermeler ve tahminler tek tek olayların gelişimiyle çürütüldükçe, entelektüel çevreler adeta Michel Foucault'nun ilan ettiği "özel entelektüeller" çağına itaat edercesine, kendi kendine gönderme yapan ilgi ve çalışma alanlarına çok daha büyük bir hevesle ve belirgin bir biçimde yöneldiler. "Özel" veya "özelleşmiş/uzmanlaşmış" entelektüel kavramının gerek günümüzde gerek o dönemde oksimorondan başka bir şey olup olamayacağı elbette tartışmalı bir soruydu. Fakat sırf aldıkları maaşlar konusunda üst üste anlaşmazlık yaşadıkları dönemlerde kamusal arenaları ziyaret eden üniversite okutmanları veya tiyatroları ve filmleri için yapılan teşviklerde art arda kesintiler yapılınca seslerini yükselten sanatçılar için "entelektüel" teriminin kullanılması yerinde olsa da olmasa da bir şey kesindir: Politik taraflılıkla iktidar mücadelelerinin büründüğü bu yeni ve kurumlarla çevrelenmiş tür için, "tarihsel fail" figürü geçerliliğini yitirmiştir ve vicdan azabı çekmeden, hepsinden öte bir kaybın ağızda bıraktığı acı tat olmadan gündemden çıkarılması mümkündür.

Buna rağmen özgürleşme umudu ve görevi, Kaptan Ahab'ın* işaretini takip eden denizciler gibi cehennem çukurunda kaybolan "tarihsel faili" takip etmek zorunda mıdır? Theodor W. Adorno'nun eserini, bu soruyla

* Herman Melville'in *Moby Dick* adlı eserinin ana kahramanlarından biri. (y.h.n.)

yüzleşmek ve güçlü bir "hayır" yanıtını haklı çıkarmak için yapılmış uzun ve kapsamlı bir çaba olarak okumanın mümkün olduğunu söylemek isterim. Neticede Britanyalı aydınların tarihsel faile duydukları tutku sönmeye başlamadan önce, Adorno eski dostu Walter Benjamin'i "Brechtçi motif" dediği şeylere karşı uyarmıştı: "Gerçek işçilerin" sanatı aurasının kaybından kurtaracağına veya devrimci sanattaki "birleşik estetik etkilerin dolaysızlığıyla" kurtulacağına duyulan umuda karşı. Israrla söylediği gibi "gerçek işçiler" bu bakımdan "aslında burjuva muadillerine karşı hiçbir avantaja sahip değildiler". "Tipik burjuva karakterindeki sakatlıkların ve bozuklukların tüm emarelerini taşıyorlardı." Ve ardından son taşı atıyordu: "Kendi zorunluluğumuzu" (yani "devrim için proletaryaya ihtiyaç duyan" aydınların zorunluluğu) "sürekli yapmaya ayartıldığımız şeyden, proletaryanın erdemine dönüştürmekten" uzak durmak.

Aynı zamanda Adorno şu hususta da ısrarcıydı: Farklı ve daha iyi bir toplum fikrine odaklanmış beşeri özgürleşmenin olasılıkları bugün Marx için ayan beyan görünen ihtimallere kıyasla pek cesaretlendirici olmamasına rağmen, Marx'ın insanlığa affedilmez şekilde düşman bir dünyaya yönelttiği suçlamalar güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir ve özgün özgürleştirme arzularının gerçekdışı olduğunu gösteren kesin kanıtlar şimdiye dek işinin ehli hiçbir jüri tarafından gösterilememiştir. Dolayısıyla özgürleşmeyi gündemden düşürmek için, bırakın zorunluyu yeterli hiçbir kanıt yoktur. Bilakis aksi geçerlidir: Toplumsal hastalıkların menfur kalıcılığı, çok daha sıkıca çabalamanın ayrı ve son derece güçlü bir sebebidir.

Adorno'nun ikazı bugün ilk yazıldığı dönem kadar günceldir: "Istırap, korku ve tehditlerin hiç azalmayan

mevcudiyeti, gerçekleşmesi imkânsız düşüncelerin kenara atılmaması gerektiğini şart koşmaktadır." O gün olduğu gibi bugün de "felsefe hiç yumuşatmadan, neden dünyanın (bugün şimdi cennet olabilecekken) yarın cehenneme dönüşebileceğini bilmek zorundadır". "Geçmiş" ve "bugün" arasındaki fark, özgürleşme görevinin aciliyetinin ortadan kalkmasından veya özgürleşme düşünün gereksiz olduğunun düşünülmesinden ayrı yerlerde aranmalıdır.

Fakat Adorno'nun eklemekte acele ettiği şey şudur: Dünya "o dönemde ve orada" Marx için cennete dönüştürmeye hazır ve aniden U-dönüşüyle değişebilecekmiş gibi görünse de, bundan ötürü "dünyayı 'yukarıdan aşağıya' dönüştürme olasılığı çok yakında" gibi dursa da, o gün öyle olsa bile durum artık böyle değildir ("sadece inat bu tezi Marx'ın formüle ettiği şekliyle koruyabilir"). Şimdi gözlerden silinip gitmiş olan şey, insanların yaşamına daha uygun bir dünyaya *kestirmeden* varma olasılığıdır.

Hiçbir kestirme yok fakat daha iyi bir dünyaya gidecek hiçbir yol kalmadı mı?

Ayrıca şimdi ve buradaki dünyayla, insanlık için elverişli ve "kullanıcı dostu" "özgürleşmiş" dünya arasında hiçbir görünür köprü olmadığını da söyleyebilirim. Böyle bir köprü tasarlansa bile ortada ne köprünün tamamını koşarak geçmeye istekli kalabalıklar ne de isteyenleri öte tarafa götürmeyi ve güzergâhlarına güvenle ulaştırmayı bekleyen araçlar vardır. Hiç kimse kullanılabilecek bir köprünün nasıl tasarlanabileceğinden ve pürüzsüz, uygun bir trafik akışını kolaylaştırmak için köprüye erişim noktalarının nereye konacağından emin olamaz. Olasılıkların dolaysız bir şekilde orada *olmadığı* görülecektir.

Peki bunca şey, gerçekleşmemiş umutların ve geçmişe ait vaatlerin bekçileri olan, bugün o umutları ve vaatleri unutup gerçekleştirmeden terk etme günahını işlemiş kişileri eleştiren aydınları nerede bırakmaktadır?

Adorno'nun tekrar tekrar uyardığı gibi "hiçbir düşünce iletişime karşı bağışık değildir ve bunu yanlış yerde, yanlış kabullerle ifade etmek içindeki hakikati yıkmaya yeter". Dolayısıyla mesele faillerle, fail olmaya aday kişilerle, başarısız faillerle ve harekete katılmaya çekinen kişilerle iletişim kurmaya geldiğinde, "yoksul ve sefillerle belli bir dayanışmanın kurulduğunu gösteren tek yol bugün entelektüel ve karşı gelinmez bir yalıtılmışlıktır". Adorno'nun bakış açısına göre kişinin kendisini inzivaya çekmesi bir ihanet değildir. Dahası bu ne bir çekilme işareti ne de lütuftur (bu ikisi birbiriyle bağlantılıdır: Kendi ifadesiyle "lütufta bulunma ve kişinin kendisini daha iyi görmemesi aynı şeydir"). İletişimi koparma niyetine de işaret etmez. Sadece beşeri özgürleşme olasılığında saklı "hakikati" "sarsabilecek" tehditlere karşı koruma kararlılığıdır. Çelişkili bir şekilde belli bir mesafe koymak bir eklemlenme edimidir. Nitekim gerçekleşmemiş yahut ihanete uğramış umutlar söz konusu olduğunda eklemlenmenin alabileceği tek makul biçim budur: "Ayrıksı ve mesafeli bir gözlemci aktif katılımcılar kadar dolanmış ve iç içe geçmiş haldedir. İlkinin tek avantajı iç içe geçişi hakkında bir kavrayışa ve bunu bilmekten gelen çok ama çok küçük bir özgürlüğe sahip olmasıdır." Adorno'nun önerdiği iletişim stratejisi, "şişeye konulan mesajlarla" kurulan bir iletişimdir.

"Şişedeki mesaj" metaforu iki olasılığa işaret etmektedir: Biri yazılmaya uygun şişeyi denize bırakmak için gereken zahmete değer bir mesajın olma ihtimali; diğeriyse bulunup okunduğunda (önceden belirlenmesi imkânsız

bir vakitte) bulacak kişi için onu açma ve okumaya, özümseyip benimsemeye hâlâ değer bir mesaj olma ihtimali. Kimi örneklerde, mesela Adorno'nunkinde mesajı belirsiz bir gelecekte yaşayan ve bilinmeyen okurlara emanet etmek, duyduklarını kavrayıp akılda tutmak şöyle dursun, hazır olmadığı düşünülen veya dinlemeyi istemeyen çağdaşlarla konuşmaya tercih edilebilir. Bu tür durumlarda mesajı haritası çıkarılmamış bir zamanla mekâna yollamak, içindeki gücün o günkü ihmalkârlıktan daha uzun ömürlü olacağına ve ihmal edilmesine neden olmuş (geçici) koşulları atlatacağına duyulan umuda dayanır. "Şişedeki mesaj" yalnızca (ancak ve ancak) ona başvuran kişi içindeki değerlerin sonsuz olduğuna veya en azından anlık öneminden çok daha fazlasını taşıdığına eminse, gerçeklerin evrensel olduğuna veya en azından dar sınırlarla çevrilmediğine inanıyorsa, o gün hakikat arayışını tetikleyen kaygıların ve değerleri savunmak için yapılan toplanmaların, geçici "kriz yönetiminin" yöneldiği şeylerin aksine kalıcı olacağını sanıyorsa anlamlı bir çaredir. Şişedeki mesaj, *hüsranın geçiciliğine* ve *umudun sürekliliğine*, *olasılıkların yıkılmazlığına* ve hayata geçirilmelerine engel olan *tersliklerin zayıflığına* şahitlik eder. Adorno'nun yorumunda, eleştirel teori böyle bir şahitliktir ve bu şişedeki mesaj metaforunu destekler niteliktedir.

Şişedeki mesaj ne?

Pierre Bourdieu son başyapıtı *La Misere du monde*'nin [*Dünyanın Sefaleti**] ek kısmında, politik sahnede seçmenlerinin beklentilerini ve taleplerini kavrayıp ifade edebilen şahsiyetlerin sayıca hızla azaldığına, politik alanın yönünü

* Pierre Bourdieu, *Dünyanın Sefaleti*, Heretik Yayıncılık, 2015. (y.h.n.)

içeriye çevirdiğine ve kendi üzerine kapanmaya meyilli olduğuna işaret etmekteydi. Tekrar açılması gerekmektedir ve bu ancak (çoğu kez tam olgunlaşmamış ve ifade edilmemiş) "şahsi" sıkıntılarla özlemlerin doğrudan politik süreçlerle ilişkili hale getirilmesiyle (veya neticede tam tersi) mümkün olabilir. Fakat bunu yapmak söylemekten zordur çünkü kamusal söylem Émile Durkheim'ın *ön kavramlarına* gömülmüş haldedir. Bunlar öznel deneyimler ne zaman kamusal söylemlerin düzeyine çıkarılacak olsa, özel sıkıntılar ne zaman kamusal söylem içinde işlenecek şeyler olarak sınıflandırılıp kamusal meseleler olarak temsil edilecek olsa, eleştirilmeden kullanılan, nadiren ayrıntılarıyla açıklanan ve çok daha az sıklıkla irdelenen varsayımlardır. Beşeri deneyimlere hizmet edebilmesi için sosyolojinin işe bu sahayı temizleyerek başlaması gereklidir. Örtük yahut gürültücü *ön-kavramların* eleştirel bir tarzla değerlendirilmesi, normalde deneyimlerin bireysel ufukların ötesinde kalan yahut bireysel farkındalık eşiğinin dışında duran bu tür yönlerini görünür ve işitilir kılmaya dönük çabalarla yürütülmek zorundadır.

Fakat bir an için durup düşününce "hayatı acılı, hatta yaşanmaz hale getiren mekanizmaların farkına varmanın onları etkisizleştirdiği anlamına gelmediği, çelişkileri ışığa çıkarmanın onları çözmek demek olmadığı" görülmektedir. Sıkıntının kökenlerini kabul etmekle bunları ortadan kaldırmak arasında uzun ve dolambaçlı yollar uzanmaktadır ve ilk adımı atmak, bırakın o yolu sonuna dek takip etmeyi, sonraki adımların atılacağını bile garanti etmez. Yine de başlangıçların taşıdığı hayati önemi, bireysel düzlemde çekilen sıkıntılarla onları üreten kolektif koşullar arasındaki sebep-sonuç bağlarıyla oluşmuş karmaşık ağı açığa çıkarmanın önemi kesinlikle inkâr edilemez. Sos-

yolojide ve daha doğrusu bu göreve uygun olmak için çabalayan bir sosyolojide, başlangıç diğer her şeyden daha belirleyicidir. Aksi takdirde fark edilmek şöyle dursun var olması bile mümkün olmayacak, her şeyi düzeltmeye yarayan o yolu belirleyen ve döşeyen işte bu ilk adımdır. Doğrusu Bourdieu'nun şu yorumunu hafızaya kazımak ve elden geldiğince en iyi şekilde hayata geçirmek gereklidir: "Hayatını toplumsal dünyayı incelemeye adama şansı olanlar, gelecek dünyanın umudunu bağladığı mücadeleler karşısında tarafsız ve kayıtsız kalamaz."

Şimdi "kimler için yazdığımı" merak eden sorunuza dönebilirim. Fakat artık bunun gerekli olduğunu sanmıyorum çünkü kuşağımın deneyimleri yeniden özetlendiğinde, sunabileceğim en iyi yanıtı veriyor. Geçmişten beri süregelen pratiklerimden ötürü olmasa bile, böyle olmasını ne kadar samimiyetle istediğim için böyle. Belki şişelere konulmaya yazgılı mesajlar karalıyorum. Şişelerdeki mesajların önceden seçilmiş adresleri olmaz (olsaydı onları dalgalara teslim etmenin gereği de olmazdı) fakat mesajlarımın "akıllı füzeler" gibi hedeflerini arayıp bulacağına inanıyorum. Akışkan modern toplumumuzun tek tek omuzlarına, karşılarındaki sorunlara çözüm bulma görevini yüklediği denizciler arasından, şişeleri açmaya ve içlerindeki mesajı bulmaya istekli olanları seçeceğine güveniyorum.

Yukarıda verdiğiniz cevaplar, kimi zaman kısaca sosyolojik hermenötiğin metodolojisi dediğiniz şeye ışık tutuyor. Sosyolojik hermenötik nedir? Ayrıca bazen sosyolojik bir "altıncı histen" yararlandığınızdan bahsediyorsunuz. Bu nedir?

Yaptığım sosyoloji türüne *sosyolojik hermenötik* diyorum. İnsanların tercihini, toplum tarafından şekillendirilmiş koşulların güçlükleri ve kişinin içinde bulunduğu konum karşısında oluşmuş stratejilerin tezahürü olarak yorumlanmasına dayanıyor.

İnsanların tercihleri, iskambil oyuncularının ellerindeki kartlar tarafından belirlenen hamlelerine kıyasla daha çok belirlenmiş şeyler değildir ama daha az da değildir. Koşulların içinde alınan konum, olasılıkların dağılımına yön verir. Yapılabilir hamleleri yapılamayanlardan, daha olanaklı olanları daha olanaksız olanlardan ayırır. Fakat seçimleri asla bütünüyle ortadan kaldırmaz. Auschwitz veya Kolyma'nın komutanları gibi işini bilen, güçlü kart dağıtıcıları ve onların uşakları bile, bunu yapmayı asla başaramamışlardır. Beşeri güç, insanların tercihlerindeki olasılıkları manipüle etme becerisidir. Fakat bilinen hiçbir güç, insanların seçme şansına el koyacak kabiliyete sahip değildir. Yeri gelmişken sosyolojinin "bilimsel tahminlerde" bulunma ve böylece tam anlamıyla "bilimsel" statü iddiasını taşıma arzusundan işte bu sebeple vazgeçmek zorundadır. İnsanların ellerinden alınması imkânsız seçim yapma kabiliyetleri, bu tahminlerin asla olasılık hesaplamaları düzeyine çıkamayacağını garanti altına alacaktır.

"Sosyolojik hermenötik" ile sosyolojik faaliyetlerin ayrı bir çeşidinden ve bunu gerçekleştirmeye dönük kendine has bir tarzdan bahsetmediğim gibi, müstakil ve kendine yeten bir ekolü de kastetmiyorum. Sosyolojik hermenötik, insanların gerçekliklerini anlama gayretinin sosyolojik araçlarla yapılması gerektiğini söyleyen bir önermedir. İddiama göre *bir bütün olarak* sosyoloji için (yani aynı anda toplumsal gerçekliğin hem ürünü hem de üreticisi

olan insanların meydana getirdikleri farklara eğilmiş bitmek bilmez sorgulamalar için) en önemli, hatta en nihai ve belirleyici rolün, insan davranışlarını ve bunları önceleyen yahut takip eden sözlü yorumları anlama ve açıklama (insanlar söz konusu olduğunda hemen hemen aynı şeye tekabül etmektedir) gayretinde yattığını söyleyebilirsiniz. Yahut sosyolojiyi hermenötikle değil, hermenötiği sosyolojiyle reformdan geçirmeyi önerdiğimi de söyleyebilirsiniz. "*Sosyolojik* hermenötik" önermesi, insanların düşünceleri ve eylemlerindeki anlamların peşine düştüğümüzde, düşüncelerini veya eylemlerini anlamaya/açıklamaya niyetlendiğimiz insanların içinde bulunduğu ve toplumun şekillendirdiği koşullara bakmak zorunda olduğumuzu söyler. Bir diğer deyişle beşeri davranışların hermenötiği esasen semantik yahut filolojik değil sosyolojik bir faaliyettir.

Ne yazık ki bu, birinci sınıf öğrencilerin beynine bilgi aşılamak için yazılmış çoğu "sosyolojik araştırma kılavuzunda" sayılan talepler söz konusu olduğunda, karşılanması çok ama çok zor bir önermedir. "Sosyolojik hermenötikte" ilerlememizi sağlayan yollar kodlaştırmaya can sıkıcı bir şekilde dirençlidirler. Algoritmik kuralların sınırladığı, ezberlenmeye ve hiçbir tereddüde kapılmadan veya insanları sorumluluktan kurtarması sayesinde (nitekim kuralların anlamı ve temel cazibesi buradan gelmektedir) vicdan azabı çekmeden takip edilmeye uygun bir sayıya indirgenmeyi reddederler. İşte bundan dolayı "sosyolojik bir altıncı hisse" diğer deyişle *sezgilere* gönderme yapılmaktadır. Bu E. M. Forster'ın ifadesiyle "sadece bağlantı kurmanın" cazibesine benzer bir şey olup doğruluğu önceden onaylanamaz ve kendisini bir diyalogda (veya çoklu diyalogda) haklı çıkarması gerekir.

Muhtemelen bu bırakın çözümü, görünür hiçbir sonu olmayan bir tartışmadır. Bu sosyolojiyi gerçek anlamda bilim payesine "çıkarma" olasılığını bulanıklaştırır. Fakat icat ettikleri ve hayata geçirdikleri bilimler için standartlar koyan insanların, kendi koydukları taleplere boyun eğmeye isteksiz oluşları malum bir gerçektir.

Leeds'teki açılış konuşmanızda, sosyolojinin misyonunun "güçsüzlere güç" vermek olduğunu açıkladınız ve devamında bu yetenek olmadan sosyolojinin "toplumsal dünyayı anlamada kendi güçsüzlüğünü" kabul etmek zorunda kalacağını söylediniz. Hâlâ bu görüşte misiniz?

Bunu söylediğimden bu yana fikrimi değiştirmek için hiçbir sebep bulamadım. Aksine buna sıkıca sarılmak için bir dolu ekstra sebep bulmuş durumdayım.

Terence Rattigan'ın 1948'de yazdığı klasik oyunu Browning Version'da karşımıza ana karakter Andrew Crocker-Harris çıkar. Andrew on yıllar boyunca Yunanca ve Latince öğrettiği kişilerin, yeni popülerleşen bilim ve spor dalları karşısında giderek nasıl baskı altında kaldıklarına ve nasıl ilgisiz veya demode sayıldıklarına tanık olur. Filmin sonlarına doğru zorla emekliye ayrılmış olan Crocker-Harris, meslektaşlarının, öğrencilerin ve ebeveynlerinin oluşturduğu kitleye çarpıcı bir şekilde şunları söyler: "Artık medeniyete inanmazsak medeni insanlara şekil vermeyi nasıl umabiliriz?" Sosyoloji yeni ve moda olana kıymet veren (Crocker-Harris'inki gibi) bir dünyada giderek yaşlanmaktadır. Çağdaş akışkan modernlik içinde sosyolojinin medeni insanları şekillendirmede yardımcı olma şansı hâlâ var mı?

Evet, sosyoloji Yunanca ve Latince gibi medeniyete yapılmış katkılardan sayılabilir fakat katkısı Yunanca ve Latinceninki gibi değildir. Ayrıca Crocker-Harris (çağdaşlarının ortak yaşama tarzındaki bükülmeleri şaşkınlık ve çaresizlik karışımı içinde izleyen birçok başka insan gibi) medeniyetin ölüm ilanını yazmada belki çok aceleci davranmıştır. Amaçlar (X, Y, Z amaçları ve başka ne varsa, tarihin, modernitenin sınıflı toplumun, endüstri toplumunun, kültürü okuma ve kamuoyunu, kitapları, dünyanın kendisini okumanın amaçları) affedilmez ölçüde uzun sürmüş yaşamım sırasında hepsini sayamayacağım kadar çok duyurulmuştur. Neticede bu son yarım yüzyıldır hepimizin içinde bulunduğu şekliyle bir fetret döneminde yaşayan insanlardan beklenmesi gereken ve olabilecekleri şeydir. Bu eski hareket etme tarzlarının bariz ve dikkat çekici bir şekilde işe yaramaz hale geldiği, hızla değişen tabloya ve getirdiği yeni güçlüklere daha uygun, yeni tarzların henüz tasarım bürolarından çıkmadığı bir çağdır. Fakat insanlık tarihinin "medeni" kısmı en başından beri öğrenme ve unutmanın karışımı olmuştur. Muhtemelen hep de böyle olacaktır. Çağdaşlarımızın çok azı Yunanca ve Latinceyi akıcı konuşmaktadır. Çok azı hâlâ düzenli olarak ortaçağdan kalan şarkılara eşlik etmede kullanılan müzikal enstrümanları çalabilmektedir. Peki, kaçımız hâlâ çakmaktaşı ve kavla ateş yakabilmektedir? Eskileri terk etmeden yeni yetenekler edinmek neredeyse tahayyül edilemez bir şeydir. Yeni zorluklarla (en az eskiler kadar zahmetli ama onlardan tamamen farklı zorluklarla) mücadelede başarılı olmada eski becerilerin katkısı çok az olacaktır ve yenilerine ihtiyaç vardır. Yaşamını eski, yaşlanan ve giderek gereksizleşen beceriler için huşu ve saygı uyandırmak için harcamış Crocker-Harris için, bu-

nun kişisel başarısızlığın ve tükenmiş bir hayatın ifadesi olması kaçınılmazdı.

Fakat sosyoloji mesleği herkesin kabul edeceği gibi değişen bir dünyada *yönelim* oluşturmaktır. Dahası bu meslek ancak değişikliklerin ve yarattığı sonuçların takip edilmesi, getirdikleri taleplerle baş etmeye uygun yaşam stratejilerinin incelenmesiyle yerine getirilebilir. Sürekli yeniden yönlendirilmeye ihtiyaç duyan bir dünyanın, sosyolojik sorgulamalarla sosyolojinin yerine getirebileceği ve getirmek zorunda olduğu hizmetler için doğal bir habitat olduğuna inanıyorum.

Peki, neye yöneliyoruz? Tamamen bireyselleşmiş bir toplumun, tahlillerinize göre akışkan modern toplumumuzun bireyselleşmiş bir entelektüelizm kültünü ürettiği iddia edilebilir. Görünüşe göre bugün çok az okur, öğrenci, hatta akademisyen kendisini büyük paradigmalar yahut teorik düşünce ekolleriyle özdeşleştiriyorlar. Aksine Bourdieu, Habermas, Luhmann ... ve Bauman gibi bireysel sosyologların yazılarından zevk alıyor gibiler. Dolayısıyla isminiz kimi zaman "entelektüel guru", "akademinin süper yıldızı" veya "dünyaca tanınmış sosyolog" gibi terimlerle anılıyor. Sizce günümüzde belli toplumsal düşünürleri idolleştiren bu eğilimi neden görüyoruz?

Bu sosyolojiye özgü bir sıkıntı değil. Tam tersine: Sosyoloji bilginin tüm dallarında, *Lebenswelt*'in zihinsel haritalarında, *Lebenswelt*'in kendisine ait yapılarda yaygın olan ortak bir örüntüyü takip eder. Kısa tarihi ve yeni oluşan özelliklerini, insani bağların tedricen zayıflaması veya kopması, yapıların yeni kırılganlığı, plansız ve alenen geçici nitelikte olmaları, giderek kısa vadeli bir statüye

sahip olmaları gibi başlıklar altında kavrayıp özetlemeye çalıştığım bir örüntü bu. Aslına bakılırsa tam olarak "akışkan modernliğe" ait bir kavram. Söz konusu örüntü kendisini parçalanma eğilimlerinde, ayrılan hadiselerde, kuralsızlaşmada, bireyselleşmede, özelleşmede ve (evet!) kişiselleşmede açığa vurmakta olup, beşeri etkileşimin neredeyse her alanını ve bugüne hâkim *Weltanschauung*'u yahut dünya görüşünü etkiler haldedir. Muhtelif yorumlarıyla uygulamalarının özünde ve belki paylaştıkları ortak kaynak ve esin noktası şu keşiftir: Bugün beşeri deneyimler dünyasında fark edilebilir olan yapılar arasında sadece bireyin bedensel varlığı (insanlık tarihinin büyük kısmı boyunca ve oldukça yakın zamana dek faniliğin, kırılganlığın, kısa ömürlülüğün, kısalığın ve aslında önemsizlikle beyhudeliğin yakınılan ve hayıflanılan en üst noktası) yükselen bir yaşama beklentisine ve daha da yükseleceğine ilişkin güvenilir ihtimallere sahiptir...

Elli yılı aşkın bir süre önce sosyoloji ve felsefe alanlarına girdiğimde, bunların muntazam bir şekilde "ekol" ismiyle adlandırılmış arazilere ayrıldığını gördüm. Tarihsel materyalizm, yapısal işlevcilik, etno-metodoloji, yapısalcılık, analitik felsefe, fenomenoloji, varoluşçuluk ve daha bir sürü şey vardı. Sayıları alana ilişkin incelemelerin her birinde değişiklik gösteriyordu fakat haritalandırmasına hâkim ilke değişmeden ve sorgulanmadan varlığını korudu. Disiplinin tarihini anlatan ders kitaplarının bölümleri de ekollerin isimlerini taşıyordu. İsimler kimi zaman taşıyıcılarının birbirinden keskin bir şekilde ayrılan, biyografik ve bibliyografik verileri içinde farklılık gösteriyordu ama bunlar sadece ufak tefek değişikliklerdi. Bu isimleri verenlerin yaklaşımında ve akademik pratiklerinde geleneklere karşı çıkan bir yan yoktu. Bana göre akademik bir disipli-

nin sahası, bugün alana yeni giren bir kişi için tamamen farklı bir ışıkla boy göstermektedir: Az çok birbirinden ayrılan, her biri halihazırda ışık tutulmuş bir alana eğilmek yerine yeni bir ize ışık tutmakla meşgul olan şahsiyetler tarafından her tarafı çiğnenmiş çaprazlama yollar, patikalar ve koyaklarla dolu uçsuz bir enginlik. Tarihler benzer bir şekilde yeniden yazılma eğilimindedir: Öyküler artık birbirini izleyen paradigmaların, özellikle de ekollerin eriştiği kazanımların öyküleri değil paradigmaları kıran ve temelde bireylere ait başarıların öyküleridir. "Ekollerin" değil "önemli sosyologların" veya "büyük filozofların" öyküleridir. Dahası şu konuştuğum şey bugün bilimin tüm dalları için geçerlidir ve genel anlamda kültürün ve sanatın tüm alanlarına sirayet etmiştir. Doğruyu söylemek gerekirse bundan çok daha genele sirayet etmiştir: İzleri gündelik yaşamımızın her yerine sıçramış haldedir. Ne kadar ufak ve yalıtılmış olursa olsun, dünyada var olma biçimimiz içinde bunlardan gerçek anlamda muaf hiçbir köşe bucak kalmamıştır.

Tüm beşeri kaygıların nihayetinde kendine kimlik biçme zorluğuna odaklandığını ve kimliği araştıranlarla inşa edenlerin takip ettiği tüm yolların gerisin geriye arayan kişinin bedenine ve zihnine çıktığını farz eden, dolayısıyla onu sadece birkaç yıl içinde multimilyoner statüsüne çıkarmış "Facebook devriminin" başlatıcısı Mark Zuckerberg fenomenini merak ediyorum. Kendime şunu soruyorum: Bu fenomen benim gençlik dönemimde hiç idrak edilebilir miydi (o halde beni bunu sormaya iten şey bilgisayarların yokluğu değildir)? Mark Zuckerberg otuz veya kırk yıl önce doğmuş olsaydı, öğretmenleri ona yaltakçı bir şekilde Jean-Paul Sartre'nin öğütlerini ezberden okuyup tekrarlamayı veya Michel Foucault'yla

birlikte sanki Kutsal Metinlerden alıntı yapıyormuş gibi "yazarın öldüğünü" tekrarlamayı öğretir miydi? "Yeni Eleştirellik" kilisesinin havarilerinden, bir öğrenci için sanatsal metinleri yazarın yaşamına ait şahsi ayrıntılarla bağlantılandırmanın düpedüz budalaca ve men edici olduğunu öğrenir miydi? Yazarı yaratan şeyin tam da "şahsi ayrıntılar" olduğu ve bundan ötürü genç meslektaşlarının "şahsi ayrıntılarını" kamuya açarak meşhur yazarların şanına ulaşmaya can atmak zorunda olduğu aklına gelir miydi? O geçmiş yıllarda doğmuş Zuckerberg'in bunu kavradığı ve tamamen ihtimal dışı olan bu durumda, milyonlarca aktif kullanıcı gerçekten icat ettiği şeye (veya kimisine göre haydutlukla elde edilmiş ganimetlere) atlar mıydı ve bunu milyarlarca dolar takip eder miydi? Sebastian Faulks'un *Faulks on Fiction*'da [Kurgu Üzerine Faulks] belirttiği örnekle, "yorumdan kesinlikle men edilmemiş yazarın yaşamıyla eserleri üzerinde bıraktığı etkinin önemli bir tartışma sahasına dönüşmesi" ancak son yirmi yıllık süreçte gerçekleşti. Ayrıca bu önemli değişimin "spekülasyona ve dedikoduya kapı açtığını" eklemektedir. "Tüm sanat eserlerinin onları yaratanların karakterlerinin bir ifadesi olduğunu varsayarak, biyografik eleştiriler yaratma edimini küçük bir performansa indirgediler." Şüphem o ki (veya emin olduğum) Zuckerberg'in devrimini gerçekleştirmesi ve müjdesini akranı olduğu öğrencilere taşımaya karar vermesi, bu öğrencilerin de gösterdiği yolda Usta'yı takip etmeye hazır olması ancak son yirmi yılda yaşanabilirdi.

Biz sosyologlar Zuckerberg'ten çok farklı mıyız? Teachers, Writers, Celebrities [*Öğretmenler, Yazarlar, Ünlüler*] (*1981*) *adlı kitabında Régis Debray, aydının tarihini*

çıkarır. Keskin bir soru yöneltir: Aydın artık sadece meşhur kişilerden birine mi dönüşmüştür? Dünyayı değiştirmek ünlülere mi kaldı?

Bu ünlü kişilere dönüşme meselesi değil. Mesele tedarik edilen hizmet türleriyle ilgili. Ben ünlüleri meşhur olduğu için meşhur sayılan kişiler olarak tanımlamış Daniel J. Boorstin'i takip ediyorum. Dolayısıyla bu kişinin yaptığı şey aslında çok anlam ifade etmiyor. Özellikle eğlence ve keyif dışında hiçbir hizmet sunmuyor. En iyi ihtimalle idollerden ibaretler fakat yetkileri yok. Buraya size talimatlar vermek, sizi eğitmek için gelmezler. Olsa olsa onlara öykünmeye çalışabilirsiniz. Örneğin yoksul bir insanın kuşekâğıtlı dergilerin veya işlek saatlerde izlenen televizyonların yerine koyduğu Facebook vardır. Dolayısıyla ünlülerle ilgili bir mesele değil, kamuoyunu değiştirme meselesidir.

Bugün *hukuki* bireysellik ve *fiili* bireysellik arasında uzanan boşlukta cebelleşen bireylerin oluşturduğu devasa ve sürekli büyüyen bir kitle vardır. Hizmetlerimize gereksinmektedirler. Dolayısıyla mesele bir ünlü olmaktan ziyade onlara seslenmektir ve sürdürmeye çalıştığım sosyolojik vizyon işte budur. Yirmi veya otuz yılı aşkın bir süre önce, sosyolojik jargonu kullanmayı tamamen bıraktım çünkü bu jargon özellikle sosyolojiye girişi olabildiğince kapatmak, iletişimi koparmak ve sınırlar çekmek için icat edilmişti. Oysa sosyoloji ilişki kurmak istiyorsa, kendisini insanlara açması ve ben sosyoloji öğrencisiyken yaptığı gibi düşünmeye başlaması gerekir: Bulguları derleyip deneyimle aramızdaki diyaloğa eklemlenmek ve cehaletle acizliğin yarattığı çifte bela karşısında insanların mücadelelerine yardımcı olmaya çalışmak için burada

olduğumuz. Bana göre büyük bir fırsat var ve bu çok ama çok heyecan verici, önümüzde açılan vizyonun türü tam olarak böyledir.

Bugün en az üç filmin konusu sizsiniz, ödül törenlerine katılıyorsunuz ve dersleriniz YouTube'da geniş kesimlerin erişimine açık durumda. Artık kaderinizde ünlülerin oyununu oynamak mı var?

Buna kişisel bir öyküyle yanıt vermeme izin verin. Asturias Prensi Edebiyat Ödülü'nü almak için Oviedo'ya geldikten sonra, imza vermem için girmemi bekleyen kalabalıkların yarattığı korku yüzünden adeta kendimi hotele hapsettim. Fakat kendimi hapsedişim ancak bir başka ödülün sahibi İspanya milli takımının otele gelmesine kadar sürdü. Bundan sonra kentte rahatsız olmadan gezinecek özgürlüğe kavuşmuştum. İmza peşinden koşanlar başka şeylerle meşguldü ve hiçbiri benimle ilgilenmiyordu.

Fakat anekdotları bir kenara bırakırsak, lütfen *görünmeyi* yani onu tanıyan kişilerin düşüncelerine ve eylemlerine hiçbir etkide bulunmadan "ünlü olmayı" (yani sırf tanındığı için tanınmayı) *dinlenmekle* karıştırmayın. Régis Debray'ın "mediokrasisinin" en güçlü yanı ("medya hâkimiyeti" ile vasatlığın son derece yerinde bir karışımı) buradaki çift içinde ilk olasılığı beslerken ikincisini bastırmaktır.

Bu ikilemden çıkmanın yolunu bulmak için beynime boş yere eziyet ettim. Çağımızın *agorası* ağzına kadar pazar tezgâhlarıyla doludur ve sadece metaları alıp satan kişileri kabul etmektedir. Bilgi sadece satıldığında ve alındığında dolaşıma girmektedir. Dahası *agoranın* içinde bulunduğu bu üzücü durumu düzeltmek istiyorsanız önce içine

girmek için izin almalısınız. Duyulmak istiyorsanız size kulak vermeleri gerekir. Pazar tezgâhlarına girme izni almak, kesinlikle duyulmanın garantisi olmaz. Ama ne yazık ki kaçınılmaz önkoşuludur.

Theodor W. Adorno'dan bir alıntı yapalım: "Düşünen her kişi bütün eleştirilerde öfkeden muaftır. ... Çünkü düşünen insan kendisini öfkelendirmek zorunda kalmaz ve ayrıca başkalarını öfkelendirme arzusu da duymaz ... Bu düşünce tarzı mutsuzluğun hâkim olduğu yerlerde bile mutluluktur. Düşünce mutluluğa mutsuzluğun ifadesi içinde erişir." Düşünceleriniz mutlu düşünceler mi? Mutluluğa erişti mi?

Öfke ve düşünce arasındaki ilişkiden emin değilim. Sevgi-nefret ilişkisi mi? Ortak yaşamanın imkânsızlığına, inandırıcılıktan uzak bir ayrılmanın eşlik etmesi mi (onu şiddetlendirmesi mi yoksa hafifletmesi mi)? Yoksa Jacques Derrida'nın *farmakonlar* ailesinin birincil numunelerinden mi?

Bir miktar öfkenin düşünce için büyük bir uyarıcı olduğunu ve aşırıya kaçtığında daha çok düşüncenin cenazesini kaldıran bir şeye dönüştüğünü düşünüyorum. Peki bu bir miktarlık öfke hangi noktada aşırıya dönüşür? Ayrıca kimi zaman düşüncenin öfkeyi yatıştıran en etkili şey olduğunu fakat başka zamanlardaysa en sağlam ateşleyicisi olduğunu da gördüm. Fakat ne zaman neyin olacağını nasıl bileceğiz? Paul Ricoeur'un önerisini takip edersek, ilk aşamasında düşünce hoşgörüsüzlüğün reddine yol açıyorsa (memnuniyetsizliği iktidarla evlendirmekten çekinerek) ve bu sayede öfkeye kaynaklık eden pınarların kurumasına yol açıp hoşgörüye kapı açıyorsa (yani iktidarın gönüllü sofuluğu ve böylece kızgınlığın askıya

alınması) bu, belli nesneleri kabul edilmez hale getiren ("kabul edilmezlik" hoşgörüsüzlükle karıştırılmamalıdır; "kabul edilmezlik" hoşgörüsüzlüğün Hegelci "çifte yadsınmasının" ürünüdür; "kabul edilmez" olan düşünülebilir bir şeydir ve ancak hoşgörünün zaferinden *sonra* kendisini gösterir), hoşgörünün mutlak zaferini takip edebilecek kayıtsızlık tuzağından kaçınan bir kızgınlık hali sayesindedir. Nitekim bu kızgınlık düşüncenin varacağı doruk noktada öfke anlamına gelmektedir.

Burada çamurlu ve işaret levhalarının işe yaramadığı bir zeminde hareket ettiğimizi biliyorum. Bataklıkta haritaların faydası olmaz. Fakat işte buradasınız: Haritacılık Bürosunun haritaları olmadan gezinmek, neşeyle veya üzüntüyle önümüze görev olarak koymaya karar verdiğimiz kaderdir. İster beğenelim ister beğenmeyelim.

Düşünmek beni mutlu ediyor mu peki? Ne olursa olsun buna cesur bir yanıt vermek dürüstçe olmaz. Emin olduğum şeylerden biri, düşüncenin huzuru dayanılması güç, yorucu ve itici bir koşul olarak gördüğüdür. Ve belki cenaze törenlerinin yaklaştığını gösteren bir işarettir.

Hiç de huzurlu değilsiniz. Bol bol yazıyorsunuz...

Yazmak düşüncelerimi iletişim kuracak bir tarzla ifade etmeyi öğrenmemi sağlamış tek yol. Tek ustalaşmış olduğum bu yol bile beni tatmin etmekten çok uzak...

Verimliliğiniz söyleşiyi sürdürmeye dönük bir girişimi mi yansıtıyor yoksa tam tersine bu söyleşiyi gerçek kılmaya dönük bir girişim mi? Başka bir ifadeyle verimliliğiniz, diyaloğun varlığına mı yokluğuna mı işaret ediyor? Yahut sosyoloji mesleğinin hepimizi birer Püritene dönüştürdü-

ğü, duyulmanın getirdiği seküler kurtuluşa yazgılı olup olmadığımızı hiçbir zaman bilmeden, seslenmek için büyük mücadele ettiğimiz daha basit bir durum mu söz konusu?

Çok parlak bir gözlem! Evet, belki de hepimiz bugün tercihten ziyade tarihin buyruğuyla Püriteniz. Kurtuluştan ve geldiğinde (eğer gelirse) hangi şekilde olacağından emin olamayız. Fakat bu sadece, Jack Nicholson'un *Guguk Kuşu*'nda* kazanı beton mahfazasından koparıp tımarhane pencerelerinin demir parmaklıklarını kırma girişimine biraz daha çekicilik katacaktır. Jack bunu başarmaya yetecek güce sahip olduğuna inanacak kadar deli değildi fakat kendisi de dahil olmak üzere kimsenin onu bunu denememekle suçlamayacağından emin olmak istedi. Nitekim gayet iyi bildiğiniz gibi, bugün mesajlar ne kadar güçlü ve parlak olursa olsun üzerine basılmış veya farz edilmiş "son kullanım" tarihleriyle gelmekte ve ortaya çıktıkları hızla kaybolmaktadırlar. Niteliğin yokluğunu telafi etmek için hep niceliğe dayanan aşırılıklar ve israflar medeniyetini nasıl yargılarsanız yargılayın, şişe geri dönüşüme atılmadan veya reddedilen şeylerden biri olarak çöpe gitmeden önce mesajınızın alınmasını istiyorsanız George Bernard Shaw'ın fotoğrafçılara verdiği reçeteyi (morina balıklarına uyup binlerce yumurta bırakın, böylece en azından içlerinden biri olgun bir balık olsun) takip etmeniz gerekir. "Söyleşiyi sürdürmek" için onu sürekli ve bıkmayıp usanmadan "gerçekleştirmek" zorundasınız.

Ayrıca Jack Nicholson'un başarısız olduğu noktada sefil haldeki Yerli yoldaşının, onun başarısız girişiminden ilham alıp başarılı olduğunu ve özgürlüğüne kavuştuğunu lütfen unutmayın.

* Miloš Forman'ın yönettiği 1975 tarihli ABD yapımı film. (y.h.n.)

Sosyolojinin yaşanılan deneyimle kurulmuş bir söyleşi olduğunu söyleyen tutumunuzda oldukça tutarlısınız. Bunu takip eden bir başka şeyse, yazdığınız metinlerin okurlarıyla kurulmuş birer diyalog olması. Metinler okurlara bir şey anlatmaktan ziyade onlarla konuşur nitelikte. Bu yaklaşım, filmlerinin izleyicileriyle kurmasını umduğu ilişkiyi anlatırken Michael Haneke'nin tarif ettiği şeye yakındır. Kendisi izleyicilerini kaşık dolusu mesajla beslemek istemediğini ve onlara filmin anlamını üretme sürecinin parçası olma fırsatını vermek istediğini söylemişti. Neticede her şeyi açıklamasız bırakır (Beyaz Bant'*ta** *tam olarak ne olmaktadır?), bazı anlatı noktalarının sonuçsuz kalmasına izin verir ve bazı şeyleri açıklama yapmadan gösterir. Elbette bu sosyologların Haneke filmlerini izleyip izlememesi gerektiğiyle ilgili bir soru doğurur (kısa cevap izlemeleri gerektiğidir) fakat aynı zamanda yazar ve metin arasındaki ilişki hakkında çok daha geniş çaplı bir soru da yaratır. Okurlarınıza metinlerinizin anlamını üretme sürecine katılma fırsatı verme arayışında mısınız?*

Haneke aynı zamanda, Rousseau'nun *halkı* özgürlüğe zorlama öğüdünü yansıtan bir tarzla "izleyiciyi zorla bağımsızlığa itmeye çalışmaktan" bahsetmektedir. İnancıma göre özgürlük soruların sorulması ve neticede "kaşık dolusu yanıtın" bulunmasıyla başlar. Maurice Blanchot'un meşhur tabiriyle yanıtlar, soruların lanetidir: Sorgulamanın nedeni açıklandığı ve açılıp kapanması kabul edildiği noktada özgürlük sona erer. Sorgulamaya devam ettiğimiz müddetçe özgürüzdür ve durduğumuz noktada özgürlüğü kaybederiz. Kimi zaman sahneye bir özgürleşme dramı

* Michael Haneke tarafından hem yazılan hem de yönetilen 2009 tarihli film. (y.h.n.)

olarak konulan sorgulama bana göre sanki Thanatos'un kanatları tarafından yönetilir. Nitekim sanatçı da olsa eleştirel bir sosyolog da olsa soru sormaya teşvik eden veya soruları kışkırtan kişinin rolü, Thanatos'un kurgusundaki haksızlığı açığa vurarcasına ve dramdaki kurgunun yönünü ellerinden alırcasına cevaba giden yolu kolaylaştırıp pürüzsüz hale getirmek kesinlikle değildir. Dileğim cevaba açılan yolun üzerindeki çukurları, tuzakları ve kapanları gözler önüne getirip bu sayede kurguyu bozmaktır. *Diğer koşullar sabit kalma koşuluyla* Haneke ve benim aynı iş içinde olduğumuzu farz ediyorum: Okurları *düşünmeye* itme ve onları kestirme çözümlerin cazibesine bağışık kılma işi.

Haneke filmlerinin anlamını açıklamayı reddeder. Sizi eleştirenlere asla yanıt vermiyorsunuz, asla "kastettiğim şey aslında bu" demiyorsunuz, eserlerinizden çıkarılan anlamlara asla kesinlik getirmiyorsunuz. Dediğiniz gibi bunlar şişedeki mesajlar ve bu tarz tüm mesajlar gibi okurlarını bulmaları için kaderlerine ve şansa terk edilmek zorundalar. Haneke bir keresinde, kastettiği şeyin tam olarak ne olduğunu neden asla açıklamadığı sorusuna bir yanıt vermişti. Yanıtı bir şaka gibi takdim etmişti fakat aslında ölümüne ciddiydi. Filmlerinin doğurduğu sorulara hiç yanıtının olmadığını çünkü filmlerin yaratıcısıyla özellikle yakın bir ilişkide olmadığını söylüyordu. Ya sizin, Zygmunt Bauman'ın yazdığı kitaplar ve makalelerin yazarıyla iyi bir ilişkiniz var mı?

Sizinle hemfikir olmaya yatkınım: Haneke çok büyük bir olasılıkla ölümüne ciddiydi. İnsanların dünyada var olma tarzlarında saklı gizemleri keşfederken, Tanrı'ya

anında ulaşabilecek hatları olan ve her şeyi bilen hiçbir kâhin yoktur. Saf, kirlenmemiş fikirlere açıkça tanık olmak için Platon'un varoluş mağarasından çıkan bilgelerini takip etmeyi başarmış biri de yoktur. Nitekim böyle kişiler çıksa bile, biz geri kalanlara yani kurtarılması imkânsız ilkel insanlara aktardıkları şeyin pek faydası olmazdı. Nitekim ben bu sonsuz kalabalığı oluşturan kişilerden sadece biriyim (sanırım Haneke de kendisini onlardan biri gibi görmekte). İzleyicileri veya okurları güçsüz kılmak yerine güçlendirmek isteyen herkes, mağara sakinlerinin deneyimleriyle bağlantı kurarak işe başlamak zorundadır. Bu en azından yaptığım işi, canlı deneyimlerle kurulan ve asla bitmeyen bir söyleşi olarak düşünüp bu şekilde icra ederken kastettiğim şey. Fakat Haneke'nin yaptığı formülasyonun ötesine, anlamın yaratılmasında "izleyicilere/okurlara katılma *olasılığı* vermenin" bir adım ilerisine gidiyorum. Sanırım yapılacak şey, katılmazlarsa anlamsızlığa karşı verilen mücadelenin hiçbir şansı olmadığını göstermektir. Bu mücadelenin nihayetinde başarıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağından bile emin olmadığını eklemeliyim. Ancak bu şüphe kesinlikle çaresizliğe sebep olamaz. Neticede insanı yaratan, dünyada var olmanın tamamen insani yolunu inşa eden şey tam da bu mücadeledir.

Sosyoloji insanları mutlu kılabilir mi?

Eğer koşullarımızı biçimlendirmek için bizi biçimlendiren dünyayı anlamak bizi normalde olacağımızdan daha mutlu yapabiliyorsa kılabilir. Buna karşılık, kişi gözünü kapattığında veya başka yöne çevirdiğinde mutluluk şansı çok küçüktür. Ve sarhoşluğun veya uyuşturucuların yarat-

tığına benzeyen, ayılma anında yaşattığı hüsranla bedeli çok ağır, kısa süreli bir şanstır.

Sosyoloji sizi mutlu kıldı mı?

Eğer sorulacak olsa çetrefilli ve yanıtlamamın imkânsız olduğu bir soru olurdu. Nihayetinde tüm olgun yaşamımı bir sosyolog olarak geçirdim ve başka bir şey olmadım. Değerlendirmemi hangi kıyaslama üzerinde temellendirebilirim?

Fakat sosyolog olmanın mutlu bir yaşam kurup kuramayacağı sorusuna bakacak olursak, şu anki yaşıma yaklaştığında ve kendisine mutlu bir yaşam sürdürüp sürdürmediği sorulduğunda şu yanıtı vermiş büyük bilge Johann Wolfgang Goethe'yi tekrarlamaktan başka bir şey yapamam (*başka hiçbir şey değişmemek kaydıyla*): "Evet mutlu bir yaşamım oldu" deyip hemen ardından şunu eklemişti: "Ama mutlu geçen tek bir hafta dahi hatırlayamıyorum."

3
Sosyoloji Nasıl Yapılır?

MHJ ve KT *Sizi bir şeye yöneltmek istiyoruz. Eserlerinizin yarattığı etkilerden biri, okurlarınıza eskiden verili kabul ettikleri şeyleri ve aslında eskiden değer verdikleri şeyleri sorgulatmak. Örneğin güçlü bir şekilde, tek gecelik ilişkilerdeki heyecanın etik olmadığını ve neredeyse gayri insani olduğunu ima ediyorsunuz. Eserleriniz kadın ve erkeklerin değerlerindeki düşüşe işaret ediyor. Buradan üç soru çıkarılabilir.*

İlki şu: Bu iddiaların ortaya atılmasını geçerli kılan tutum nedir? Son derece sert bir şekilde belirtmek istersek, erkekler ve kadınlar neden sizi dinlemeliler?

ZB Sorunuzun ikinci yani "sert" kısmına gelirsem, bunu kendime defalarca kez sordum ve sormaya da devam ediyorum. Sayıları çok az olsa da "erkek ve kadınların" dinlemesi bir muamma ve sebeplerini sadece tahmin etmekle yetinebiliyorum. Fakat hemen mesajı "dinlemekle" işitmenin iki farklı şey olduğunu, dolayısıyla mesajı işitmekle mesajdaki tavsiyelere uymanın birbirinden ayrıldığını kabul etmeliyim.

Ben bir ahlak vaizi değilim fakat ahlak meselesi (Immanuel Kant tarafından varoluşun en büyük iki gizeminden biri olarak görülen "içimizdeki ahlak kuralları") ve özellikle gücüyle zaaflarını aldığı kaynaklar benim için beşeri koşullara ait diğer tüm sırların etrafında döndüğü bir eksendir. Dolayısıyla ben "değerlerin düşürülmesi" veya bu hususta ahlaki kuralların yeniden yazılması işiyle uğraşmıyorum. Yapmaya çalıştığım ve ne yazık ki mütevazı becerilerimin sınırları içinde yaptığım (ki bu yapılabilecek ve yapılması gerekene ulaşamama anlamına gelmekte) şey "erkeklerin ve kadınların" takip etmeye meyilli olduğu fakat nadiren ifade ettikleri, bunlara isim vermek için üzerlerine gidildiğinde çoğu kez yanlış sözcüklerle anlattıkları değerleri telaffuz etmektir. Nitekim bunu, o "erkek ve kadınlara" tercih yaparken karşılarına çıkan ama fark edemedikleri ikilemleri göstermek ve bu sayede *kendi* tercihlerini yaparken, kazanacakları ve terk edecekleri şeyler konusunda daha fazla farkındalık kazanmalarını sağlamaktır. Böylece doğrusuyla yanlışıyla kendime onların menfaatlerini (yazdıklarımın otuz beş dile çevrilmesinin gösterdiği gibi), çizdiğim ikilemlerin yaşadıkları deneyimlerle uyumlu olduğu ve böylece tercihlerini yaparken belki yardımcı olabileceği kanısıyla açıklıyorum. Alternatif tercihlerin her birine eşit şans

vermeye çalışıyorum. Her halükarda niyetim tercihlerini *değerlendirmek* değil, tercih yapanlara bunları *gerçekçi bir şekilde,* tercihlerinin ahlaki önemini dışarıda tutmadan değerlendirmede yardımcı olmaktır. Elbette niyetlerden gerçekleşmelerine uzanan yol herkesin bildiği gibi sert ve sarsıntılı olup, arzuladığım sonuca ulaştığıma veya buna gerçekten ulaşabileceğime yemin edemem.

Sorunuzun ilk kısmına yani "geçerli kılan tutumla" ilgili kısma gelirsek yapmaya çalıştığım şey iyisiyle kötüsüyle şunu yapmaktır: Sanırım bu sosyologların normalde iddialarını yöneltirken dayandıkları tutumlardan farklı değildir. İnsanların davranışlarını yakından gözlemlemek, faillerin deneyimleriyle empati kurmak, içinde bulundukları koşulların seçmeye olanak tanıdığı veya tanımadığı seçeneklerin incelenmesi, tercihlerinde açığa vuruldukları haliyle bulundukları koşullarla ilgili algılarını, tercihlerini belirlemiş koşullar (daha doğrusu bu olasılıkları artırmış yahut azaltmış koşullar) hakkında bilinen şeylerle sıralama ve yan yana getirme. Kişinin bu tür iddialar yapmasına izin veren ve cesaret verip bunu talep eden şey bu tutumun benimsenmesidir.

İkinci soru: Neden kendimiz, pratiklerimiz, yaşamlarımız hakkında sorular sormaya başlamalıyız? Burada aklımıza George Orwell'in, 1930'lu yıllarda işçi sınıfının beslenme düzenini değiştirmek isteyen kişilere attığı fırçalar geliyor. Bütün gün sıkı çalıştıysanız ve istemediğiniz şeyler size zorla yaptırıldıysa, tek istediğinizin rahatlatıcı bir yemek olduğunu, sağlıklı olsa da olmasa da bunun önemli olmadığını belirtmişti. Kendisi hakkında sorular sormayan bir yaşamın neyi yanlış?

Pekâlâ, öncelikle Orwell'in kafasındaki şeyin "kendi kendini sorgulama" olmadığını söyleyerek başlayalım. İtiraz ettiği şey, daha yeni tartıştığımız tutumu *takınmadan* gelen, benimsenen ve desteklenen görüşlerin *dayatılmasıydı*: Bu görüşlerin dayatıldığı kişilerin koşullarını irdelemeden, öğrenmeden ve anlamadan yapılmasıydı. "İşçi sınıfının beslenme düzenini değiştirmek istemiş" kişilerin kendisi işçi sınıfından değildi ve Orwell onları işçi sınıfının durumunu pek kavramadıkları veya hiç anlamadıkları, kendilerini "işçi sınıfının yerine" koyma konusunda hiçbir çaba sarf etmedikleri veya yeterince çabalamadıkları için azarlamıştı. Orwell (kendi sözcükleriyle) "insanın yüzünü ayaklar altına alan asker botlarının" korkusu ve tehdidi altında yaşayan, "totaliter eğilimlerle" onulmaz şekilde kirlenmiş ve baskıyla işleyen bir topluma kafa tutuyordu. Orwell'in takipçisi olmanın yanı sıra parlak bir hicivci olan ve totaliterliğin Sovyet versiyonunu keskin bir şekilde eleştirmiş Vladimir Voinovich, komünist projenin zaferini (herkese ihtiyacına göre mal ve hizmet dağıtma vaadiyle bilinen proje), devletin o gün insanların nelere ihtiyaç duyacağını ilan etmesiyle güne başlayan bir toplum olarak tahayyül etmekteydi... Orwell'in mahkûm ettiği yaşam tarzını sorgulayan bir toplum değildi. Aksine bazı insanların cebri güçlerini kullanarak, başka insanların görüşlerini hiç sormaksızın onları yaşam tarzlarını değiştirmeye zorlamış bir toplumdu.

Kendi yaşam pratiklerimizi eleştirel bir şekilde irdelemek ve başkalarının yaşam pratiklerini seçmedikleri bir yöne zorlamak arasındaki fark tamamen budur. Ayrıca gerçekten de akla gelebilecek karşıtlıkların en sertidir. İlki beşeri özgürlüğün *olmazsa olmaz* koşullarından biridir. Diğeriyse insanın tutsaklığının tezahürlerindendir. Orwell

totaliter bir çizgiyle lekelenmiş toplumlara, insanların seçme özgürlüğüne savaş açmış toplumlara ateş püskürüyordu. Sosyolojinin amacı iddiama göre insanların tercihlerini genişletmektir.

Cornelius Castoriadis, gerçek demokrasinin tutkulu savunucusu, ısrarla toplumumuzda yanlış olan ve onu gerçek demokrasiye ulaşmaktan alıkoyan şeyin kendisini sorgulamayı bırakması olduğunu söylemişti. Bu görüşüne sonuna dek katılıyorum.

Üçüncü Soru: Eğer değerlerde bir gerileme olursa, erkekler ve kadınlar kendilerini muhtemelen ya kafaları karışmış ya da küçük düşmüş bir durumda hissedecekler: "Eskiden şuna şuna değer verirdim..." Değersizleşecek bir şeydir ama sosyoloji bunun yerine ne sunabilir? Bu erkeklerin ve kadınların neden sosyolojiyle eklemlenmelerini sorgulayan soru.

Sosyolojinin işi veya görevi değer tercihlerini dayatmak değildir. Ayrıca sosyoloji bunu istese bile yapacak güce sahip değildir. Sosyolojinin çağrısı değer tercihlerini mümkün ve makul hale getirmek, bunun yanında bu tercihleri, toplumun yarattığı yaşam sorunlarına düzgün çözümler bulma sorumluluğunu omuzlarına almış bireylerin erişimine yaklaştırmaktır. Sosyoloji bu çağrının gerektirdiklerini yerine getirmek için, tercihleri anlaşılır kılmaya ve söz konusu sorumlulukları açıkça belirtmeye gerek duyar. Sosyolojinin mücadele ettiği şey belli bir değerler kümesi değil, Margaret Thatcher'dan esinlenen, bugün başımızda olanların kullanmayı ve suiistimal etmeyi sevdiği "Başka Bir Alternatif Yok" savıdır. Bir tercih sonuçlarının, en başta da başkalarının acılarına yaptığı

etkinin sorumluluğunu kabul etmeyi gerektirdiği müddetçe ahlaki bir tercihtir.

Nitekim bu beni öne çıkardığınız "kafa karışıklığı ve küçük düşme" meselesine getiriyor. Bugüne dek uygulanagelen ve kusursuz olduğuna (ayrıca ahlaken doğru olduğuna) inanılan davranışlarla ilişkilenmiş itici kılçıkları ayıklayıp ifşa etmenin, aşağılanmaya umulandan daha çok sebep olmasının muhtemel olduğunu söylerken haklısınız (kısa süre içinde toparlanıp berraklığın yeniden kazanılmasıyla geride bırakılacak, geçici bir durumdan ibaret olması gereken "kafa karışıklığının" aksine küçük düşme uzun süren bir acı ve kalıcı bir damgadır). Küçük düşme korkusu tabanda köktenciliği ve tepeden inme totaliterlikleri besleyecek doğurgan bir zemindir: Bunlar öteki'ye maruz kalma olasılığını ele geçirmeyi ve öz-kimliğin oranıyla içeriğini yeniden ele alma ayartılarına kapılma şansını yok etmeyi amaçlayan, iletişimi koparma, kapıları kapatma ve kepenkleri indirmeye dönük iki çaresiz girişimdir. Köktencilik yahut totaliteryanizm gibi iki aşırı uca varmasa bile, küçük düşme korkusu (Martin Buber'in terimleriyle) *Begegnungen*'in *Vergegnungen* statüsüne indirgenmesiyle sonuçlanır. Ötekiyle karşılaşmalar, kulakları basmakalıplar ve önyargılarla kapandığı, iletişimi karşılıklı darbelere, iftiralara ve suçlamalara indirgedikleri için aslında kahramanların birbiriyle hiç buluşmadıkları "yanlış toplantıların" veya yarı toplantıların seviyesine alçaltılır. Küçük düşmenin getirdiği insanca, hem de çok insanca korku, söyleşi adını hak edecek her girişim için gerçekten de koca bir engeldir. Ayrıca modeli yakın zamanda Richard Sennett tarafından belirlenmiş olan ve bana göre söyleşiye katılmış taraflarla arasındaki karşılaşmaların kalitesini ölçerken sosyolojinin kullanması gereken "gayri

resmi" (önceden hiçbir prosedürel kuralın konmadığı), "açık" (hatalı bulunma olasılığına izin verilen) "işbirliklerine" (salt tartışmadan ziyade hiçbir kazananın yahut kaybedenin olmadığı, herkesin bu pratikten daha zengin bir bilgelikle çıktığı söyleşilere) engeldir.

Neticede şüphelerinize nasıl tepki verebilirim? Sadece tek bir yolla: Evet haklısınız, küçük düşme hissine sebep olmak zalimcedir. Fakat sosyoloji çağrısına ve toplumsal sorumluluklarına sadık kalmak istiyorsa göze alması gereken bir zalimliktir. Yine de bunu yumuşatmak ve daha iyisi bundan kaçınmak için elinden gelen her şeyi yapmalıdır. Nitekim Sennett'in modeli bunun nasıl yapılacağıyla ilgili umarız bir ipucu sunmaktadır.

Collateral Damage (*2011*) [*Tali Zararlar*] *adlı kitabınızda sosyolojinin kısa ve derin bir tarihiyle disiplinin bilimsel bir zemin ve meşruiyet için verdiği bitmek bilmez mücadeleyi aktarıyorsunuz. Ayrıca eleştirel bir tarzla sosyolojinin (veya en azından disiplin içindeki belli unsurların) geçmişi boyunca idari veya teknolojik zihniyete, amansız veri fetişizmine, toplumsal dünyanın ve beşeri fertlerinin nesneleştirilmesine nasıl teşne olduğunu tarif ediyorsunuz. Bunun yerine iletişime, beşeri öznelere, ahlaki sorumluluğa, eleştiriye ve diyaloğa öncelik veren alternatif bir sosyoloji tahayyülünden yanasınız. Bu sosyoloji tahayyülünün (en azından bana göre) giderek sosyolojik bilginin niceliksel mantığı, bulguları, ticari veya idari faydaları tarafından tanımlanan veya bunlara tabi hale gelen akademik dünyada hayatta kalma ve gelişme ihtimalini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bir diğer deyişle sosyoloji insanların yaşam deneyimleriyle kurulan eleştirel bir diyalogsa yahut ısrarla söylediğiniz gibi "bir diyalog sanatıysa" (ve belki böyle ol-*

ması gerekiyorsa), bu diyalog sosyolojik bilgeliğe belki her zamankinden daha çok ilgisiz kalan, ihmalkâr davranan, hatta düşmanca yaklaşan bir dünyada nasıl başlatılabilir?

İlgisiz mi? Belki öyle ama beklenmedik bir şey değil. Neticede bizimki insanların sürekli gezindiği ve unuttuğu bir kültür. İhmalkârlık? Belki bu da doğru ama yine umulmadık bir yanı yok. Nihayetinde aşırı miktarda bilginin, bize durup düşünme, kafa yorma ve sapı samandan ayırma şansı pek vermeyen dayanılmaz ağırlığı altında eğilip bükülmekteyiz. Fakat düşmanlık? Bu suçlamada yetersiz bir hüküm vermek ihtiyatsız olur. Düşmanca belirtilerin yanında misafirperverliğe dair işaretler de gözlemlemekteyim. Kendisini ifade etmede eksik kalmasına ve bilinçaltının zindanlarından kurtulma konusunda utanç verici ölçüde ağır davranmasına rağmen güçlü ve yükselen bir talebin olduğunu da görüyorum. Doğrusu bir şeye düşmanlık çoğu kez başka bir şeye karşı misafirperverliğin işaretidir.

İçinde kendi ilke ve yasaklarını eleştirmeyen, dünden hatırlanan "uygulanabilir işler" için hâlâ faydalı olmaya çalışan, son devrimlerinden önce idarecilerin hizmetinde olmaya çabalayan bir sosyolojiye ev sahipliği eden akademik ortamla ilgili teşhislerinizde haklısınız. Bu sosyoloji, "değişen dünyanın izini takip etmeye" dönük acil hiçbir baskıyı üzerine hissetmiyor. Üniversitelerin nizamnameleri bu baskının önünde koruyucu bir kalkan olmakta. Bu nizamnamelerin kurallar koyduğu yerleşik mezun olma, terfi alma, personeli rotasyona sokma, ikmal etme ve yeniden üretme prosedürleri sayesinde, bu sosyoloji günümüze getirdiği forma ve tarza sonsuza dek tutunup, "değişen dünyaya" ve bu formla tarzın verebileceği hiz-

metlere yönelik talebin buharlaşmasına ve azalmasına ilgisiz kalabiliyor. Ayrıca bu durum, şu anki hâkim form ve tarzı gözden geçirse, berrak bir şekilde ifade ettiğiniz gibi "idari veya teknolojik zihniyetle onulmaz veri fetişizmine" uygun kılsa sosyolojinin sunabileceği, tamamen farklı bir hizmet türü için yükselmiş talebe de ilgisiz kalma anlamına gelmektedir. Giderek kuralsızlaşan, özelleştirilen ve bireyselleştirilen dünyamızda, yana yakıla ihtiyaç duyulan ama şimdiye dek pek verilmeyen bu hizmetin (bir kere daha nokta atışıyla yaptığınız teşhisten yararlanmama izin verirseniz) "toplumsal dünya ile onun fertlerinin nesneleştirilmesini" tamamen *ortadan kaldırma* görevi akılda tutularak sunulması gerekmektedir.

2011'de yayımlanmış "Tali Zararlar" adlı kitabımda eşitsizliğin yarattığı tali kayıplar üzerinde dururken yazdığım, 1976 tarihli ince kitabım *Towards a Critical Sociology*'de [Eleştirel Bir Sosyolojiye Doğru] formüle edilmiş fikirleri tekrar eden şu satırları yeniden aktarmaktan başka bir şey yapamam:

Sosyoloji yakın geçmişi içinde yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca ve yönetimsel aklın hizmetine girme çabasında olduğundan kendisini *özgürlüksüzlüğün bilimi/teknolojisi* olarak tesis etmeye çalışmıştır: Talcott Parsons'un meşhur ifadesiyle "Hobbesçu soruna" teoride ama daha önemlisi pratikte çözüm getirecek toplumsal düzenler için bir tasarım atölyesi olmak istemiştir. Özgür irade gibi muğlak bir hünerle kutsanmış/lanetlenmiş insanların nasıl normatif bir tarzla yönlendirilmeye ve rutin, manipüle edilebilen fakat tahmini mümkün bir rotaya sokulmaya nasıl razı edileceği/zorlanacağı/telkin edileceği sorusuna; yahut özgür iradenin başka insanların iradesine itaat etme isteğiyle nasıl uzlaştırılacağı, böylece

modern çağın başlangıcında Étienne de La Boétie'nin belirttiği/öngördüğü "gönüllü kölelik" eğiliminin nasıl toplumsal düzenin en üst ilkesine çıkarılacağı sorusuna yanıt bulma. Kısaca insanların *yapmak zorunda* oldukları şeyleri nasıl *yapacakları*...

Kaderin verdiği hüküm ve ikinci idari devrimin suçortaklığıyla bireyselleşmiş olan toplumumuzda sosyoloji, farklı bir şekilde *özgürlüğün bilimi ve teknolojisine* dönüşmek gibi heyecan verici ve coşku uyandırıcı bir şansla karşı karşıyadır. Bu akışkan modern zamanların hükmen ve *hukuken* parçası olan bireyleri, *tercihen* ve *fiilen* birey olma mertebesine taşıyabilecek yolların ve araçların bilimi. Veya Jeffrey Alexander'ın *A Contemporary Introduction to Sociology*'de [Sosyolojiye Çağdaş Bir Giriş] (2008) yaptığı şu çağrıdan ipucu çıkarabiliriz: Sosyolojinin geleceği, en azından yakın geleceği kendisini *insanların özgürlüğüne hizmet edecek kültürel politikaları* yeniden canlandırma ve tesis etme çabasında yatmaktadır.

Peki, bu geçiş nasıl başarılacak ve hangi stratejiler takip edilecek? Bu strateji *doxa* yani "aktörlerin bilgisiyle" bitmek bilmeyen bir diyalog kurarken, tekrarlamam gerekirse gayri resmilik, açıklık ve işbirliği ilkelerinin gözetilmesine dayanmaktadır. Bu formül yakın zamanda, Richard Sennett'in "Hümanizm" üzerine yazdığı denemede ve bu terimin her şeyiyle benimsenip katı bir şekilde ezberlenmesi zorunlu güncel anlamında (2011 yazındaki *Hedgehog Review*'de) öne sürülmüştür. "Gayri resmilik" diyaloğun kurallarının önceden tasarlanmamış olduğu anlamına gelmektedir. Bu kurallar diyalog sırasında ortaya çıkar. "Açıklık" kimsenin diyaloğa kendi hakikatinden emin bir şekilde girmemesi ve (*apriori* yanlış fikirlere sahip) başkalarını ikna etmeyi tek görevleri olarak gör-

memesidir. "İşbirliği" ise bu diyalogda tüm katılımcıların aynı anda hem öğretmen hem öğrenci olması, kimsenin kazanan veya kaybeden tarafta olmaması demektir.

Bu tavsiyeyi toplu bir şekilde ihmal etmenin kolektif bedeli, sosyolojinin (kolektif) bağlantısızlığı olabilir.

Sosyoloji tarihinin en önemli ve göz alıcı yazarlarının çoğu metaforlara düşkündür. Birkaç dikkat çekici örnek verecek olursak, C. Wright Mills, Erving Goffman veya Robert Nisbet'in yazılarını akla getirmek yeterli olur. Metaforlar sizin eserlerinizde de önemli bir rol oynamıştır. Görünüşe göre metaforlar, sayısız olasılıkla dolu karmaşık ve değişen bir dünyada yolumuzu çizip onu düzenlememizi sağlamanın yolları. Siz de dahil olmak üzere kimi sosyologların, metaforları kullanmayı bu denli ilginç bulması acaba bu mudur?

Metaforların meşruluğu ve bilişsel yararlarıyla ilgili *münakaşalar* kullanımları kadar eskidir ve leyhlerinde yahut aleyhlerinde kullanılmış bütün argümanları tekrar etmek, tartışmaya sıfırdan başlıyormuş gibi yapmak akıl kârı olmadığı gibi tam bir zaman kaybıdır. Sorunuz karşısında söyleyeceğim şey, sosyal bilimlerin ve daha genel anlamda filolojinin tarihini bilen herkes için son derece alelade olacaktır fakat konudan habersiz olanları ikna edememeye devam edecektir.

Metaforlar, Gregory Bateson'un "üçüncül öğrenme" dediği şu durumuna geldikleri anda hak ettikleri yere kavuşurlar: Özgün fenomenleri yeni bir bilişsel çerçeve içine almak için gereğinden fazla yoğun veya kıt olan, mevcut kavramsal ağı normalde fark edilmeden geçilecek özellikleri daha belirgin kılacak şekilde yeniden

kurgulama ihtiyacı (aynı daha geniş bir eğilime işaret etmek için isimlerini sıraladığınız C. Wright Mills, Erving Goffman veya Robert Nisbet'te olduğu gibi). Bu durumda özelliklerini sezmek adına fenomenin içine yerleştirebileceğimiz bir tahayyülün oluşturulmasında, bilindik bir kavram kullanılır.

Lütfen metaforların belli ekollere özgü önlemler ve stratejiler olmadığını yahut kendilerine has "edebi" tercihleri olan insanlar tarafından başvurulmadıklarını unutmayalım. Onlar, düşünme sürecine ait momentlerdedir veya düşünce zincirindeki kaçınılmaz halkalardır. Yeni fark edilmiş fenomenlere isimler verirken kullanılabilecek iki yöntemden (görünüşe göre sadece iki yol vardır) biridir (diğeri söz dağarcığıyla hiçbir ortaklığı olmayan yeni sözcüklerin formüle edilmesidir). Başarılı bir metafor, zamanın akışı içinde doğumunun izlerini kaybettiren ve artık mecazi bir şeymiş gibi algılanmaz olan metafordur. Bugünlerde arşivciler haricinde çok az kimse, sosyolojiye ait temel kavramların dillerine pek de uzak olmayan bir geçmişte metafor olarak girdiğinin farkındadır (iktidar, sınıf, birey, grup, insan ilişkileri, toplumsal bağlar, hatta tuhaf, yeni gelişen ve fark edilen yahut ileriye sürülen "hayali bütünselliklerin", herkesin birbirine çokça aşina olduğu yüz yüze ilişkilerle aynı özelliklere sahip olduğunu söyleyen cesur bir fikri desteklemek için ortaya atılmış "toplum" kelimesi).

Eserlerinizi kesinlikle belirgin bir "denemeci ağız" nitelendirmekte. Sık sık ve bazılarına göre uçarı bir şekilde edebi düşünceleri ve edebi anlamları birer metafor olarak kullanıyor, klasik ve çağdaş edebiyata yapılan göndermelerle yazınsal kinayelerden, sosyolojiyi pratiğe taşımak ve takdim etmek için yararlanıyorsunuz. Beşeri koşulları betimler ve

tahlil ederken, bu görece alışılmadık tekniklere başvurmak sizin için neden önemli veya gerekli?

Kadim çağların bilgeleri hâlâ aramızda dolaşacak ve eğilip yazdıklarımı okuyacak olsalardı, metaforları kullanmamı uçarı saymaya hazır o "bazı" kişilerin arasında olurlardı. Onlar (en ünlüsü Platon) metaforlara görece düşük bir itibar gösteriyorlar, onları hakikat arayışına ait alandan sürüyorlar ve retoriğin "yakalayabildiğini anla" bölgesine indiriyorlardı. Buna rağmen metaforların ürkütücü bilişsel yetkinliğinden müsrifçe yararlanmaya hiç karşıt değillerdi!

Kadim düşünürlerin inancına göre, insan metaforları sadece konuşmayı süsleyen unsurlar olarak kullanır. Daha çok insanların kolayca anlaşılmasın diye ağızlarına aldıkları süslü ıvır zıvırlardır. Nasıl Bauhaus takipçileri ve diğer ateşli modernistler binaları işlevsel olmayan tüm ayrıntılardan temizlemek istemişlerse, onlar da tüm mantığı ve argümanları metaforlardan temizliyorlardı. Israrla şunu söylüyorlardı: Konuşmacı için metaforların hizmet edebileceği tek amaç, onlara göre dinleyicilere yakarmak ve onları büyülemek, alkışlar toplamak ve tetikte, uyanık bir mantık çerçevesine katı bir şekilde oturmak yerine uyandırdığı duygularla insanların onayını almaktı.

Ancak metaforların yaptığı şey bu değildir. En azından gerçekleştirebilecekleri tek görev bununla sınırlı değildir. Yakalanıp incelenmesi için uygun bir kavramsal ağın kullanılmasını gerektiren, bilinmedik ve yabancı deneyimler söz konusu olduğunda metaforlar son derece önemli bir hizmette bulunurlar. Hayal gücüne ve idrak yeteneğine hizmet ederler. Hayal gücünün vazgeçilmez iskeleleridir ve belki idrak yeteneğinin en etkili araçlarıdırlar.

Örneğin sosyolojinin merkezindeki kavramın yani "toplum" kavramının, yeni beliren sosyal bilim söylemlerine bir metafor olarak girdiğini yeniden hatırlayalım. Öncesinde akla "yoldaşlığı", "arkadaşlığı", "kişinin başka insanlarla dostane ve samimi bir tarzla ilişki kurmasını" getiren, "topluluk/şirket" kelimesiyle neredeyse eşanlamlı olan "toplum" terimi "samimilikten" tamamen uzak ve illa "arkadaşça" olmak zorunda olmayan soyut bir bütünselliğe uyarlandı. Dahası bunların hepsi insanların yeni, tanıdık olmayan, hâlâ ismi koyulmamış baskıların ve bağımlılıkların görünmez ve elle tutulmaz köklerini kavrayıp görselleştirmek, "ilk elden" deneyimlenemeyecek ve doğrudan duyusal incelemelere tabi kılınamayacak ölçüde geniş ve kapsamlı olan bağımlılıkların zihinsel haritasını çıkarmak için yapıldı. "Toplum" metaforunun kullanılması sayesinde, aşina olunmayan bir koşulun tanıdık bir bilişsel çerçeveye sokulabileceği, normalde sayılacağından daha az yabancı ve tuhaf olduğu, halihazırda bilinen ve sınanmış eylem formlarının hâlâ iyi sonuçlar yaratacak şekilde kullanılabileceği iddia edilmiş oldu. Bu işlem, duyuların erişimine kapalı bir kümeyi, "ulus-devlet içindeki nüfusun" soyut bütünselliğini, "hayali bir *topluluğa*" dönüştürmede çok etkiliydi. Ayrıca edimsel (John Austin'in söyleyeceği gibi "etkisel") bir işlevi daha vardı: Genç modern devletin "ilkel meşruiyet birikimi" çağında, insanların "kaybolan topluluk" için duyduğu nostalji hissinden faydalanma mücadelesine çok uygun düşmekteydi. Bugün "toplumun" mecazi kökenlerinin büyük oranda unutulmuş olması ve "toplumun" devletin tebaası olmuş devasa, anonim kitlelere uygulandığında artık metafor gibi hissedilmemesi, bu işlemin ne kadar başarılı olduğunu kanıtlamaktadır.

Metaforik ifadelerin yan yana dizilmesinin bir başka etkisi daha vardır. Bu esasen niyetlenilmemiş bir etkidir fakat bu sebepten ötürü zararlı olmasını bırakın bilişsel açıdan faydasız olduğu da söylenemez. Bu dizilimin iki tarafında da dizilmiş nesnelere ait özelliklerin çoğu gözlerden uzağa atılır: İşaret edilen şey *kimlik* değil *benzerliktir.* Nitekim benzerlik söz konusu olduğunda farklılıklar inkâr edilmez, sadece baypas edilir ve tabiri caizse "alt kümeye düşürülürler". Metafor aynı anda *bütünü açıklayan parça* ve *parçayı açıklayan bütün* olur. Çağrılan iki alanın şeklini de dönüşüme uğratır. Mevcut benzerliklere dikkat çekip bunları ifşa ettiği kadar yeni bir "üçüncü" nesneyi açığa çıkarır. Metaforik dizilim bir öncelik verme ve ayrımcılık yapma edimidir: Bazı özellikler ilgi odağına taşınırken diğerleri gölgede bırakılır ("parantezlere alınır"). İlk türden özelliklere büyük önem atfedilirken dolaylı bir şekilde diğer özelliklerle daha az bağ kurulur. Nitekim ilgi dolaylı olarak ilkine yönlendirilmiş olur veya açık bir şekilde ilkine odaklanır. Bu tür özelliklerin "ön planda olduğu", "melodiyi belirlediği", hatta nesnelerin diğer özelliklerini belirlediği ima edilir. Her durumda metaforlar, idrak etmeye çalıştığı nesnenin algısını "önyargılarla etkiler".

Bu sebepten ötürü her metafor kısmen hatta taraflı bir şekilde "indirgemecidir". Fakat bu bana göre *tüm* bilişselliklerin vazgeçilmez bir özelliğidir. Metaforlar ayrımlar koyma iddiasını, bu evrensel özelliği *daha kolay fark edilir* hale getirmesinden alır. Yükümlülüklerden ziyade önemli varlıklarından biri olarak görülebilecek ve görülmesi gereken şeyler için azarlanmaları ve kötülenmeleri genelde metaforlar açısından ironik bir durum ve kötü şanstır. Metaforlar sözcükler ve "şeyler", bilgi ve nesneleri arasındaki üzücü "örtüşme" eksikliğine, yani aslında aralarındaki

köklü uyumsuzluğa ışık tutarlar. Aynı zamanda nesnelerin kaçınılmaz biçimde "yorumlanmış" doğasına da ışık tutarlar. Bu tüm bilişselliklerde, tespit edilince bilişsel gayretleri ileriye taşımak için en etkili uyarıcıya dönüşebilecek fakat tespit edilemediğinde bilgiye yararlı değil zararlı olacak bir sınırdır (örneğin Thomas S. Kuhn'un bilimsel devrimleri tetikleyen "anomalisini" hatırlayın). Bilişsel gayretler, değişen deneyimlerin entelektüel düzlemde özümsenip geri dönüşüme tabi tutulması, düzgün bir şekilde gözden geçirilmiş yaşam tarzlarının telaffuz edilmesi için metaforik dizilimlerin "artıkları" güçlü birer gübre gibidir. Diğer yandan aydınlatılmış yerlerin etrafındaki sisli alan, sorgulamacı eylemler için en bereketli zemindir.

Seçtiğim ve (illa başarılı bir şekilde olmasa da) hayata geçirmek için çok uğraştığım sosyoloji türü, yani senaristleri, yönetmenleri, üreticileri ve sahne yöneticileri yerine yaşam dramalarının aktörlerine seslenen, deneyimlerinin ve bunlara tepki gösterirken inşa edip kullandıkları stratejilerin sürekli yorumlanma çabasına dahil olma dürtüsüyle harekete geçen, bu aktörlerin tercihlerinin kapsamını genişletmeyi ve bu tercihleri hem makul hem etkili hale getirmede onlara yardımcı olmayı hedefleyen bir sosyoloji için bu "sisli alanlar" doğal bir yaşam alanıdır ve bundan dolayı metaforlar öncelikli araçlar arasındadır. Metaforlar bir yanda onların sınırlılıklarını, onulmaz ölçüde kapsayıcılıktan ve kesinlikten uzak yapılarını ifşa ederken yeni görüş alanları açmak gibi hayati bir avantaja sahiptir.

Rembrandt'ın resimlerinde titreşimli, belirsiz konturların ve bulanık sınır çizgilerinin bolluğuna dikkat eden George Simmel *Rembrandt: An Essay in the Philosophy of Art*'ında [Rembrandt: Sanat Felsefesi Üzerine Bir Dene-

me], resimde standartları açıkça ihlal eden bu pratikleri, ressamın (insan olan!) nesnelerindeki gerçek bireyselliği kavrama arzusunun tezahürleri olarak görüp yüceltmişti. Bu beşeri bireyselliğin aksine, genel bir kaide olarak çoğu insanda ortak olan fakat hiç eşsiz sayılamayan, taze üretilmiş "ayırt edici özellikleri" üst üste yığarak asla erişilemeyecek bir bireyselliktir. Beşeri deneyimlerin tasvirleri, *Eindeutigkeit*'ın yani anlaşılırlığın bilimsel standartlarını karşılamakta başarısız olur (doğrusu genel olarak bunu karşılama konusunda kronik ve onulmaz bir beceriksizlik içindedir). Fakat insanlar, bir yanda kendi özgürlüklerini insanın dışında kalan gerçekliğin sınırlarına karşı bağışık tutan şeyi ve dolayısıyla bize (insanlara) ait hareket etme özgürlüğünü korurken, bu gerçeklikle mücadele etmek, onu yenmek, fethetmek ve üzerinde hâkimiyet kurmak için icat edilmiş bilimsel yaklaşımlar için ideal nesneler değillerdir.

Fakat Simmel'in sanat için ortaya attığı bir başka ilke (bu seferki "Der Fragment-charakter des Lebens" "yaşamın parçalı karakterinden" alınmaktadır), bana göre sosyoloji için de aynı ölçüde geçerlidir. Simmel'in dediği gibi sanatın doğası gereği bütüncül, kapsamlı ve her şeyi kucaklayan bir evren yaratmayı hedeflediği doğruysa, sanatın aldığı her tarihsel formun bu hedefe ancak kısmi bir düzlemde ulaşabildiği de doğrudur: Dünyanın içeriğini bütünsellik içinde kucaklayabilecek ve tarihsel anlamda sınırları çizili hiçbir sanatsal form yoktur (beşeri dünyaların taşıdığı ve hayata geçirdiği olasılıkların sınırsızlığını asla kavrayamayacaklarını, hapsedemeyeceklerini ve kapatamayacaklarını da eklemeliyim). Metaforlar düşünmek için iyidir çünkü niyetle icraat arasındaki bu diyalektik ilişkiyi açığa vururlar ve bunu yaparken ifşa ettikleri şey onları korkutmaz.

Birçok kitabınızda, özellikle 1980'lerden sonra ve günümüze dek yazdıklarınızda, sayısız metafor geliştirip kullandınız. Birkaç örnek vermek gerekirse bunlar farklı toplum türleri ("katı modern", "akışkan modern"), insanlar ve dünyadaki varoluşlarının çok katmanlı deneyimleri ("avareler", "turistler"), farklı entelektüel türleri ("yasa koyucular", "yorumcular") ve ütopyayla ("av bekçiliği", "bahçıvanlık", "avcılık") ilgili metaforlar. Bu metaforları kullanırken umduğunuz şey nedir? Gördüğünüz ve kullandığınız şekliyle, metaforlarda ne tür analitik vaatler ve bilimsel faziletler saklı veya yok?

"Kavramsal büyümenin metaforik kökenleri" adlı yazısında (Lyn D. English'in editörlüğünü yaptığı 1997 tarihli *Mathematical Reasoning: Analogies, Metaphors, and Images* [Matematiksel Mantık: Benzerlikler, Metaforlar ve İmgeler] kitabında) matematik eğitimi profesörlerinden Anna Sfard, Carol Shield'in "Metaforlar öldü-gömün gitsin" şeklinde açıklayıcı bir başlık koyduğu ve bir nebze (tamamen olmasa da) esprili bir şekilde kaleme aldığı kısa öyküsünden alıntı yapar. Shield'in öyküsünde bir edebiyat profesörü metaforların kullanımına karşı uzun bir konuşma yapar, edebiyatı metaforlardan tamamen temizlemekten bahseder ve ardından şu sonuca varır: "Fakat ne yazık ki bu yeni dirilmiş metinler ... hâlâ metaforların kusurlu kromozomlarını taşımaktadırlar çünkü dilin kendisi insani deneyimlerin metaforik bir ifadesinden başka bir şey değildir." Sfard aynı zamanda 1955 tarihinde yayımlanan, Max Black'in "*metaforlara ilişkin* basit *bir karşılaştırmalı bakış açısının*" hiçbir şekilde "bu özel dilsel yapıyla ilgili fikirlerimize açıklama getiremeyeceğini" iddia ettiği "Metafor" makalesinden alıntı yapar.

Ayrıca şu yorumda bulunur: Black'in "temel iddiası, bir kavramı başka bir şey için metafor olarak kullanırken, bu iki kavram arasında belli türden basit bir benzerlikle hareket etme ihtimalimizin çok düşük olduğuydu. Ona göre benzerlik bu kavramlara *atfedilmek* yerine metaforu tasarlayan kişinin zihninde *yaratılmış oluyordu. Etkileşimci* metafor teorisine göre metaforu oluşturan bileşenleri kavrayış şeklimiz, metaforik izdüşümlerin sonucunda değişir". Açıklamasını şu şekilde bağlar:

> Nasıl sesler müziği oluşturan parçalarsa, dil de kavramları yaratan parçalardır. Hazırdaki fikirleri yakalamaya yarayan basit birer araç olarak görmek yerine, içinde yeni kavramların yaratıldığı bir ortam olarak değerlendirilmelidir. Deneyimlerimizi düzenlemek için kullandığımız kavramsal yapıların taşıyıcısıdır. Elimizde dünyayı anlamlandırmak için Lakoff ve Johnson'un imge (veya şekillenmiş) şemaları olarak tarif ettiği şey dışında, yani dil aracılığıyla bir bağlamdan ötekine taşıdığımız, dile bağımlı ve yapı dayatan kurgular dışında hiçbir araç yoktur. Kavramsal yapıların nakledilmesi sayesinde, dilin kendisi sürekli gelişme süreci içindedir. Aynı yaşayan bir organizma gibi, genlerine kaçınılmaz bir değişim ve büyüme süreci kazınmıştır. Özetlersek metaforlar üzerine yapılan çağdaş araştırmaların verdiği en önemli mesajlardan biri, dil, algı ve bilginin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş olduğudur.

Yaptığım uzun alıntı için kusuruma bakmayın. Kendimi bu zevkten mahrum bırakamazdım. Neticede kendisi benim kızım ve tamamen hemfikir olduğum düşünceleri benden çok daha iyi bir şekilde ifade edebildiğini görmek benim için büyük zevk. Nitekim Anna Sfard'ın ifade ettiği şey (eğer yürüttüğü mantığa yakından bakılırsa su götürmez hale getirdiği şey) şudur: Metaforların yardımıyla düşünmek insanın bunu yaptığı için özür dilemesi gerektiğini hissettirecek bir faaliyet değildir, tabi insan

olduğu, hayatta olduğu ve insanlar içinde yaşadığı için özür dileme ihtiyacı duymuyorsa.

Birçok bilim insanının tüm metaforik kökleri kesmek ve "sıradan" algılarla (yani bilimsel olmayan, bilimsellikle kıyaslandığında alt derecede) düşünce arasındaki akrabalığın izlerini tamamen gizlemek için sarf edilen ümitsiz çabalar (belki kaçınılmaz ve kesinlikle beklenecek bir şekilde), bilim içinde daha genel bir eğilimin parçalarıdır. Dahası Platon'un filozoflara mağaradan dışarı çıkıp, felsefe ve ayaktakımının "sağduyusu" arasına mesafe koymalarını emrettiği günden beri çok belirgin bir eğilimdir bu. (Gaston Bachelard herkesçe bilindiği gibi modern bilimin doğuşunu, hepimizin erişebileceği ortak deneyimlere hiç gönderme yapmadan yazılmış ilk kitapların çıkmasıyla ilişkilendirmişti.)

Bilim insanları bu noktada kısmi de olsa başarılıydılar. İçeriden olmayanların (yani insanlığın geri kalanının) erişemeyeceği bir "ampirik veriler" alanını kendilerine ayırmaları veya sıfırdan böyle bir alan tasarlamalarıyla bazı bilimler, alelade yaşam ve alelade deneyimlerle ilişkili tüm semantik bağlardan aynı şekilde koparılmış, bunun yerine geçmişi ve yan çağrışımları olmayan ısmarlama terimlerle oluşturulmuş bir dil de inşa edebilmektedirler. Bu bilimler söz konusu olduğunda metaforları kovma şartı belki anlamlı ve yapılabilir bir şeydir. Ayrıca pragmatik açıdan da faydalıdır çünkü sağduyunun ve bunu benimsemiş kesimlerin sürgününü vurgulama ve pekiştirme gibi ek bir fayda sağlar. Ancak bilimlerin ortak deneyimler karşısında elde ettiği bağımsızlık maddi, toplu, teknik açıdan donanımlı, vakur ve saldırılması imkânsız temellere oturdukça, yani güvende olmak için artık söylemsel bir üstyapının etkin korunmasına ihtiyaç duymadıkça, "seçici/

indirgemeci" ve bir nebze "kesinlikten uzak" metaforlar güçlerini büyük oranda kaybederler ve sıfırı tüketirler. Yirmi-otuz yıl önce sapkınlıkla mahkûm edilecek sesler bugün her zamankinden daha gür çıkmaktadır.

Bu seslere verilecek en yakın örneklerden birinden bahsetmek yeterli olacaktır: S. Phineas Upham'ın "Ekonomi Bilimsel mi? Bilim Bilimsel mi?" başlıklı makalesi (2005 tarihli *Critical Review*'de). Nancy Cartwright'ın doğayı "vahşi bir bolluk yaratma eğilimiyle" açıklayan tarifini geliştirir ve onun "farklı (bilişsel) amaçlar için farklı (bilimsel) modeller yaratma" çağrısını takip eder çünkü "tek başına tüm amaçlara en iyi şekilde hizmet edecek hiçbir model yoktur". Haklı olarak Upham, "doğa bilimleri" (tekrar edersem "sıradan halkın" erişemeyeceği ve sonsuza dek yabancı kalacağı deneyimlerin güvenli sığınakları içinde tahkim edilmiş bilimler) söz konusu olduğunda şunu söyler: "Böyle bir fikir doğa bilimlerinde taraflı ve tartışmacı bir bakış açısı olarak görülmeye devam etse bile, insanlara ilişkin araştırmalar için yapılabilecek tek ve tartışmasız tercihtir. Çünkü insanların davranışları, herhangi bir modelin öngöremeyeceği kadar geniş, karmaşık ve tahmin edilemez bir alandır... İşte bundan ötürü *farklı modellerin farklı işlevleri* olur ve *insan davranışlarının gerçekliğine dair dizilimlerin tümüne mükemmel bir şekilde karşılık gelebilecek hiçbir model yoktur*" (vurgular bana aittir).

Oysa metaforların bilinçli ve açık bir şekilde yaptığı tam da böyle bir şeydir. "Modellerin eğreti yapısına dikkat etmelerini ve en memnuniyet verici, en yararlı modellerden bile gelse o yasaları kutsamaya dönük tüm eğilimleri hor görmelerini" söyleyen ihtara, kendilerini hor gören taraflardan daha sadık bir şekilde itaat etmeleri bundandır.

Metaforlardan yararlanırken kendimize, modern bilimlerin bağımsızlıkları için verdiği savaşın *Sturm und Drang* aşamasında (ardından ilk sosyal bilimlerin onların arasına katılmak için verdikleri mücadele sırasında) belirlediklerinden bir nebze daha az tutkulu, daha az bilgiçlik taslayan veya daha az mükemmeliyetçi hedefler koyduğumuzu kabul ediyorum. Fakat metafor kullanmanın daha zayıf ve aşağı düzeyde bir bilgi birikimine işaret ettiğini reddediyorum. Metafor kullanımı, "sosyoloji" adıyla bilinen faaliyetlerin parçası olmaya aday beşeri nesneler/katılımcılar için duyduğumuz sorumluluktan türer ve bu sorumluluğa işaret eder. Üzerinde hak iddia edebileceğimiz ve ele geçirebileceğimiz otoritenin türü ne olursa olsun, tek kaynağı işte bu faaliyettir. Sahte iddialarla hareket edilmesini, gerçekçi bir şekilde iddia edilebileceğinden daha büyük bir otoritenin peşinde koşulmasını veya hepsinden öte öznenin lehine (yani sosyologların lehine) özne-nesne iletişiminin bozulmasını (evet iletişim çünkü özne de nesne de insandırlar ve ikisinin de dilleri vardır) reddeden bir tutumun işaretçisidir. Bu sadece bilişsel bir stratejinin seçilmesiyle ilgili bir mesele değildir. Aynı zamanda (ve çok daha önemlisi) *ahlaki* bir seçimdir. Sosyologların gönüllü veya gönülsüz, öznel veya nesnel sorumluluğu için yükümlülüğü kabul edip etmeme kararıdır. Ayrıca mesleğe ve ondan yararlanması muhtemel kişilere karşı ahlaki bir tutumu üstlenme fiilidir.

Siegfried Kracauer *History: The Last Things Before the Last*'te [*Tarih: Sondan Bir Önceki Şeyler**], "mahalli güvenlik" yerini "kozmopolit bir kafa karışıklığına" bıraktıkça, "haritası çıkarılmamış ve düşmancıl enginliklerde kaybol-

* Siegfried Kracauer ve Paul Oskar Kristeller, *Tarih: Sondan Bir Önceki Şeyler*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayıncılık, 2014. (y.h.n.)

manın" getirdiği "yaygın bir güçsüzlük ve terk edilmişlik hissinin" oluştuğunu söyler. Nitekim bu his tehlikeli bir şekilde "birçok kişiyi, muhtemelen insanların büyük çoğunluğunu birleştirici ve rahatlatıcı bir inanca sığınmak için birbirleriyle kapışmaya sevk eder". Devamında Erasmus'u "mutlak bir sabitlik ve değişmezlik içinde olan her şeye büyük korku beslediği" için över çünkü Erasmus'a göre "hakikat dogmaya dönüştüğü anda gerçek olmaktan çıkar". "Tartışılan son konular hakkında son sözü, birbiriyle çekişen sebepler ve davalardan hiçbirinin söyleyemeyeceğini" bilen biri, Kracauer'in ısrarla belirttiği gibi "ancak peşinden gittiğimizde sebepleri yıkıp geçmemize ve bu yolla onlardan kurtulmamıza imkân verecek bir düşünme ve yaşama tarzını, daha iyi bir dünya olmadığı, hatta ortada bir dünya dahi olmadığı için insancıl olduğu söylenebilecek bir tarzı" aramak zorundadır.

Bu gözlemler, her ne kadar güncellikleri yirmi birinci yüzyılın okurları üzerinde etkili olsa da, arkasından illa metaforlarla düşünmenin faydalarıyla karşılaşacağımız anlamına gelmez... Yoksa gelir mi?

Çağımızın olgularını ve güncel şartları yakalmak için "akışkan modernlik" metaforunu önerdiniz. Son eserlerinize baktığımızda hâlâ bu metafora bağlı kalmaktasınız. Ayrıca farklı disiplinlerden (hukuk çalışmaları, suçbilimi, boş zaman araştırmaları, sosyoloji, antropoloji, sosyal hizmetler, spor araştırmaları, din araştırmaları, vd) birtakım uzmanlar ve akademisyenler bu terimi, kendi yazıları için analitik bir çerçeve olarak benimsemiş durumda. Çağımızın toplumunu betimlemede, tahlil etmede ve teşhis etmede neden bu kadar faydalı oldu? Ayrıca "akışkan modernlik" kavramının böyle net bir şekilde faydalı olması ve aslında çok yönlü bir boyut kazanması sizi şaşırtıyor mu?

On yılı aşkın bir süre önce, "akışkanlık" metaforunun anlamını, günümüzde sürdürülen yaşam tarzının içinde açmaya çalışırken bana musallat olan, çözülmeye inatçı ve kuvvetli bir şekilde direnen gizemlerden biri, akışkan ve modern beşeri koşulların statüsüydü: Üstü kapalı bir imadan, erken bir sürümden mi ibaretti yoksa gelecek olan şeylerin kehaneti veya habercisi miydi? Yahut bitmemiş, tamamlanmamış ve tutarsız olduğu kadar geçici ve kısa ömürlü bir ara çözüm; insanların birlikte yaşamasını güçleştiren unsurlar karşısında birbirinden farklı fakat uygulanabilir ve sağlam, eksiksiz ve tutarlı iki yanıt arasındaki aralık olabilir miydi?

Şimdiye dek bu ihtilafı sona erdirecek bir çözümün yanına dahi yanaşamadım fakat her geçen gün, (Keith, sizin Antonio Gramsci'nin verdiği ipucunu takip ederek ferasetli bir şekilde belirttiğiniz gibi) kendimizi "hükümdarsız" bir ara dönem içinde bulduğumuzu daha çok düşünür oluyorum: Bir şeyler yaparken kullanılan eski yöntemlerin artık işlemediği, eskiden öğrenilmiş olan ve miras alınmış yaşam tarzlarının artık günümüzün *conditio humana*'sına uymadığı fakat yeni koşullara daha uygun düşecek yeni yaşam tarzlarının ve güçlüklerle baş etmemizi sağlayacak yeni yöntemlerin henüz icat edilmediği, devreye sokulmadığı ve hayata geçirilmediği bir durum. Mevcut biçim ve düzenlerden hangilerinin "akışkan hale getirilip" değiştirilmesi gerekeceğini henüz bilmiyoruz fakat hiçbiri eleştiriden muafmış gibi görünmemektedir ve hepsi veya neredeyse tamamının üzerine şu veya bu tarihte değiştirileceğini gösteren bir damga vurulmuştur.

Daha önemlisi bizler atalarımızın aksine, görünüş itibariyle ilerlemekte olduğumuz "güzergâh" hakkında

net bir fikre sahibiz. Ve bunun *küresel* topluma, küresel ekonomiye, küresel politikalara ve küresel yargı yetkisine sahip bir model olması gerekiyor. Oysa bunun yerine son yaşanan sorunlara tepkiler vermekte, deneyler yapmakta ve karanlıkta toplanmaktayız. Karbondioksit kirliliğini kömürle çalışan elektrik santrallerini kaldırıp yerlerine nükleer santraller koyarak azaltmaya çalışmaktayız. Bununla yaptığımız tek şey Çernobil ve Fukuşima'nın hayaletlerini üzerimize çağırmaktır. İktidarın (yani bir şeyler yapma becerisinin) politikadan (yani hangi şeylerin yapılması ve nelere öncelik verilmesi gerektiğine karar verme becerisi) ayrıldığını bilmekten çok (nitekim çoğumuz kabul etmeyi reddetmektedir) hissetmekteyiz. Böylece "ne yapmamız gerektiğiyle" ilgili kafa karışıklıklarına ek olarak, bugün "bunu kimin yapacağı" konusunda da karanlıkta kalmaktayız. Ebeveynlerimizin ve atalarımızın bize miras bırakmış olduğu, ulus-devletlerin sınırlarıyla çevrilmiş olan, maksatlı ve kolektif bir şekilde eyleme geçmemizi sağlayan kurumların hepsi, sorunlarımızın, bunlara kaynaklık eden şeyler ve yarattığı sonuçların küresel boyutları dikkate alındığında açıkça yetersiz kalmaktadır.

Kuşku yok ki hâlâ eskisi kadar modern olmayı sürdürüyoruz ve atalarımızdan kesinlikle daha az modern değiliz. Fakat modernleşen o "bizler" son yıllarda sayısal anlamda hatırı sayılır oranda artmıştır. Bugün gezegenin her yerinde veya hemen hemen her parçasında, her birimizin veya neredeyse tümümüzün modern olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz ... Dahası bunun anlamı şudur: On veya yirmi yıl öncesinin aksine bugün gezegenin her noktası, birkaç istisna dışında, artık adına "modernleşme" denilen saplantılı, mecburi, durdurulamayan değişimlere ve yanında getirdiği şeylere maruz kalmaktadır. Bunlara

ihtiyaç fazlası insan üretiminin devam etmesi ve sebep olması kaçınılmaz toplumsal gerilimler de dahildir.

Modern yaşamın biçimleri birçok açıdan farklılık gösterebilir ama onları birleştiren şey tam da kırılganlıkları, geçicilikleri, hassasiyetleri ve sürekli değişmeye meyilli olmalarıdır. "Modern olmak" saplantılı ve zorunlu bir şekilde modernleşmek demektir. Kimliği sağlam bir şekilde korumak şöyle dursun "olunan" bir şey de değildir. Aksine sürekli "dönüşen", tamamlanmaktan kaçınan ve yeterince tanımlanmayan bir şeydir. Modası ve kullanım tarihi geçmiş eski yapıların yerini alan her yeni yapı, bir başka anlık düzenlemeden ibarettir. Geçici ve "ikinci bir emre kadar" geçerli olan yapılardır. Hangi aşamada ve ne zaman olursa olsun daima "bir şeylerin sonrası" olmak, modernitenin ayrılmaz özelliklerinden biridir. Zaman geçtikçe "modernite" efsanevi Proteus* gibi formunu değiştirir. Bir süre önce (hatalı bir şekilde) "postmodernite/modernlik sonrası" olarak adlandırılan ve benim daha yerinde bir tabirle "akışkan modernite" diye adlandırmayı tercih ettiğim şey, değişimin *tek* sabit gerçek, belirsizliğinse *tek* belirgin şey olduğunu söyleyen ve her geçen gün büyüyen kanaattir. Yüz yıl önce "modern olmanın" anlamı "o nihai ve mükemmel durumun" peşinden koşmak demekti. Şimdiyse görünürde hiçbir "nihai durumun" olmadığı ve bunun kesinlikle arzulanmadığı, sınırsız ve sonsuz bir gelişmeye karşılık gelmektedir.

Gerek öncesinde gerekse bugün, katılığa karşı akışkanlık meselesini asla bir dikotomi olarak düşünmedim. Bu iki koşulu diyalektik bağlarla (önce postmodern olmadan kimsenin gerçek anlamda modern olamayacağını söy-

* Yunan mitolojisinde şeklini değiştirebilen, gaipten haber verebilen deniz tanrısı ya da nehirlerin tanrısı olarak bilinir. (y.h.n.)

lerken, muhtemelen François Lyotard'ın aklında tuttuğu türden bir bağla) sıkı sıkıya kenetlenmiş bir çift olarak gördüm. Neticede akışkan hale gelişlerini tetikleyen, bu süreci harekete geçiren ve buna yön veren şey genelde şeylerin ve durumların katılığı için verilen mücadeleydi. Akışkanlık, katılık için verilen mücadelenin düşmanı değil sonuçlarından biriydi. Çünkü ebeveynleri onu evlatlıktan reddetmesine rağmen (veya reddetse bile) başka hiçbir aileleri yoktu. O halde soğutma, yumuşatma, kalıba sokma ve şekil verme gayretlerini kışkırtan, yayılan, sızan ve akan sıvının biçimsizliğiydi. Şayet modernliğin "katı" ve "akışkan" aşamaları arasında ayrım yapmamızı sağlayacak (yani onları birbirlerini takip eden bir sıralama içine sokacak) bir şey varsa, o da bu gayretlere vesile olmuş açık ve örtük amaçlarda görülen değişimlerdir.

Katı maddeleri eritmenin asıl amacı, katılığın kendisine duyulan bir hınç ve kızgınlık değildi. Aksine mevcut ve miras alınmış katı şeylerin katılık derecelerinden duyulan memnuniyetsizlikti. En basit ifadeyle miras bırakılmış katı unsurlar yeterince katı bulunmamıştı. Düzenle kafayı bozmuş ve zorla düzen inşa etmeye çalışan modern güçlerin standartlarından bakıldığında, değişime bağışıktılar ve haddinden fazla dirençliydiler. Fakat sonrasında (ve bugüne dek dünyanın bize ait bölümünde) katı şeyler, akışkan magmanın geçici olduğu belli yoğunlaşmaları olarak görüldü. Nihai çözümlerden ziyade geçici düzenlemelerden ibarettiler. Esneklik, şeylerin ve peşinden gidilecek düzenlemelerin ideal bir koşulu olarak katılığın yerini aldı. Tüm katı şeyler (buna o an için arzulanması muhtemel şeyler de dahildir) sadece istendiği anda kolaylıkla ve itaatkâr bir biçimde sıvılaşacaklarını vaat ettikleri müddetçe hoşgörüyle karşılandılar. Daha dayanıklı bir

yapıyı oluşturma, onu sağlamlaştırma ve katılaştırma çabasına girişmeden önce, katı maddeleri eritmeye yarayan yeterli bir teknolojinin el altında tutulması zorunludur. İnşa edilmiş yapıları parçalama hakkı ve becerisi, inşa işi ciddi ciddi başlamadan önce güvenilir bir şekilde garanti altına alınmalıdır. Bütünüyle "doğada çözülebilen" yapılar (bir araya getirildikleri anda çözülmeye başlayan şeyler) günümüzün ideal yapılarıdır ve hepsi olmasa bile çoğu yapının erişmek için uğraşması gereken standarttırlar.

Uzun lafın kısası, "katı" aşamasında modernliğin kalbi geleceğin denetime alınması ve sabitlenmesinde atmışsa, "akışkan" aşamada öncelikli kaygı artık geleceğin ipotek altına almasını önlemek ve geleceğin getireceği kesin veya getirmesi beklenen, hâlâ açığa vurulmamış, bilinmeyen ve bilinmesi imkânsız fırsatların keşfedilmesini engelleyecek tehditlerden kurtulmak olmuştur. Friedrich Nietzsche'nin sözcüsü Zarathustra, beşeri koşulların bu hale geleceği umuduyla, geçmiş başarıların ve kötülüklerin ağır ve kalın tortuları altında İradenin, "dişlerini gıcırdatmakla", ağırlığı altında ezip inletmekle ve çökertmekle tehdit eden "mevcut anın aylaklığından" yakınmıştır. Çözülmeye izin vermeyecek kadar sağlam bir şekilde yerleşmiş olan, gereğinden fazla kalıp hoşgörülmez hale gelen, insanın ellerini bağlayan ve bacaklarına prangalar takan şeylerin korkusudur bu. Faustus gibi güzel bir anı yakalamayı ve onu sonsuza dek tutmayı dileme hatasına düştükten sonra onun gibi cehenneme düşme korkusudur. Jean-Paul Sartre bu korkunun izlerini, dokununca çamura benzeyen veya yapışkan maddelere duyulan ilkel, içgüdüsel ve doğuştan gelen tiksintide bulmuştur. Fakat semptomatik anlamda bu korkunun insanlık tarihini harekete geçiren temel bir unsur olduğu ancak akışkan modern çağın eşiğinde tespit

edilmiştir. Doğrusu bu korku modernitenin her an gelmek üzere olduğuna işaret etmekteydi. Nitekim ortaya çıkışını, tarihin son derece ve hakiki ölçüde paradigmatik niteliğe sahip dönüm noktalarından biri olarak görebiliriz.

Elbette defalarca belirttiğim gibi, modernitenin tümü önceki dönemlerden saplantılı ve mecburi modernleştirme çabalarıyla ayrılmaktadır. Nitekim modernleştirme de akışkan hale getirme, eritme ve döküm yapma anlamına gelmektedir. Fakat, fakat! Başlarda modern aklın temel uğraşı, dökümcülük teknolojisinin kendisinden çok (görünüş itibariyle etraftaki katı yapıların çoğu, aslında bu durumlarını korumaktan aciz oldukları için erimişlerdi) ergimiş metalin içine dökülecek kalıpların tasarımıyla onları orada tutacak teknolojiydi. Modern akıl mükemmelliğin peşindeydi. Nitekim ulaşılması beklenen mükemmellik hali, son tahlilde çabalamanın ve sıkı sıkı çalışmanın sona ermesi demekti çünkü bundan sonraki değişimler sadece işleri kötüleştiren değişimler olabilirdi. Başlangıçta değişim, bizi istikrar ve sükûnetin, dolayısıyla konfor ve boş zaman çağına taşıması beklenen hazırlayıcı ve geçici bir ölçüt olarak görülmekteydi. Eski, paslanmış, kısmen çürümüş, ufalanan ve bölünen, artık güvenilmez ve bütünüyle değersizleşmiş yapılardan, çerçevelerden ve düzenlemelerden ısmarlama, mükemmel olduğu için nihai sayılan, rüzgârı, suyu ve aslında tarihi geçirmeyen yeni yapılara, çerçevelere ve düzenlemelere geçiş süreciyle sınırlı bir zorunluluktu. Tabiri caizse değişim, ufuktaki muhteşem ve görkemli tasavvura doğru hareket etmek demekti. Bu bir düzen yahut (Talcott Parsons'un modern çabalar üzerine yaptığı parlak sentezi hatırlarsak) hayal edilebilecek her rahatsızlıktan galip çıkabilecek, inatçı ve kesin bir şekilde eski haline dönebilen, "kendi kendisini

dengeleyen bir sistem" tasavvuruydu. Kapsamlı ve keskin bir şekilde "olasılıkların çarpıtılmasıyla" (bazı olayların olasılığını azamiye çıkarırken diğerlerinin ihtimalini asgariye indirme sonucunda) oluşmuş bir düzen. Aynı tesadüfler, beklenmedik olaylar, erime potaları, muğlaklık, ikilemler, akışkanlık ve düzen inşa edenlerin belası veya kâbusu olmuş diğer şeyler gibi, değişim de *geçici bir rahatsızlık kaynağı* olarak görüldü (ve böyle ele alındı). Dahası bunlara kesinlikle sırf değişim olsun diye girişilmedi (bugün tam tersi geçerlidir: Richard Sennett'in gözlemlediği gibi mükemmel bir şekilde yaşamını sürdürecek kurumların içi sırf yaşama güçlerini kanıtlamak için boşaltılmaktadır).

Günümüzün akışkan modernliği üzerine yaptığınız analizleriniz ya da muhtemelen teşhis denilebilecek yorumlarınız, birçok belirgin açıdan Karl Marx ile Friedrich Engels'in eserlerini ve "katı olan her şeyin buharlaşmasıyla" ilgili keskin tariflerini anımsatmakta. Tıpkı Max Weber'in "rasyonelliğin demir kafesi" dediği ve beraberinde "dünyanın büyüden arındığını" söyleyen ferasetli ve kasvetli görüşlerini hatırlattığı gibi. Bir keresinde, sosyologların inceledikleri beşeri dünyayı nasıl yorumladıkları ve tarif ettiklerini anlatırken şöyle yazmıştınız: "Neticede bizler bir zamanlar pre-modern, modern ve postmodern olmuş bir dünyada yaşamıyoruz. Tüm bu 'dünyalar' elimizden geldiğince anlaşılır hale getirmeye uğraştığımız tek bir yaşam sürecinin birbirini tamamlayan yönlerine ait soyut idealleştirmelerden ibarettir" (Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*'nden,** *1992*). *"Akışkan modernlik"*

* Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, 2000. (y.h.n.)

belki çağdaş toplumun karmaşıklıklarını yakalamaya niyetli entelektüel etiketlerden bir tanesi olsa da, hep biçimden yoksun bir dünyaya şekil vermeye çalışan akademik bir soyutlama olsa da, insanı gerçek yaşamda ve onu idealleştirmeye dönük entelektüel girişimlerde neyin sırada olduğunu merak ettiriyor. Kısaca akışkan modernliğin sonunda bizi ne bekliyor? Geleceği görmekten veya köşeyi dönünce bizi neyin beklediğini öngörmekten aciz olduğunuzu ısrarla (ve haklı bir şekilde) söylediğinizi düşünürsek, bunun üzerine hiç düşündünüz mü veya kafa yordunuz mu?

Akışkan modern koşullar altında yaşamlarımızı nasıl sürdürdüğümüzü ve bu yaşam türünün getirdiği zorluklarla yüzleşmede akranı olduğumuz insanlara yardımcı olmak için bu yaşam tarzını kavramaya çalışırken ve ele aldığımız konuları yeniden yapılandırırken biz sosyologların kullandığı yöntemleri görece derin ve kapsamlı bir şekilde keşfettikten sonra, insanların sürdürmekte olduğu ve bitmekten oldukça uzak maceranın güzergâhı konusunda, sohbetimize başladığımız noktadan daha ileri bir noktaya varamamış olmamız, belki de sorunuza verilecek en iyi yanıttır. Kuşkusuz ifade edebileceğim ve sorumluluk hissiyle verebileceğim tek yanıttır.

Keith'i takiben, içinde bulunduğumuz dönemin "hükümdarsız" bir ara dönem olduğunu tekrar etmekteyim. Gündelik işlerle uğraşırken kullanılan eski yöntemlerin yetersizliklerini açığa vurduğu, diğer tarafta onların yerini almasını umduğumuz yeni ve daha etkili yolların henüz planlanma aşamasına dahi gelmediği bir dönemde yaşıyoruz. Bu her şeyin veya hemen hemen her türlü şeyin yaşanabileceği bir zaman. Fakat kesinlik hissiyle yahut en azından güçlü bir başarı olasılığıyla gerçekleştiril-

mesi mümkün şeylerin hiç olmasa bile az sayıda olduğu bir çağ. İlerlemekte olduğumuz güzergâhı bu koşullar altında tahmin etmek (hele bunun neticesinde varmaya mahkûm olduğumuz güzergâhı öngörmek), zannedersem sorumsuz ve yanıltıcı bir edimdir çünkü bu koşulları tanımlayan şey tam da akışkan ve modern sorunların köklerine ulaşabilecek anlamlı eylemlerin imkânsızlığı ve bunları gerçekleştirip sonuna dek taşıyabilecek faillerin yokluğudur.

Bu denemekten vazgeçmemiz gerektiği anlamına gelmez. Fakat denemeyi hiçbir zaman bırakmazken, birbirini izleyen her girişimi geçici bir düzenleme olarak ele almamız, bunları sorunlarımızın gerçek "çözümü" veya varılacak "güzergâhlar" olarak ilan edilmeden önce kapsamlı testlerden geçirilecek deneyler olarak düşünmemiz gerektiği anlamına gelir.

Sosyoloji her zaman sözcüklere, kitaplara, makalelere, seminerlere bağlı olmuştur. Fakat bizimki giderek görsel unsurların hâkimiyetine giren bir kültür. Bunun sosyolojinin hayata geçirilmesi üzerinde ne tür çıkarımları olur? Sosyoloji sözcüklere bağlı kalmayı sürdürüp görsel şeylere karşı bir alternatif mi sunmalıdır, yoksa çağdaş kültürünkine çok yakın yöntemlerle eklemlenmeye mi çalışmalıdır?

Evet, insan ırkının genç kuşakları giderek içi görsellerle dolan ve sözcüklerin sürekli azaldığı (ayrıca kısalmaya meyilli, çoğu kez tek heceli ve sesli harflerin atıldığı) bir dünyada büyüyorlar. Ayrıca hermenötik görevlerinden ötürü sosyolojinin, tüm hermenötik çabalar gibi ve belirttiğiniz üzere "sözcüklere bağlı" olduğu da doğrudur (bu kendi başına kötü bir şey değildir çünkü sözcükler

insan aklının imgesel becerilerini geliştirmesine yardımcı olurken, görseller genelde bunu bütünüyle gereksiz bir şey haline getirir ve lüzumsuz şeylere indirger). Fakat sözcükler vardır ve sözcükler vardır... Dinleyicilerin hayal güçlerine seslenen, zihinde imgeler uyandıran ve çağıran *özlü ve sulu* ("duygusal" da denebilir) sözcükler vardır. Diğer yandaysa soyut kavramların evreni içinde doğup ölen *kuru* sözcükler vardır. İmgeler bu evrene, duygular uyandırma kapasiteleri ve eğilimlerinden ötürü davet edilmezler ve girmeye çalıştıklarında içinden def edilirler.

Keskin ve zekâ dolu aforizmaları, modern aklın doğum sancılarına eşlik etmiş Georg Christoph Lichtenberg, imgeler henüz beşeri dünyayı sel gibi örtüp insanların konuşmalarını boğmaya başlamadan önce bu çıkmazı öngörmüştü: "Sözcüklerle ifade edilen bir duyu, sözcüklerle betimlenen bir müzik gibidir. Kullandığımız ifadeler, ifade edilecek şeyle yeterince uyumlu değildir. Okurda sempati uyandırmak isteyen bir şair, onu bir resme ve bunun üzerinden ifade edilecek şeye yöneltir. Resimdeki manzara insana hemen bir haz verir ama mısralarla övülen manzaranın, önce okurun kafasında resmedilmesi zorunludur..."

Eğer günümüzün akışkan ve modern toplumu içinde sosyolojinin kendisini oluştuğu ve biçimlendiği ilk yıllara kıyasla tamamen farklı bir ortamda bulduğunu kabul ediyorsak, insan şunu merak ediyor: Bugün sosyolojinin kitlesi kim ve sizin terimlerinizle "katı" olandan "akışkan" modernliğe geçişte bu kitle değişti mi? Bugünlerde kim sosyologları dinleyip onlardan bir şeyler öğreniyor? Dahası çağdaş kültür içinde dinleme tarzı da değişti mi? Örneğin günümüzde öğrenciler sanki kitap okumaya daha ilgisizler

fakat hevesle web sayfalarını tarayıp onları dış dünyadan koparan kulaklıklarla yüzlerce internet yayını [podcast] dinliyorlar. Bu sosyolojiyi nereye götürüyor?

Sosyoloji tarihinin ilk bölümünü, modern projelere ve düzen inşa etme saplantısına hizmet etme çabasıyla geçirmiştir: Görevini, bu inancı kurallara dökmüş ve en büyük havarisi Talcott Parsons'un tabiriyle "Hobbesçu soruna" yanıt bulmaya uygun toplumsal düzenlemeleri tasarlamak şeklinde tanımlamıştı. Yani özgür irade gibi muğlak ve ele avuca sığmaz hediyeyle kutsanıp lanetlenmiş insanları, normatif bir kılavuzluğa, muntazam ve öngörülebilir bir eylem rotasını düzenli bir şekilde takip etmeye nasıl ikna edileceği, zorlanacağı ve telkinde bulunulacağı sorusuna, insanları yapmak *zorunda oldukları* ve/veya yapmaya *mecbur bırakıldıkları* şeyleri nasıl *gönüllülük* ve *memnuniyet* içinde yaptırabilecekleri sorusuna yanıt bulma gayretindeydi. O dönemde sosyoloji, tabiri caizse "özgürlüksüzlüğün bilimi ve teknolojisiydi".

Halbuki giderek bireyselleşen, toplum tarafından yaratılmış sorunların çözümünü amansızca toplumsal güçlerden alıp tek tek erkek ve kadınların omuzlarına yükleyen, akışkan ve modern toplumumuzda, sosyolojinin *özgürlüğün bilimi ve teknolojisine* dönüşme şansı vardır (ancak bundan daha fazlasına sahip olmadığı da kabul edilmelidir!): Yani akışkan modern zamanların *hükmen* ve *hukuken* birey olan kişilerini, *tercihen* ve *fiilen* birey olanların mertebesine yükseltebilecek yöntem ve araçların bilgisi olabilir. Yani bu hep tekrar ettiğim gibi bir *şanstır.* Fakat bunun aynı zamanda, hatta ilk başta *ahlaki bir yükümlülük* olduğuna da inanıyorum: Sosyolojinin çağımız erkekleri ve kadınlarına borçlu olduğu bir ödevdir. Ancak

bu ahlaki ödevden alnının akıyla çıkması için, sosyolojinin günümüzde *o erkek ve kadınların gündelik deneyimleriyle bitmek bilmez bir diyalog* içine girmesi gerekmektedir.

Bu diyalogda biz sosyologlardan gerçekleştirmeleri istenen ikili görev bana göre, *tanıdık olanı yabancılaştırmak* (sözümona açıklama gerektirmeyen niteliğini çürütme) ve *yabancı olanı tanıdık hale getirmektir* (evcilleştirmek, ehlileştirmek, idare edilebilir hale sokmak). Her iki rol de, bireysel düzlemde, bireysel kaynaklarla ve bireysel riskler alarak göğüslemeleri beklenen veya göğüslemeye zorlanan (çoğu durumda bu gerçeklerle asla bağdaşmayan bir şeydir) görevlerle karşı karşıya geldiklerinde, insanların baş etmesi gereken etki odaklarıyla bağımlılıkları ifşa edecek ve açıklığa kavuşturacak beceriler gerektirir.

Aklımdaki diyalog türü zorlu bir zanaattır. Tarafların söyleşi içine tartışmayı kazanma ve amacına ulaşma niyetinden çok meseleleri *ortak bir şekilde* aydınlatma düşüncesiyle dahil edilmesini gerektirir. Farklı seslerin sayısını azaltmak yerine *çoğaltma*, alternatiflerin tümünü kötüleyip dışarıya atmak yerine, takip etmesi olası gelişmelerin yelpazesini *genişletme*, böylece alternatif görüşleri mağlup etmeyi amaçlamak yerine ortak bir anlayışın peşinden gitme niyetiyle hareket edilmelidir. Dahası bunların tümü *söyleşiyi durma noktasına getirme* arzusundan ziyade *söyleşiyi devam ettirme* dileğiyle yapılmalıdır. Bu zanaatta ustalaşmak korkunç derecede zaman alıcı bir şeydir fakat pratiğe geçirmekle kıyaslandığında zaman yoğunluğu çok daha azdır. Ayrıca tevazu sahibi olmayı, yanlış yapmayan uzmanların ayrıcalıklarını terk edip kişinin kendisini yanılma riskine açmasını gerektirir.

"Bir süreçte teknik niteliği kaybetme riski" bu tür mesailerin "güçlükleri" ve "engelleri" içinde öne çıkan endişe-

lerden biridir. İnsanlar araştırmalarımızın nesneleri olmak dışında, bizimle diyaloğa giren partnerlere dönüştüğü ve *onların* ihtiyaçlarına hizmet edecek, *onların* sorunlarına çözüm bulacak şekilde kurgulanmış bir diyaloğun parçaları olduğu anda, sosyologlar beşeri olmayan bilimlerin elindeki lüksleri kaybederler. Kaybettikleri, araştırmalarına konu olan nesnelerin görüşlerine gözlerini kapatma ve anlamın yaratılması, hakikatin hakiki olandan ayrılması üzerinde eksiksiz, bölünmez, vazgeçilemez bir "mesleki" otorite uygulama ayrıcalığıdır. Araştırmanın "teknik" niteliği bu durumda yeni bir anlam kazanır. Diyaloğun söz konusu olduğu yerde bu nitelik, *karşılıklı* kavrayışın ilerleyip ilerlemediğiyle, araştırmayı yapanların çıkarları ve görevlerinden ziyade araştırmaya konu olmuş *nesnelerin* çıkarları ve görevleriyle bağlantı kurulup kurulmadığıyla ölçülür. Bazı kişilerin "teknik niteliğin kaybıyla" karıştırdığı şey, yorum yapma hakkı üzerinde kurulmuş olan tekelci gücün kaybedilmesi (veya daha çok gönüllü bir şekilde feragat edilmesi) ve bunları "nesnelerimizle" paylaşmayı kabul etmemizdir.

Bu durumda sosyologların eklemleneceği eğitimin nihai amacı (genel olarak iletişimle özel olarak diyaloğu ayıran hatlar gibi, karşılıklı eğitim de sabit, açık ve pazarlığa kapalı bir şey olmaktan çok uzaktır), bizimle söyleşiye giren kişilerin yaşama hazırlanmasıdır. Nitekim hayata geçirdiğim sosyoloji, öğrencilerimizin ve çıraklarımızın yaşamaya mecbur olduğu bir toplumda, bir yanda onun tarafından yaratılırken diğer yanda kendi elleriyle inşa ettikleri toplum yapısı içinde onları yaşama hazırlamaya kararlı bir sosyolojidir. Halihazırda bireyciliğe mahkûm edilmiş olan öğrencilerimiz, kendilerini kaderin hükmüyle elde ettikleri bireysellikten *fiili* bireyselliğe çıkarmak zo-

runda kalacaklardır. Kendilerini göstermeleri, sürdürmek istedikleri yaşam türünü seçmeleri ve bu tercihin peşinden gitmeleri gerekecektir. Sosyoloji bu çabanın parçası olabilecek veya yanında getirmesi kesin şeyler hakkında farkındalık kazanmalarına ve seçeneklerinin genişlemesine yardımcı olabilir. Aynı sebepten ötürü onları özgür kılacak davalara da hizmet edebilir.

Dolayısıyla sosyolojinin kamuoyu sosyoloji tarafından mı yaratılacak? Bu sosyolojinin illa bir kamuoyuyla ilişkili olduğu ama sosyal bilimlerin kahramanları tarafından talep edilen bir kamuoyuyla illa bağlantılı olmayacağı anlamına mı geliyor?

Michael Burawoy, sosyolojinin kamusal arenayla arasındaki bağı kaybettiğini söyleyerek hepimizi uyarmıştı. Verdiği ipucunu takiben ben de şunu iddia etmiştim: Yönetimsel akla hizmet edecek şekilde geliştirilmiş ve bilenmiş akademik bir sosyoloji, bugün sürmekte olan "iki numaralı yönetimsel devrim" esnasında terk edilmiş ve "ikincil hale gelmiş" işlevlerin altında ezilen, son derece farklı türden bireylerin meydana getireceği bir kamuoyunun oluşumuna düzgün bir şekilde hizmet etmeye hiç uygun değildir. Sosyolojinin bütünüyle elden geçirilip düzenlenmesinin (gündemleri ve sorunsalları, stratejik hedefleri ve diliyle), bugün disiplin için gerçek anlamda ölüm-kalım meselesi olduğunu söyledim. Gerekli olan şey statüsü ve karakterinde, onu özgürlüksüzlüğün bilimi ve teknolojisi olmaktan çıkarıp özgürlüğün bilimi ve teknolojisine dönüştürecek bir değişimin yaşanmasıdır. Hiç kuşku yok ki bu çok zorlu bir girişimdir. Fakat bu sosyolojiyi eşi görülmedik derecede geniş bir kamuoyuna açabilecek ve

kamuoyu nezdinde hizmetleri için yine eşi görülmedik büyüklükte talepler yaratabilecek bir değişimdir.

Yakın zamanda yayımladığınız kitaplarda, özellikle Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*'ndan** *(1997) günümüze kadar yazdıklarınızda sanki, görünüş itibariyle çağdaş toplumsal manzaraların içinde bulunduğu durumu yerdiğiniz belli bir nostalji unsuru var. Kitaplarınızın içinde nostaljik tonlar olduğunu söyleyen iddiaya katılıyor musunuz? Sosyolojide nostaljinin herhangi bir işlevini görüyor musunuz?*

İnsanların birlikteliği içinde, gerek geçmişte gerekse bugün, beşeri koşulların çıkmazı karşısında en iyi çözüm olarak gösterilmesi mümkün hiçbir düzenleme bilmiyorum. Görünüşe göre hangi kriterlerle çizilirse çizilsin tarihin doğrusallığı, sadece (tasarlandığında) ütopyacı bir tutumun (aktarıldığında) indirgemeciliğinden türeyen bir sonuç olabilir. Peş peşe yapılan yeniden düzenlemelerin yörüngesi, düz bir çizgiden çok sarkaçları andırmaktadır. Her düzenleme birbiriyle bağdaşmayan talepleri uzlaştırmaya çalışmıştır fakat gayretler genelde bir tarafı memnun etmek adına başka bir tarafın terk edilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla her yeni düzenleme er geç başka bir düzenlemenin yapılmasını isteyen taleplerin esinleyicisi olmuştur. Her yeni adım, kayıplara karışmış "iyi şeyleri" daha çok getirmiştir. Fakat bunu "iyilikleri" yani vazgeçilmezlikleri sadece değiş tokuş gerçekleştikten sonra anlaşılan diğer şeylerin pahasına olmuştur ("izahtan vareste" oldukları veya görünmeyecek kadar sorunsuz

* Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 2000. (y.h.n.)

sayıldıkları sürece "iyi oldukları" fark edilmemiştir). Aynı şeyi söylemenin diğer yoluysa, her gelişmenin yeni eksiklikler ve kusurlar getirmesidir (veya eskinin yeniden değerlendirilmesine sebep olmasıdır). Friedrich Wilhelm Schelling'in yaklaşık iki yüzyıl önce belirttiği gibi, *Erinnerung* (hatırlama) sonun başlangıç üzerindeki "geriye dönük etkisidir". Başlangıçlar sona ulaşıncaya dek anlaşılmazdırlar ve öncüller kendilerini ancak getirdikleri sonuçlar üzerinden açığa vururlar. "Anlaşılmaz olanın" "ifşasının" tek seferlik bir olay olmadığını, ilke gereği sınırsız bir süreç olduğunu ve (tanımına aykırı bir şekilde) geçmişin onu takip eden olaylar kadar hareketli olduğunu, sürekli içeriğini yeniden karıp yeniden değerlendirmeye açtığını ekleyebiliriz.

Uzun yıllar boyunca Sigmund Freud gibi tekrar tekrar, "medeniyetin" (yani toplumsal bir düzenin) birtakım değerler uğruna başka değerlerden feragat ettiğimiz bir takas olduğunu söylüyorum (genelde, yetersiz olduğunu hissettiğimiz değerlere daha fazla erişmek için, bu değerler feragat edilecek kadar bolmuş gibi görünür). Bu şartlar altında, sistemli değişimlere ait tarihin birbirini takip eden ödünler ve takaslar olduğu söylenebilir.

Modern yaşamın "katı" biçiminden "akışkan" biçimine geçiş, Freud'un modernliğe geçerken fark ettiği değiş tokuşun tersine çevrilmesiydi. *Ancien regime*'in (pre-modern düzen) dağılışını takip eden yüzyıllar, geriye dönüp bakıldığında parçalanmış güvenliğin onarılması için (farklı bir düzlemde ve farklı araçlara) yapılan uzun bir yürüyüş şeklinde tarif edilebilir. Şimdi başka bir uzun yürüyüşün ortasındayız. Fakat bu sefer amaç, güvenliği yoğun ve kapsamlı bir şekilde hayata geçirilmiş normatif düzenlemeler ve her yanı eksiksizce kuşatmış kolluk kuv-

vetleri üzerinde inşa eden uzun yürüyüş sırasında bireysel özgürlüklere getirilmiş kısıtlamaları parçalamaktır. Fakat bu yeni "uzun yürüyüşün" görünüş itibariyle selefinden çok daha kısa sürmeye yazgılı olduğunu söylememe izin verin. Çabucak, eskiden tercih edilen değerlerin döndüğünü gösteren işaretler çoğalmaktadır. Kişisel (cismani, bedensel?) güvenlik için kişisel özgürlüklerden vazgeçmeye dönük yeni bir eğilimin oluştuğunu gösteren emareler birikmektedir. Bu yeni eğilim, Freud'un tarif ettiği türden güvenliklerle meşgul olduğumuz günlere dönüş değildir. Aksine güvenlik ve özgürlük, katılık ve esneklik, belirlenim ve açık uçluluk, kısıtlamalar ve belirsizlik arasında gidip gelen sarkacın başka bir dönüşüne işaret etmektedir.

Sizin "nostalji" olarak gördüğünüz şey belki, pek kaçınılmaz olsa da şu nahoş gerçeğin yansımasıdır: Yeni değiş tokuşun ve takasın yaratacağı maliyetlerin tümü ancak muhasebe döneminin sonunda hesaplanabilir. "Doğrudan sipariş verebilmek" için (*Modernite ve Holokaust** ile *Modernlik ve Müphemlik*'te** göstermeye çalıştığım gibi) muazzam ve korkunç bir bedel ödenmek zorundadır. Fakat bu insani birlikteliğin hoşnutsuzluğa yer bırakmayacak, pürüzsüz ve kusursuz formunda müjdelenmiş "katı" modernliğin itici özelliklerini onarma anlamına gelmez. Tekrar söylersem her düzenlemenin, ilgilenilmesi gereken kusurları vardır. Dahası her birinin kendi erdemleri ve günahlarıyla yargılanması gerekmektedir. Ayrıca tarihsel dizilimlerin "sarkacı andıran" yörüngeleri nedeniyle, "ileri ve geri" arasında yahut "ütopya ve nostalji" arasında kafa

* Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holokaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yayıncılık, 2016. (y.h.n.)

** Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 2014. (y.h.n.)

karışıklığına gebe yakınlıklar bulmak neredeyse kaçınılmaz bir şeydir.

Yazar eseri yayımlandıktan sonra eserin taşıdığı anlamları kontrol etmeli midir? Ya bu eser yazarın bütünüyle, örneğin politik ve ahlaki açıdan kabul edilmez bulacağı yollarla yorumlanır ve çözümlenirse? Yoksa bu sadece bizlerin (birer yazar olarak sosyologların) birlikte yaşamayı öğrenmek zorunda olduğu bir şey midir?

Her ne kadar bunu eksiksiz bir biçimde, hatta kısmi ama tatmin edici bir başarıyla yapma şansının pek olmadığını düşünsem de, yazarı bunu denemekten alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Kamuoyunun karşısına çıkma kararı, metni (bilinmeyen ve bırakın kontrol etmeyi asla tam olarak öngörülemeyecek) kadere rehin bırakmayı içerir. Gönderildikten sonra mesajlar kendi, özerk yaşamlarını sürdürürler. İletişimde, mesajlarda verilmesi istenen anlamlarla alınan anlamlar birbiriyle bağlantı içindedir fakat ikincisi asla bütün olarak ilki tarafından belirlenmez. Hatta takip edecek ihtilaflarda, yazarın kastettiği anlamın onu okuyan kişilerin çıkarımları karşısında hiçbir üstünlüğe veya otoriteye sahip olmadığını söylemekteyim. Çünkü açığa çıkacak anlamlar kural olarak, metinle okurun renkli deneyimleriyle oluşmuş bilişsel çerçeveler arasındaki etkileşimin ürünleridir.

"Birer yazar olarak sosyologların" mesajlarının yorumlanma biçimi üzerindeki kontrollerini kaybetme olasılığıyla "yaşamayı öğrenmek zorunda olduğunu" ima ederken haklısınız. Fakat ısrarla belirtmeliyim ki sorumlu bir yazarın görevi ifade etme becerilerini geliştirmek için sıkı çalışmak, muğlaklık yaşamaya devam eden dillerin

içinden söküp çıkarılamayacağı için ihtilafları tamamen ortadan kaldırma şansı elimizde yoksa bile muğlaklıkları asgariye indirmektir. Eğer gerçekten "yazarın bütünüyle kabul edemeyeceği" tarzda yorumlar çıkıyorsa, suçlanması gereken çoğu kez yazarın kendi ihmalkârlığı, gevşekliği veya intizamsızlığından başka bir şey değildir.

4
Sosyoloji Neyi Başarır?

MHJ ve **KT** *Sosyolojinin faydası nedir?*

ZB Kanaatimce sosyoloji metodolojiye sadık olması üzerinden değil, deneyimle ve insanların kendi yaşam sorunlarıyla yürüttüğü mücadeleyle kurduğu ilişki üzerinden yargılanmalıdır. Ne zaman tanınmış meslektaşlardan ziyade dışarıdaki sıradan insanlarla konuşmak istesek bu riskli, çok riskli, tuzaklar ve pusularla dolu bir uğraştır. Gelgelelim verdiğimiz hizmetlerin gerçek alıcıları onlardır. Onlar ya hizmetlerimizi önemli bulan, bunları

kullanan ve bunlardan fayda gören gerçek alıcılarımızdır ya da işimizi yapmanın cidden hiç anlamı yoktur çünkü sosyolojinin kamusal alanla temasını kaybetme korkusu cidden gerçeğe dönüşecektir. Ortak ve sıradan deneyimlerle ilişki kurmak bana göre, bizi bugünlerde "kamusal alana" bağlayan tek bağdır.

Yakın zamanda kavrayışı güçlü (kimilerince kendini beğenmiş de bulunabilir) bir sosyoloji öğrencisi sınav sırasında pervasızca şu sözleri sarf etti: "Bugün sosyolojinin karşısındaki en büyük güçlük nasıl ciddiye alınacağıdır." Hemfikir misiniz? Veya sosyolojinin karşısında endişelenmemiz gereken başka güçlükler var mıdır?

Öğrenciniz bilerek veya bilmeyerek iki (yoksa üç mü?) soruyu tek bir soruya sıkıştırmış. Bu iki bariz soru şunlardır: (1) Dünyevi şeylerle ilgili sosyolojik yorumlar ciddiye alınabilir mi ve (2) sosyolojinin yorumladığı şeyler ciddiye alınabilir mi? Fakat sanki bu iki sorunun altında yatan ve öğrencinizi, dahası onun dışındakileri de bu soruları yöneltmeye iten üçüncü bir soru vardır: Sosyolojik yorumların müstakbel muhatapları ve yararlanıcıları olarak bizler, ilettikleri mesajları ciddiye alma yetisine veya yatkınlığına sahip miyiz? Bu üçü arasında, diğer ikisini kuşatıp varsayan ve bunu açık bir şekilde yapan ilk soru, muhtemelen öğrencinizin varsaydığı gibi sosyoloji zanaatının kendisine seslenir ve sosyolojik pratiklere yakından bakma, eksikliklerini sıralayan bir liste çıkarma ve etkili çözümler önerip uygulama ihtiyacına işaret eder. Fakat ikinci soru, özellikle de üçüncüsü sosyoloji zanaatıyla uğraşanların kendilerine gönderme yapan uğraşlarının, kendilerini eleştirme, kendilerini reformdan geçirme ve

kendilerini iyileştirme yeteneklerinin çok ötesine uzanan mevzuları sorgulamaktadır.

"Sosyolojiyi ciddiye almak" esasında diğer bilgi türlerini ciddiye alma, birbiriyle rekabet eden, birbirlerinin gerçek veya isnat edilmiş doğruluklarını aşındıran görüşlerle dolu bir dünyada kaynaklarında saklı sözde uzmanlığın gücüyle bunu ciddiye alma iddiasından farklı bir güçlük taşımamaktadır. "Esasında" farklı olmasa da akademik anlamda kurumsallaşmış diğer bilimlerle kıyaslandığında ele alması çok daha güçtür ve bana göre bunun sebebi sözde "ortak akılla" kurulmuş bir diyalog olarak sosyolojinin gerçek doğasında saklıdır. Sosyolojik soruşturmaların konusu nesneleriyle ortaktır. Sosyologlar ve araştırmalarına konu olan (yine insanların oluşturduğu!) nesneler, "aynı" deneyimle ilgili öyküler anlatırlar ve sosyoloji zanaatkârlarının anlattığı öykülere daha büyük bir değer atfetmeyi gerektirecek hiçbir dolaysız sebep yoktur. Bu açıdan fizikçilerin, jeologların veya gökbilimcilerin anlattığı, içinde sıradan (konudan habersiz ve lisansı olmayan) erkek ve kadınların yaşam deneyimlerini aşan, dolayısıyla *apriori* doğruluklarını profesyonel olmayan yollarla sınayacak tüm girişimlerden muaf nesneler ve hadiselerin anlatıldığı öykülerden farklıdır. Lisanslı "uzmanları" ve mesleki yeterliliğe sahip kişileri "meslekten olmayanlardan" (bilmeyenlerden, belli bir yetkiyle konuşmaya izni olmayanlardan) ayıran çizgi, diğer birçok disipline kıyasla sosyolojide çok daha incedir ve bu çizgi çok daha büyük olan, çözülme ihtimali çok düşük ihtilafların konusudur.

Araştırma nesneleri hakkında, nesnelerin kendilerinden daha çok bilgiye sahip olamama "ciddiye alınmanın" önüne dikilmiş potansiyel bir engeldir ve bir meslek olarak

sosyolojiye has bir şeydir. Fakat sosyolojinin ciddiye alınması karşısında bumerang gibi çarpan, hiç değilse daha az özgün başka bir güçlük daha vardır: Araştırmalarına konu olan şeylerin ciddiye alınmasındaki güçlük. Bu diğer güçlük, gerçekliğin incelenen kısmında yatan ve son derece belirgin güvenilmezlikten (akışkanlık, önemsizlik, durumsallıktan) ileri gelmektedir. Akışkan modern bir düzlem içinde yaşam, iletilecek her tür mesajın ve gönderildikleri anda otoritelerine kefil olacak her tür kurumun kısa ömürlü olduğunu öğretmektedir (veya bunu iddia etmekte veya buna işaret etmektedir). Sapkınlık ve hurafe arasındaki, "vaktinden önce" ilan edilen hakikatler ve demode olduğu veya hatalı doğduğu için gözden düşmüş hakikatler arasındaki, başarı reçeteleri ve başarısızlığa giden yollar arasındaki yahut en ileri teknolojiler ve çerçöp arasındaki zamansal mesafe korkunç ölçüde kısadır ve bütün emareler daha da kısaldığını göstermektedir.

Öğrenmek isteyenler, gözlerinizi dört açın! Edindiğiniz bilgilere ve kazandığınız alışkanlıklara sıkı sıkıya tutunmak bela demektir. İroni, mesafe koyma, bağlanmama ve hepsinden öte gerçeklerin "ikinci emre kadar geçerli" olduğunun farkında olma, ciddiye alınması gereken (ve aslında alınan) mevcut aklın verebileceği birkaç tavsiyedir. Bu gerçeğin, "toplumsal" bilgi alanından, gerçekliğin diğer tüm alanları bukalemun gibi ve bitmek bilmez değişimlerle geçip geride bırakmasıyla bilinen parçasından daha geçerli olduğu başka hiçbir alan yoktur. Toplumsal kurumların ıstırapları doğdukları gün başlar. Dolayısıyla moda olmuş şeylerin, kamuoyunun ilgisini çeken nesnelerin, popüler özlemlerin veya korkuların, "herkesin ağzına yapışan" ve "alanında rakipsiz" olan şeylerin ıstırabı da doğdukları gün başlar. İşaret levhaları, işaret ettikleri

güzergâhlara varmak için geçecek zamandan daha hızlı hareket eder. Bu tür deneyimlerin biriktiği düşünülünce, bırakın gelecekte ne hale geleceğiyle ilgili önerileri, "dünyanın mevcut haliyle" ilgili raporları bile ciddiye almak riskli bir iştir. İyisiyle kötüsüyle çağdaşlarımız, akışkan modernliğin "otoriter bir tarzla benimsenip tavsiye edilmiş" olan, ayrıca herkesin alkışladığı meta-değeri sayılan esneklik sanatında ustalaşmış durumdadırlar...

Bu da beni üçüncü soruya getiriyor. Yani şimdiye dek en az sorgulanan ve tatminkâr bir yanıt vermekten en uzak soruya. Sadece bilgi kasırgasını değil, bizi getirdikleri sorumluluklarla birlikte bu kasırgaya karşı uyaran ve varlığına işaret eden şartları ciddiye alma konusunda her zamankinden daha aciz bir konumda değil miyiz? Bilgi seli karşısında kendimizi boğulmuş hissetmiyor muyuz ve bundan ötürü "ikincil derecede *cahil*" (bilgi eksikliği yüzünden değil, hazmedilemeyecek ve özümsenemeyecek kadar aşırı miktarda olduğu için) ve *güçsüz* duruma düşmüyor muyuz (yani yaklaştığından emin olsak bile felaketi önleyemeyeceğimizi hissettiren bir güçsüzlük)? Bu sebeplerden ötürü ısrarla ve kalıcı bir şekilde sabit bir tutum almaktan, bu ısrarlı ve kalıcı tutumu yeterince uzun süre korumaktan aciz değil miyiz? Ne yaparsak yapalım pek bir etkide bulunmayacağından ve uzun vadeli taahhütlerin kaynakları ve enerjinin israf edilmesiyle sonuçlanacağından şüphelenmiyor muyuz? Ele aldığımız etmenlerden çoğu, bu "öğrenilmiş acizliğe" ve failliğin içine düştüğü krize, günümüzün toplumsal gerçekliğine ait diğer tüm unsurlardan daha fazla katkı sunuyor olabilir. Bu toplumsal gerçeklikle oluşumu ve yeniden üretiminde insan failliğinin rolünü anlama, kayda geçirme ve idrak etme savaşının ön cephesinde bulunan sosyoloji, etkisinin

diğer akademik alanlara kıyasla çok daha güçlü olduğunu hissedebilir. Sıklıkla ve çeşit çeşit örnekte görüldüğü gibi, mesajın kınanması mesajı iletene yansıtılır.

Sosyolojinin bu geniş çaplı diyaloğa girme potansiyeli olabilir ve bunu yapabilen sadece belli bir sosyoloji, belli türlerden sosyolojilerdir. Sözgelimi kentin belli alanlarındaki uyuşturucu suiistimalleriyle ilgili araştırmalardan, istatistiklerden ve diğer şeylerden çok sizin yaptığınız türde bir sosyolojidir. Yani sosyolojinin bu potansiyeli vardır fakat bu potansiyele ulaşmaya çabalamaları meşru görülen sosyologlar sadece profesyonel statüye sahip olanlardır. Burada bir paradoks var mıdır? Bu şekilde ifade edilmesinin sizin için bir mahsuru yoksa, yakın zamanda çok prestijli olan önemli miktarda ödül aldınız ve bu size bir aydın, bir sosyolog olarak otorite vermekte. Size atfedilen otorite, mesajınızın iletilmesine, eserlerinizin diyalog kurmasına engel oluyor mu?

Hayır mesele bu değil... Mesele seslendiğiniz insanların söylediğiniz sorunları tanıyıp tanımadığı, iletişimin gerçekten karşılıklı olup olmadığı ve ıssızlıkta çınlayan bir sesten ibaret olup olmadığınızdır. Hayır, sosyolojik sorunları, insanların kendilerini içinde buldukları ama ifade edip anlamlandırmada güçlük çektiği açmazlarla bağlantılı bir şekilde konumlandırıp konumlandıramadığınızla ilgilidir. Bilgiyle eyleme geçmenin beşeri özgürlük ve özerklikle daha eşit bir düzlemde olduğunu, bundan ötürü cehalet içinde yapılan eylemlerden her şekilde daha iyi olduğunu söyleyen Aydınlanmacı fikre karşı çıkmak için hâlâ bir sebep bulamıyorum. Bunu takip eden gerçekse, eyleme geçme koşullarımızın çözümlenmesi ve

idrak edilmesinde eksik olan parçaları art arda temin etmenin müthiş bir iş olduğudur. Aynı zamanda potansiyel anlamda, eski kuşaklardan sosyologların ulaşmakta başarılı olduklarından çok daha büyüktür.

Fakat bir an durup halihazırda tartıştığımız şeye dönelim: Burada önceden belirlenmiş hiçbir şey yoktur, sosyolojinin birbirinden keskin bir şekilde ayrılmış iki modeli uzun yıllar boyunca beraber var olmaya devam edebilir. Bilimsel devrimleri tarif ederken Thomas S. Kuhn, bilgi birikiminin pürüzsüz bir süreç olmadığını, tamamen akademik bir disiplin içinde yekpare ve eşzamanlı bir şekilde açığa çıkmadığını vurgulamış, kural olarak her düzeltmenin karşı bir düzenlemeyle karşılaştığını, yeni bilgilerin sindirilmesi için geçilecek yolların ayrılıklar ve bölünmüş sadakatler dışında ortodoksiler ve sapkınlıklar arasında gerçekleşen ölümcül savaşlarla dolu olduğunu söylemişti. Ateşkes dönemleri muhtemelen kısa ömürlü olurken, karşıt kampları itibarsız bırakma, güçsüz düşürme, yasadışı hale getirme ve yok etme girişimleri kurala dönüşmektedir.

Sadece tek bir stratejinin ve tek bir sosyoloji yapma yolunun olduğunu ima etmiyorum. Karşı çıktığım ve gerçekten "kamusal alanla arasındaki bağı kaybettiğini" düşündüğüm sosyoloji türünün süregelen avantajı, onu arzulayan kişilere hatları belirgin "kariyer yolları" sunması, insanları doktora, okutmanlık ve kürsü sahibi yapacak sabit rotalar açmasıdır. Olguları istiflemenin ve işlemden geçirmenin zorunlu metodolojisinde uzmanlaştıktan sonra, tezinizde sorguladığınız konuların ne kadar ciddi meseleler olduğu, bulgularınız için duyulan toplumsal ihtiyaç ve talebin ne kadar büyük olduğu hiç önemli değildir. Aslında ortalama bir kariyer için önemli

olan tek şey, izleme kurulunda oturan efendilerinizin metodolojisinden sapıp sapmadığınız yahut onlara sadık kalıp kalmadığınızdır. Doğrusu bu Abraham Maslow'un tanımıyla, yaratıcı faaliyetlerin parçası olmayı isteyen fakat yaratıcı olmayan insanlara hizmet etmek için icat edilmiş hilelerden biridir.

Dolayısıyla akademik sosyolojinin geleceği, hatta kısa vadeli geleceği bile asla önceden belirlenmiş bir şey değildir. Sosyoloji mesleğine açılmış yeni güçlükler ve fırsatları apar topar benimsemenin önünde çok güçlü engeller vardır. Sosyolojiyle uğraşırken kullanılan ve miras alınmış yöntemleri sağlam tutarken gelişmiş yerleşik menfaatler vardır. Ayrıca daima o güne dek sayılmayan ve bundan ötürü bir kere daha sayılma fırsatı sunan şeyler olacaktır. Kurumsallaşmış ataletin gücü, yeni toplumsal koşulların baskısından ağır basabilir. Fakat sosyolojinin akademik düzenin çok ötesine uzanan bir bağ kurması ve bu tür hizmetlere gerçekten ihtiyaç duyan insanlara ulaşması da mümkün olabilir.

Eserlerinizin çoğu kendi imkânlarınızla ve araştırma ajanslarının fonlarından yararlanmadan gerçekleştirilmiş işler. Bu bakımdan zamanında Karl Mannheim'in "serbest aydın" terimiyle tarif ettiği kişiye karşılık gelmektesiniz...

Araştırma fonlarının peşinden koşmayı (ne kadar büyükse o kadar iyidir!), akademik düzene hapsedilmiş ve bu düzenden çıkamayan sosyologların, kendilerini "meslekten olmayan kişilerden" veya "ortak" akıldan uzak tutmanın yapay araçlarını yaratmak ve üretip destekledikleri bilginin üstün olduğunu iddia etmek için verdikleri ümitsiz girişimlerin yan etkilerinden biri olarak açık-

lıyorum. Ayrıca kişinin kendi eserine yönelecek talebi, Foucault'nun adlandırmasıyla "demografik" yönetimin pratisyenleri arasında bulmasında faydalı da olabilir. Bu iki işlevin dışında fonlama, sağlam bir sosyolojik soruşturmanın yapılması için hiç de zorunlu bir koşul değildir.

Ayrıca kolektif (komisyon tarzı) girişimlerden de uzak durmaktayım. Hannah Arendt beşeri faaliyetler içinde en ıssız ve yalnız başına yapılan işin düşünmek olduğunu iddia etmişti ve kişisel deneyimlerime baktığımda bu fikre arka çıkmaya daha meyilliyim. Fakat düşünmenin aynı zamanda diyalojik bir şey olduğunu da düşünüyorum... Yine de taradığım kolektif yayınların çoğu diyaloğun kusursuz örnekleri ve yaratıcı gücünün tezahürleri olmaktan taban tabana uzaktırlar.

Bir keresinde, doktora öğrencilerini denetlerken ve onlara rehberlik ederken, kendinizi kararsız ve içten içe tereddütlü hissetseniz bile, tezdeki yaratıcılığın ve sanatsal özlemlerin onu doktora komitesi karşısında reddedilen bir teze dönüştürmediğinden daima emin olduğunuzu söylemiştiniz. Geleceği parlak sosyologlar için, sosyoloji gibi soylu bir zanaat ve bilimle uğraşacak sonraki kuşaklar için, mesleğe dair bazı ipuçları verebilir misiniz? Sosyolojiden nasıl kariyer inşa edecekleriyle ilgili değil de, söyleyecekleri sözlerin nasıl ilginç olacağından ve daha mühimi nasıl önemli olacağından emin olmakla ilgili ipuçları.

Yolumun sonuna gelmişken ne söyleyebilirim? Eğer konforlu bir hayatın peşindeyseniz başka yerlere bakınız. Açıkça sosyolojiyle uğraşmak zenginliğin reçetelerinden değildir ama belalardan uzak bir varoluşun formülü de değildir. Olsa olsa (fakat bu olsa olsa durumunun önemini

hafife almayacak veya hiçbir şekilde önemsiz görmeyeceğim!) yaşamı ifa etmenin bir yoludur. Dünyayı yani insanların paylaştığı bu ortak meskeni, içine girerken bulduğunuzdan biraz daha iyi bir koşulda (ve hepsinden öte daha kötü olmayacak şekilde) bırakmak adına, iyi yapılmış bir işin getireceği memnuniyete ulaşma yoludur.

Başarıyı garanti altına alan, insanların hatalardan uzak durup hedefe ulaştıklarından emin olmak için öğrenebilecekleri türden kuralların olup olmadığından emin değilim. Kural kitabının sonsuza dek açık tutulması gerekir. Yeni kurallara ev sahipliği yapacak yeterli sayıda boş sayfası olmalıdır. Çünkü birbirini izleyen koşullarda art arda başka pratikler hayata geçirildikçe bu yeni kuralların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Dünya, herhangi bir kural dizisinin insan ömrünü geçmek şöyle dursun, bir ömürlük süre içinde bile işlerliğini koruyamayacağı kadar hızlı bir şekilde değişmektedir ve kendisini (biraz da kasıtlı veya gıyaben sunduğumuz işbirliğiyle) buna imkân vermeyecek bir hızla yeniden düzenlemektedir.

Dolayısıyla vaktimizi falcılıkla harcamak yerine işe koyulalım. Ve gücümüz yettiği sürece ve bu görevin (denklemin tek sabit ve ortadan kalkması imkânsız değişkeni) buyurduklarına kendimizi adadığımız sürece çalışmaya devam edelim.

Eğer sosyolojinin ortak akıl ve doxa'nın yarattığı dünyayla, verili kabul edilen dünyayla, doğallaştırılan dünyayla, görünüş itibariyle değişime ve eleştiriye inatla kapalı dünyayla eleştirel bir eklemlenme biçimi olduğunu ve olması gerektiğini kabul ediyorsak, eleştirinin ve bununla birlikte sosyolojinin ne gibi bir faydası olacak? Yıllar evvel Eleştirel Bir Sosyolojiye Doğru (1976) kitabınızda, dünyayla

kurulacak böylesi eleştirel bir ilişkinin özgürleştirici bir ilgi odağı olarak görülebileceğini ve aklın özgürleşmesinin tüm maddi özgürleşmeler için önkoşul olduğunu önermiştiniz. Hâlâ bu şekilde mi düşünüyorsunuz? Öyleyse insanlar nasıl bu şekilde özgürleştirilecek?

"Özgürleşme" kavramı, erişilebilir seçeneklerin ve gerçekçi tercihlerin yelpazesini sınırlayan ve daraltan kısıtlamaların hepsini veya bir kısmını kaldırmayı öne çıkarır. Kısaca "daha fazla özgürlüğü" ima eder. Dolayısıyla "maddi özgürleşme" ifadesi bir oksimorondur. Dünyaya gönderme yapar, algılanma şekline değil. Epistemolojinin değil ontolojinin semantiğine aittir. Sorguladığınız şey *dünyada* değişim yaratacak yahut buna en azından etki edecek (az çok daha olası kılacak) bir *algısal* değişimin gerçekleşme olasılığı ve imkânıyla ilgilidir. Gayet iyi bildiğiniz gibi felsefi görüşler tarihinde bu soru, yanıt bulma çabası kadar ebedi bir yere sahiptir. Bu noktada, bir şeyi denemeden bilemezsin diyen popüler İngiliz bilgeliğini hatırlatmak isterim. Rağbet görecek bir yanıtın evrensel (ve kalıcı) bir kabulle karşılanıp karşılanmama ihtimalini muğlak kılan şey bu yanıtın *teorilerle* değil sadece *pratikle* verilebilecek olmasıdır. Felsefe içinde bu soruya verilen pozitif yanıtlar da negatif yanıtlar da, karşıtının ikna ediciliğini aşındırmaya yetecek kadar inandırıcı tezler getirmiştir. Pratiğe geldiğimizdeyse hiç kimse, dünyayı fikirlerle değiştirme sanatının mükemmel icracılarından biri olmuş Václav Havel kadar hedefe yaklaşmamıştır. Geleceğe etki etmek için ulusun söylemeye meyilli olduğu şarkıları bilmek gerektiğini söylemişti. Fakat hemen ardından, ulusun gelecek yıl hangi tür şarkıları okuyacağını kimsenin bilemeyeceğini eklemişti. Tahminimce

Theodor W. Adorno'nun (benim gibi) canı gönülden kabul edeceği bu hüküm, ulusları söyledikleri şarkıları değiştirmeye zorlamasına, itmesine ve teşvik etmesine, mevcut alışkanlıklarını ve eğilimlerini değiştirmeye çalışmasına engel olmamıştı. Tembihlerini ve statükoya yönelttiği eleştirileri mühürleme ve şişeye koyup dalgaların öngörülmesi imkânsız olan aşırılıklarına bırakma ihtimalini kabul ettiği tefekkür anlarında bile onu bunları yapmaktan alıkoymamıştı...

Meseleye biraz daha açıklık getirmeme izin verin. Gerçeklik ve algılanma şekli (veya algıyla yarattığı ve/veya sürdürdüğü gerçeklik) arasındaki yakın bağ bir önermeden ziyade, insanların var olma koşulunun (Heidegger'in kelime dağarcığını tercih ederseniz, özel olarak insanların dünyada var olma tarzının) ayrılmaz bir niteliğidir. İçinde yaşadığımız dünya *Lebenswelt,* "yaşanılan dünyadır". Bu da epistemoloji kadar ontolojiyi, ("ortadan kaldırılması" imkânsız) gerçekliği ve (potansiyel anlamda varlığının kasıtlı bir şekilde veya gıyaben reddedilmesi mümkün) algılanış şeklini zorunlu kılar. Bundan dolayı söz konusu mesele, algıda değişimler yaratma ve bu yolla gerçeklik üzerinde arzulanır değişimlere yol açma imkânına veya ihtimaline indirgenir. Başka bir deyişle *algılanış şeklini değiştirerek gerçekliği değiştirme.*

Bunun geçmişte ve bugün ne kadar ihtilaflı bir mesele olduğunun tamamen farkında olduğum için, bu ihtilafa bir çözüm getirmeyi kesinlikle ummuyorum (bu sebeple böyle bir tutkum da yok). Minimalist bir tutumla yetiniyorum: Bilgi sahibi olmak cahil olmaktan yeğdir. Dahası bilginin varlığı başarılı eylemlerin garantisi olmasa bile, yokluğunun eylemleri başarıya kavuşturma olasılığını azaltması kesin bir eğilimdir. Özellikle eşi benzeri görül-

medik şeylere girişilme ve alışkanlığa dönüşmüş rutinlerin dışına adım atma şansı, eylemin nesneleri görünmezlikten kurtulup görüş sahasına girdiğinde ve fark edildiklerinde artar. Heideggerci terimlerle gerçekliğin parçalarını kasıtlı eylemlerin nesnelerine dönüştürme şansı, bu parçaların *zuhanden* statüsünden ("olması yakın", hep kavranabilir, tabiri caizse "aşinalığı [parlaklığı ve kör ediciliği] içinde saklanan" şeyler) *vorhanden* ("dışarıda bir yerde", inatçı ve dirençli, ilginç, incelenmesi gereken, harekete geçirici şeyler) statüsüne geçmesiyle artar. Bana göre beşeri dünyayı "doxa"nın (yani ortak, üzerinde düşünülmeyen aklın, *beraber* düşündüğümüz ama *üzerine* pek düşünmediğimiz bilgilerin) görünmezliğinden çıkarmak, onu ilgi odağına yerleştirmek, aşina olduğumuz şeyleri yabancılaştırarak ve sorunsuz şeyleri sorunlaştırarak onu farkındalığın ve kasıtlı eylemlerin sahasına dönüştürmek sosyologların işidir. Sosyolojinin eleştirel olduğunu *önermek* yerine, mesleğine sadık olan sosyolojinin eleştirel *olduğunu* iddia etmekteyim. Yani bilinçli veya bilinçsiz, ister istemez yaptığı işin katıksız mantığından ötürü eleştireldir.

Bu ifadelerin sıradan olduğunu seve seve kabul etmekteyim ve sizinle sohbet ederken bunları tekrar etmek bundan ötürü beni bir nebze utandırıyor. Yine de insanın bunları yeniden söylemesi gerek çünkü sosyolojik rutinler çoğu kez verdikleri mesajı örtmekte, bunları takip eden kaideleri gözlerden ve "pro-aktif" bir ilgi odağından gizlemektedirler. Ve bunlar, *Lebenswelt*'in içindeki şeylerin "onu yaşayan" (yani onu yaratırken onun tarafından yaratılan) insanların eğilimleri, motivasyonları ve hepsinden öte yaşam stratejilerinde yarattığı müthiş farklara rağmen olur. Hemen kafadan bir örnek verelim: Bugün sözgelimi ortaçağ kültüründen, hatta Paleolitik kültürlerden özgür-

ce ve duygusuz bir şekilde konuşsak da (dolayısıyla her çağdan ve coğrafyadan insanın yaşamlarını sürdürme yollarının yapmacık, insan eliyle yapılmış ve tercihlere dayanan doğasını verili kabul etsek de) "kültür" kavramının kendisiyle yanında taşıdığı örtük fakat ufuk açıcı varsayımların oluşup, kamuoyunun kelime dağarcığına ve *doxa*'sına girmesi ancak on sekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde olmuştur. Yanında taşıdığı tüm kavramsal ve pragmatik yüklerle birlikte "kültür" fikri/vizyonunun var olmasının, dünyada yaşamanın modern ve pre-modern biçimleri arasındaki "farkı meydana getiren farklılıkların" önemli, hatta dönüm noktası sayılabilecek bir parçası olduğu ortadadır. Yahut çok az üzerine kafa yorulsa hemen ortaya çıkacak bir gerçektir. İnsanların algılarını oluştururken ve stratejilerini seçerken kullandığı kavramların "*Lebenswelt*'i inşa eden bloklar" olarak oynadığı rolü gözler önüne seren çok daha şaşırtıcı bir örnekse, insanların dünyada var olma biçimini diğer canlı türlerinin yaşama biçimlerinden ayıran ölümlülük bilgisidir (ölümden kaçınmak veya ölümü savmak için içgüdüsel eğilimlerle donatılmış olmalarına rağmen, ölümlülüklerini bilmedikleri için hayvanların ölümsüz olduklarını söyleyebiliriz). Sağlam gerekçelere dayanarak kültürün, yani dünyada var olmanın insanlara özgü biçiminde saklı tanımlayıcı özelliğin, ölümlülüğün bilgisiyle dolu bir hayatı yaşanılır kılmak için verilen bitmek bilmez bir çaba olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat bilgi sahibi olmanın, birçok önemli hususta insanlara olanaklar açarken başka hususlarda olanaklarını elinden aldığını belirtmeme izin veriniz. Böylece sosyologların doxa ile eleştirel bir şekilde eklemlenme zorunluluğuna bir ciddi sebep daha eklenir. Bilginin işi

(insanın gözlerini ve iradesini dünyanın bazı parçalarına veya unsurlarına odaklamak), "tali hasarlar" olmadan tamamlanamaz: Yani gözlerin ve iradenin başka parçalardan veya niteliklerden kaçırılması gerekir. Bilginin böyle seçici olması (yanında inatçı bir şekilde engelleyici etkilerin olması) ve aynı zamanda nimetlerinin karma yapıda oluşuyla etkisinin muğlaklığı "iyileştirilemez". Bilginin olanaklar açarken etkili olmasını sağlayan zorunlu ve pazarlığa kapalı koşullarıdırlar (herhangi bir görevin ifası, "gerekli" olan şeyleri "gereksiz" olanlardan ayıracak bir çizginin çekilmesiyle kolaylaşır. Bir diğer deyişle "hedefe kilitlenmeyle" "soyutlama" arasındaki etkileşimle olur).

Günümüzün neredeyse evrenselleşmiş dünya görüşünü meydana getiren fakat kesinlikle marjinal ve önemsiz sayılamayacak bir unsurun yarattığı kaçınılmaz muğlaklıkla neden olduğu tereddütleri göstermeme izin veriniz. Bu unsur "risk" kavramı ve "risk hesaplamasıdır".

Risk, çağımızda onun keşfedilmesine öncülük etmiş, hâlâ onun önde gelen ve en hünerli teorisyeni olan Ulrich Beck'in belirttiği gibi, modernliğin başlangıcından bu yana "bilgiyi bilmeme haliyle olasılığın semantik ufku içinde kaynaştırmıştır." Beck'in iddiasına göre bilim tarihi, "olasılık hesaplamalarının doğuşu, öngörülmez olanı kontrol altına almaya çalışan ilk girişimler (Pierre Fermat ve Blaise Pascal'ın yazışmalarında geliştirilmiştir) 1651 yılına kadar gider". Nitekim o günden sonra risk kategorisi üzerinden, "kontrol edilebilirliğe ilişkin küstahça varsayımların" bıraktığı etki artma eğiliminde olmuştur. Geçmiş tecrübelerin ışığında, zorla akışkanlaşan ama kafayı katılıkla bozmuş erken modernlikten, herkesin bildiği gibi akışkanlaşmış ardılına geçiş göz önüne alındığında, risk kategorisinin modern bilincin iki ayağını uzlaştırmaya

dönük bir girişim olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki ayaktan biri dünyadaki tesadüfilik ve rastlantısallığa ilişkin bir farkındalıkken diğeri "biz yapabiliriz" tarzı bir güvendir. Daha kesin bir ifadeyle "risk" kategorisi, ilkinin rahatsız edici, içerlenen ve korkulan varlığına rağmen ikincisini kurtarma girişimiydi. "Risk" ve "risk hesaplama" kategorilerinin ortaya çıkarabildiği hizmetler için duyulan talep, dünyanın köklü, değişmez ve onarılmaz düzensizliği, tesadüfiliği ve belirsizliğiyle ilgili kanıtların birikmesine paralel bir şekilde arttı. "Mutlak", "ebedi" ve zamansız bir hakikat düşüyle, dünyanın zorlu bir şekilde düzene sokulup yasalara riayet eder hale getirilmesine duyulan özlem nihayetinde, kesinlik ve özgüvenle hareket etmeye dönük modern tutkunun zorunlu öncülüydü.

Aksini gösteren kanıtların birikmesi, kısa süre sonra esasında belirlenimin hiç olmadığı bir evren hakkında bilimsel teorilerle açıklanan ve matematiksel düzlemde kanıtlanan modellerin takip etmesi bu tutkuyu ortadan kaldırdı. Risk fikri, hakikat arayışından sapmamayı sağlayan ikinci en iyi araçtı. Yahut kesinliğe duyulan modern arzunun çekilmeye zorlandığı ikinci siper hattıydı. "Risk" kategorisi şunu vaat etmekteydi: Doğal ortam ve insanların bu ortama yaptığı eklemeler koşulsuz bir düzene asla kavuşamayacak ve bundan ötürü *apriori* şeffaflıkla eksiksiz öngörülebilirlik idealinden hep uzak kalacak olsa da, insanlar bilgiyi toplayıp depolayarak ve onun pratik, teknolojik kolunu bükerek kesinliğin olduğu koşullara yaklaşabilirler. Bugün tam bir kesinlikle zarar görmemiş bir güvene duyulan ama altüst olmuş umutların aksine, "risk" kategorisi tehlikelere karşı dört dörtlük bir güvenlik vaat etmemektedir. Aksine vaat ettiği şey bunların olasılıklarını ve muhtemel hacimlerini hesaplama becerisidir.

Böylece dolaylı bir şekilde, niyetlenen girişimleri etkili ve başarılı kılmak için kaynakların nasıl optimal bir şekilde dağılacağını hesaplayıp buna göre hareket etme olasılığını vaat etmektedir.

Hal böyleyken ... Açıkça olmasa bile "riskin" semantiği, karşı-olgusal ama aksiyomatik bir şekilde "yapılandırılmış" ("yapılandırıcı" yani olasılıkların manipüle edilmesi ve bunun sonucunda farklılaşması), esasen kurallara uyan ve bir anlamda düzenli, kestirilebilir bir ortamı varsaymak zorundadır. Olayların gerçekleşme olasılığının önceden belirlendiği, incelenebildiği, bilinir kılındığı ve değerlendirmeye alındığı bir evren varsayılmalıdır. Böyle bir varsayım bariz bir şekilde sürdürülemez olsa da, "riski hesaplama" taktiği her şeye rağmen çekici bir önermedir. Kusursuz ve yanılmaz kesinlik vaadinin yanı sıra beraberinde getireceği geleceği önceden belirleme ("sabitleme") olasılığının verdiği ruhsal konforla kıyaslandığında ne kadar yetersiz kalsa da "olasılığın semantik ufkunu" (ayrıca umutla beklenilen risk hesaplamalarını) çağımızın akışkan ve modern bilinçlerine musallat olup boğmuş katıksız ve onulmaz belirsizlik basiretinden ayıran, kapatılması imkânsız o kategorik çukurla karşılaştırıldığında bu mesafe önemsiz ve küçük görünmektedir. Jorge Wagensberg'in günümüzün akademik bilgeliğini özetleyen cümleleriyle (bkz. *L'ame de la meduse. Idees de la complexite du monde* (1997), s. 47), "Çözümler dallanıp budaklanır ama sadece tek bir çözüm doğrudur. Sadece biri sistemin gerçekliğini yansıtır. Sorun hangisinin bu çözüm olduğunu nasıl bileceğimizdir. Kararı veren bir tesadüftür ... Bugün makroskopik bir sistemin geleceğine karar verenler ufak ve şimdiye dek ihmal edilmiş dalgalanmalardır". Sistemlerin karmaşıklığıyla içlerinde

bulundukları ortamların belirsizliği, son sözü söyleme hakkını kadere bırakmaktadır: Öngörülmez ve kontrol edilmez şeylerin karışımına verilen o kod ada. Dahası John Gray'in on yılı aşkın bir süre önce söylediği gibi "Egemen devletlerin hükümetleri piyasaların nasıl tepki vereceğini önceden bilmezler ... 1990'ların ulusal hükümetleri körlemesine uçmaktadırlar". Gray gelecekten bizi tamamen farklı koşullara götürmesini beklememiştir. Geçmişte olduğu gibi, hepsi rastgele, beklenmedik, öngörülemeyecek ve hesaplanamayacak bir şekilde gerçekleşen, kurbanlarını da ondan fayda sağlayanları da habersiz ve hazırlıksız yakalayan "tesadüflerin, felaketlerin, rastlantısal barış ve medeniyet dönemlerinin birbirini izleyeceğini" umabiliriz.

Görünen muhtemelen o ki, modern bilinç içinde "risk ufkunun" merkezi konumunun keşfi ve ilanı, kanatlarını günün sonunda ve tam gece olmadan önce açmasıyla meşhur Minerva Baykuşu'nun ebedi alışkanlığını takip etmiştir. Yahut takip ettiği şey, Martin Heidegger'in belirttiği gibi, nesneler arasında yaygın görülen, "ışıkta saklanma" yani *zuhanden*'in anlaşılmaz koşullarına gömülme halinden *vorhanden*'in baş döndürücü görünürlüğüne aktarılma eğilimidir. Yani iflas eder etmez nesnelerin gündelik yaşamdan çıkarılma, çıkarılmadığı takdirde hüsrana yol açma eğilimidir. Bir başka deyişle şeyler bilince, ancak yok olduktan sonra ve ortadan kalkışlarının yahut şoke edici biçim değişikliklerinin neticesinde girer. Doğrusu modern tarihimizde "risk", "risk hesaplaması" ve "risk alma" kategorilerinin oynadığı muazzam rolün bilincine, ancak "risk" terimi eski işe yararlılığını kaybettiği anda ve Jacques Derrida'nın önerdiği gibi *sous rature,* "silinen veya üstü çizilen sözcüklerin altında" kullanılması gerektiğinde, Beck'in kendi sözcük dağarcığına başvurursak bir "zombi

kavrama" dönüştüğünde keskin bir şekilde varabildik. Diğer bir deyişle *Risikogesellschaft* (risk toplumu) kavramını *Unsicherheitglobalschaft* (küresel belirsizlik) kavramıyla değiştirmenin vakti çoktan geldiğinde kavrayabildik. Bugün önümüzdeki tehlikeler "risk" kategorisinin yakalamaya ve ışık tutmaya çalıştığı şeylerden farklıdır çünkü darbeyi indirene kadar isimsizdirler, öngörülemezler ve hesaplanamazlar. Dahası tehlikelerimizi doğuran ve ortaya çıkaran ortam, "toplumu" son derece vaktinden evvel bir adımla gezegen nüfusunun kendisiyle eşanlamlı saymıyorsak, artık *Gesellschaft* kategorisiyle çerçevelendirilemez.

Peki, bu kadar uzun uzadıya kafa yorduktan sonra ne gelecek? Ümit vaat eden ve sözde "imkân yaratan" işlevinin yerine veya yanında, risk hesaplaması fikri ve işaret ettiği stratejik tavsiyeler "imkânları kapatan" bir rol de oynuyor olabilir. Bu ilgimizi, meşguliyetimizi ve dolayısıyla gayretlerimizi, kalıcı ve sabit bir belirsizlik altında eyleme geçme olasılığıyla ve bu eylemler için vazgeçilmez olan becerilerle nitelikleri edinme ihtiyacıyla doğrudan, tüm ciddiyeti ve korkunçluğuyla yüzleşmekten alıkoymaktadır.

Sorduğunuz kullanımlarla ilgili birkaç örnek böyledir: "Eleştirinin ve beraberinde sosyolojinin" önümüzdeki yıllarda yani bel bağlayabileceğimiz tek kesin şeyin belirsizlik olduğu yıllarda sağlayabileceği, sağlamak zorunda olduğu ve sağlamasını umabileceğimiz kullanımlar bunlardır.

1991 tarihli "Eleştirel Teori" başlıklı bir makalede, eleştirel sosyal teorinin doğası hakkında ısrarlı bir şekilde şöyle demiştiniz: "Dünyayı 'olduğu haliyle' ve olabildiğince aslına sadık bir şekilde yeniden üretmekle tatmin olmayacaktır. Israrla 'bu dünya nasıl meydana geldi' diye soracaktır. Tarihinin araştırılmasını ve bu tarihsel araştırma sırasında

geçmişin unutulmuş umutları ve kaybolmuş fırsatlarının kurtarılmasını talep edecektir. Bu umutların nasıl unutulduğunu ve fırsatların nasıl kaybolduğunu keşfetmek isteyecektir." Aynı makalede, "sistemin yaşam dünyasını sömürgeleştirmesiyle" (meşhur Habermasçı tez) bu kadar meşgul olmak yerine, kamusal ve politik müzakerelerin gerçekleştiği alanların bireyselleşmesi, özelleşmesi, ortadan kalkması veya daralmasının eşit öneme sahip (belki çok daha merkezi) bir mesele olarak görülmesi gerektiğini söylüyordunuz. Bugün eleştirel sosyal teorinin gündemi, yaptığınız teşhise göre önemli ölçüde değişmiş durumdadır. Eleştirel sosyal teori özellikle hangi "kayıp umutlara ve şanslara" bakmalıdır ve bugün esas sorun hâlâ, önermelerle veya kehanetlerle aktarıldığı şekliyle "kamunun özel alan tarafından sömürgeleştirilmesi" mi?

Doğrusuyla yanlışıyla bu eski önermeye sadık kaldığım için kendimle gurur duyuyorum. Şu an "mevcut haliyle dünyayla" "olabilecek ve olması gereken" dünya arasındaki uçurumu açan ve giderek kapatılamaz hale getiren son gelişmeler içinde diğerlerinden daha çok rol oynamış, vahim ve ufuk açıcı kopuşa bizi götüren yolları incelemekle meşgulüm. Yani failin kriziyle ve "bunu kim yapacak" şeklindeki yürek burkucu sorunun yanıtıyla meşgulüm.

Burada aklımdaki kopuş, iktidar (*Macht, pouvoir*) yani bir şeyleri yaptırma becerisi ile politika yani yapılması ve yapılmaması gereken şeylerin neler olduğuna karar verme becerisi arasındaki kaygı verici ayrılık ve yaklaşan boşanmadır. Eleştirel teori, henüz genç olduğu *Sturm und Drang* aşamasında böyle endişelerden özgürdü. O dönemde böyle bir boşanma kimsenin aklına gelmezdi (belirtileri zaman zaman açığa çıksa bile, birer anomali,

kısa sürede onarılacak geçici rahatsızlıklar olarak görülüp kenara atılabilirdi). İktidar ve politika etkili eylemin iki gerekli ve elverişli koşulu olduğundan, her ikisi de (pratikte olmasa da niyet olarak) devletin tekelci hâkimiyeti altında olduğundan, "bunu kim yapacak" sorusunun yanıtı çok açıktı ve hiçbir ihtilaf doğurmayacak kadar izahtan muaftı. Fakat artık böyle değil. Bir zamanlar devletin egemenliğinde olan iktidar büyük oranda, Manuel Castell'in küresel "akışların mekânı" içinde buharlaşmışken, politika hâlâ lokalliğini korumaktadır. Bugün eleştirel hayal gücünü, dürtüleri ve coşkuyu ortadan kaldıran "ne yapılacak" sorusundan ziyade "bunu kim yapacak sorusudur". Diğer yandan "iyi toplum" hakkında bir şeyler düşünüp söylemek bütünüyle beyhude bir çabaymış gibi görünmektedir.

Bu kopuşu takip eden şey, *sorunların* tedrici *kolektifleşmesi* ile *çözümleri için gereken araçların ve yolların özelleşmesinin* yarattığı paradokstu. Bu, çözümü bireylere bırakılmış bir paradokstu. Böylece omuzlarına toplumun üretmiş olduğu (ve ancak toplumsal düzlemde çözülebilen) güçlükleri kendi başlarına ve bireysel düzlemde ele almak gibi imkânsız bir ödev yüklemişti (mecbur bırakıldığında ve kaçınılmaz olduğunda ödevler göreve dönüşür). Sonuç, yaklaşan bir nükleer savaşla baş etmek ve etkilerinden korunmak için aile sığınağı almaya yakın bir şeydir.

Bir diğer sonuçsa toplumsal dokunun "morfolojisinde" köklü bir dönüşümdür. En etkileyici ve olağanüstü olanıysa, eleştirel teorinin en hayat dolu, en coşkulu ve en bereketli yıllarını içinde harcadığı ve Frankfurt Okulu'nun ötesine pek bakmadığı üreticiler toplumundan tüketiciler toplumuna geçiştir. İnsanlığın tümünü çağırması, içermesi,

tutması ve barındırması beklenen üretimsel/endüstriyel ortamlar geçmişte (kasten veya gıyaben) dayanışmanın olduğu, safların sıklaştığı ve neticede motorların bireysel sıkıntıları geri dönüşüme sokup kolektif çıkarlara dönüştürdüğü ve böylece bireysel aktörleri "tarihsel faillere" çevirdiği fabrikalar olduysa, tüketim kültürünün ve tüketime hizmet eden unsurların istila ettiği ortamların çıktısıysa genelde dağınıklık, yalıtılmışlık ve dışlanmadır. Tarihin "kolektif failleri" için, üreticiler toplumunda var olmayı belirleyen bütün nitelikleri kendinde toplamış bir arketip olarak "proletaryaya" atfedilmiş olanla kıyaslanabilecek bir rol oynama şansı, varsa bile çok zayıftır. Bugünlerde "proletarya" kavramının yerini, bu role uygun olmadığı ortada, yoksun, alçalmış, acı çeken ve aşağılanmış insanlar toplamına verilmiş genel bir isim olarak "prekarya" sözcüğü getirilmektedir. Günümüze ait toplumsal eleştirilerin kurtarıcı umutlarını aceleyle üzerine yatıracağı bir kategori değildir. "Prekarya" ismiyle vaftiz edilmiş yığın, "birlikte ayaktayız ve birlikte yıkılırız" hissiyatının yerine "herkes kendi başına ve altta kalanın canı çıksın" düşüncesini yerleştirmesiyle meşhurdur. Dayanışmanın, yani bir zamanlar yalnız başlarına acı çekenleri tarihsel faillere dönüştürmesi umulan tutkalın kök salma ve gelişme ihtimali sıfırdır.

Demem o ki bunların arasındaki bu üç yol bizi "kamunun özel alan tarafından sömürgeleştirilmesine" getirmiştir. Bir başka deyişle özel alan, içinde özel menfaatlerin kamusal meselelere dönüştürülmesinin ve kamusal ihtiyaçların özel haklarla ödevlere tercüme edilmesinin beklenip umulduğu "agorayı" işgal etmiş ve fethetmiştir.

Eleştirel toplumsal teori her zaman bir balık nasıl sağ kalmak için suya ihtiyaç duyuyorsa toplumun da (kamu-

oyunun) eleştirel sosyolojiye ve beraberinde eleştirel bir düşünümselliğe ihtiyaç duyduğunu iddia etmiştir. Kamunun sosyolojiye ihtiyaç duyduğunu kabul etsek bile, kamuoyunu durumun gerçekten böyle olduğuna nasıl ikna edebiliriz veya ikna etmeli miyiz? Bu sorunun farklı bir şekilde konumlandırılması ise basitçe "sosyolojinin sosyolojisini" yapmaktır. Eğer tüketicilerin toplumunda yaşıyorsak ve hepimiz bugünlerde birer tüketiciysek, sosyoloji piyasadaki ürünlerden biri değil midir? Eğer öyleyse söylemek istediğimiz şeyleri inkâr etmeden bir şeyler satmamız mümkün müdür?

Evet sosyoloji, belirttiğiniz gibi "piyasadaki ürünlerden bir diğeridir" ve sosyologlara gerekli sonuçları çıkarmak veya kendi marjinal ve yersiz konumlarını sürekli kabul etmek haricinde çok az şey bırakılmıştır. Dahası şimdiye dek söyleşimizden çıkarmış olabileceğiniz gibi, bu ikinci seçeneği seçmek bana göre sosyoloğun mesleğine ihanet etmesiyle eşdeğer olacaktır. Karl Marx'ı hatırlatırsak, biz sosyologlar diğer tüm insanlar gibi tarihi yapıyor olabiliriz fakat bunu kendi seçtiğimiz koşullar altında yapamayız.

Dolayısıyla piyasadaki diğer mallar gibi, sosyoloji de sunduğu hizmetler için "müşteriler yaratmak" zorundadır. Tüketicilerin oluşturduğu bu toplumda, talebi yaratması umulan ve bunu yapması zorunlu şeyin sunulan ürün olması genel bir kaidedir, tam tersi değil. Bazı ürünler bu yükümlülüğü karşılamada daha iyi bir şansa sahipken, diğerleri bunu yapacak şanstan mahrum kalabilir veya az şansa sahip olabilir. Bu büyük oranda "seçmediğimiz koşullara" bağlıdır. Fakat gerisi (nitekim burada çok büyük bir "gerisi" vardır) tamamen tercihlerimizle alakalıdır ve tamamen bunlara bağlıdır. Oldukça geniş çaplı ve

minnettar bir kitle aranırken bu "geri kalana" yol gösteren şey, yine benim kanaatime göre, Leeds Civic Hall'ın kubbesinin altına yaldızlı harflerle kazınmış şu ilkelerden biri olmalıdır. Yapımına fon sağlamış ve inşasını yapmış sanayi devrimi öncülerinin, dünyayı daha iyi bir yere dönüştürme çabasında emeklerine kılavuzluk edeceklerine inandıkları diğer ahlak kanunlarıyla sayılan bu ilke şöyleydi: "Dürüstlük en iyi politikadır." Bizim örneğimizde "dürüstlük" en başta, sosyolojik mesleğimize dürüst kalma sözüne ve bu sözü yerine getirmeye karşılık gelmektedir.

Bahsettiğimiz söz, sesinin duyulması gerektiği her an alarm zillerini çalmaktır. Bu alarmın işitilme ve dinlenme şansı hemen hemen hiç olmasa bile. Örneğin Polonyalı büyük düşünür ve şair Czesław Miłosz'un yirmi-otuz yılı aşkın zaman önce söylediği şu sözleri ele alalım: "Dünya bize anlamsızlığın vücut bulmuş hali, bunamış bir aklın ürünüymüş gibi görünüyor." Miłosz'un o dönem okurlarıyla paylaştığı bu gözlem, kitlesel tüketime uygun olmayan bir düşünce ürünü müydü? Satılamayacak ve uygunsuz bir şey miydi? Özellikle, paylaştığımız varoluşsal koşulların "resmi" Başka Bir Alternatif Yok mantıklı versiyonunu kabul etmiş, en azından bunu bitki gibi sürünmeye mahkûm oldukları bataklıklarda ve labirentlerden güvenle geçmelerini sağlayacak bir sertifika olarak görmüş veya siyasi liderler ve kitlesel medya araçlarının otoritesine inanır olmuş insanların tepkilerine bakıldığında, böyle görünmüş olması muhtemeldir.

Fakat *Indignez-vous!* (*Öfkelenme Zamanı* anlamına gelmektedir) gibi gürültülü bir başlıkla çıkan, eskiden Fransız ordusunda askerlik yapıp siyasi liderliğe soyunmuş Stéphane Hessel'in 2010'da doksan üç yaşındayken kaleme aldığı ufak kitapçık, şimdiden yirmi yedi dilde milyonlarca

kişi tarafından satın alınmıştır. Ayrıca milyonlarca genç ve pek de genç olmayan İspanyol'u, kullanım tarihinin geçtiğini fark edemeyen ve vakti feci halde geçmiş bir yıkıma karşı kendisini dişiyle ve tırnağıyla, allem edip kallem edip koruyan bir siyasi sistemi protesto etmek için sokaklara dökmüştür. Dahası bu küçük kitapta iletilen mesaj en az, araştırma raporlarında i'lere noktalar koyup t'lerin üstünü çizmekten fazlasına cüret etmiş az sayıda sosyoloğun vereceği mesaj kadar radikaldir. Hessel'in kendi özetiyle (ve benim tercümemle):

> Bugün dünyada olup bitenler kabul edilemez. Değiştirilmesi gereklidir. Bugün gezegenimizin insan eliyle yaşadığı yıkımın gerçek hacminin hiç olmadığı kadar farkındayız. Bu yıkım yüzyıllardır süregelmekte. Ne zaman sona erecek? Hayal edilemez zenginliklerle kol kola yaşayan korkunç sefalete rıza göstermeye hakkımız yok. Dahası terörizmin son yıllarda büyüdüğü tarzla gelişmesine izin verirsek, kendimizi duvarların önüne dizilmiş halde bulmaya mahkûmuz.

Bir çözüm bulmak zorundayız fakat bu küçük kitap bunu sunmamakta. Bu kitap bir uyarı, bir savaş borusu olarak görülmelidir. Vicdanlara seslenen ve kendimizi edilgenlikten çıkarıp dünyanın kaderi için sorumluluk üstlenmeye yönelten bir çağrı olarak değerlendirilmelidir.

Alvin Ward Gouldner bir keresinde "nezaket eleştirinin dilini köreltir" demişti. Sizce gereğinden fazla kibar bir toplumda mı yaşıyoruz? Daha evvelden eleştirinin bugünkü durumunu, kamp yaşamıyla yani kısa ömürlü, taahhütlerin olmadığı ve sığ bir yaşamla kıyaslamıştınız. Eğer eleştiri bunun tam tersi olacaksa, yani uzun soluklu toplumsal koşulları hedefleyecek, taahhütler verecek ve toplumdaki

temel kaygılara odaklanacaksa, bu bildiğimiz şekliyle nazik toplumu nasıl etkiler?

Belki ben körüm ve sağırım. Ya da belki dünya Gouldner'ın hükmünü verdiği günden sonra tanınmayacak ölçüde değişti. Belki de medeni kibarlığın eşikleri o günden sonra köklü bir şekilde aşağıya çekildi. Oysa içinde yaşadığımız dünyayı tarif etmem istense, "nezaket" aklıma gelecek son sözcüklerden biri. "Riyakârdır" evet. Ama riyakârlığı (yani gerçek acıya sebep olan ve insanlara cidden acı çektiren şeylerden uzak durup zulmü iyilikseverlik adıyla satma eğilimi) nezaketle karıştırmak, nihayetinde tüm riyakârlıkların birincil hedefi ve alameti farikalarına dönüşmüş stratejileridir: "Politik doğruculuk" riyakâr bir şekilde gizlenmiş olsa da bunun en pişkin tezahürlerinden biridir.

Bu "bildiğimiz dünya" hayasız ve yontulmamış bir dünyadır. Artık sözler ağızda gevelenmek için değildir. Viktoryan dönemde yaşayanlar piyano bacaklarına çorap geçirmişlerse, bizler eskiden sadece pornografik dergilerin sayfalarında tadı çıkarılacak bacaklara piyanolar koyuyoruz. Bir zamanlar düzeysiz yerlerle ve batakhanelerle sınırlandırılmış bir dili her gün, aleni ve gösterişli bir biçimde kullanıyoruz. Artık gizlilik ve mahremiyet haklarına saygı duymuyoruz. Belki bir İngiliz'in evi hâlâ onun kalesidir fakat bu 7/24 ziyaretçilere açık olan bir kaledir. Dahası içinde, meraklı ziyaretçilerin yokluğundan veya azlığından Mısır'ın başına gelmiş en korkunç bela gibi korkan insanlar yaşamaktadır. Başarısızlığa uğramış çırakların kapıda belirmesi, Biri Bizi Gözetliyor evindeki sakinlerin haftalarca rutin şekilde süren aşağılanmalar ve alaylardan sonra oylanarak elenmesi karşısında mest olmaktayız. Ne kendi haysiyetimize ne de başkalarınınkine saygı duymak-

tayız. "Onur" sözcüğünü duyduğumuzda elimiz sözlüklere gitmektedir (yani *Kim Milyoner Olmak İster* veya *En Zayıf Halka* gibi bilgi yarışmaları için ineklemek istediğimizde). Ve yersiz (artık cezalandırılmayan, aslında sansürlenmeyen ve kınanmayan) karalamalar hiç olmadığı kadar kolaylıkla yapılır hale gelmiştir. İnternetteki iftiraların, kötülemelerin ve karalamaların anonimliği, dolayısıyla ceza almamasının getirdiği korumanın teveccühünden yararlanırlar. Sanki "iftira atma hakkı", herkesin saygı göstermesi ve yasalara bekçilik eden kurumların dişini tırnağına takıp koruması muhtemel bir insan hakkına dönüşmüş gibidir.

Saygı ve (arkasından gelen) güven ister özel alanda gerçekleşsin ister kamusal alanda gösterilsin, beşeri etkileşimlerde eksikliği son derece belirgin olan ve eskiden "medeni toplum" denilen şeyin iki özelliğidir. Aslında bireyleri saygıdan ve birbirlerine güvenecek zeminlerden mahrum bırakmak, bana göre "toplumun temel kaygılarını" toplumun ilgisi, itinası ve eylemlerinin yani kaygılarının (belirttiğiniz gibi) sınırları dışına itmede kullanılabilecek en önemli (ve bundan dolayı şaşılacak ölçüde başarılı) bir hiledir.

Eğer (sözlerinizi bir kez daha tekrar edersem) "toplumun temel kaygılarından" birine dönüşmesi için bir şansı olmasını istiyorsak, "eleştirinin" gündeminin ilk sırasına veya ilk sıralardan birine yerleştirmesi gereken şey bana göre başkalarının insanlığına ve saygı görme hakkına hürmet etmektir. Saygı yeniden dirilmezse dayanışma için hiçbir şans yoktur. Dayanışma olmazsa "toplumdaki temel kaygıları" mevcut uyuşukluğundan çıkarma ve onları beşeri kayıtsızlığın mühürlenmiş sığınağından çıkmaya zorlama şansı da yoktur.

Sosyoloji ve sosyologların işleri sık sık eleştiriye maruz kalır. Medya sosyolojiyi, jargonun arkasına gizlenmiş beylik laflar yahut politik platformlar olarak takdim etmektedir. Diğer yanda akademik bölümler içinde, sosyologlar genelde birbirlerinin kitaplarını sert bir şekilde incelemektedirler. Bu eleştirilere nasıl karşılık vermeliyiz?

Nasıl mı karşılık vermeliyiz? İşimizi iyi yaparak. Yani alıcılarımızı/söyleşiye girenleri sürekli görüş alanı içinde tutarak ve onlara duyduğumuz sorumlulukla onlar için taşıdığımız sorumluluğun farkında olarak. İşimizi iyi yapmak illa kulaklarımızı eleştirel tepkilere dikerek çalışma anlamına gelmez. Semantik anlamda dolu bir toplumsal alanın çoksesli ve çok odaklı doğası dikkate alındığında bunun karşılıklı çekişmelere yol açması kaçınılmazdır. Veya hepsinden öte, kolektif işlevlerinde yatan mantık gereği öncelikli kaygıları, ortak yaşam alanlarının seviyesini *yukarıya* değil de *aşağıya* çekmekten başka bir şey olamayacak "değerlendirme hakemlerinin" beyanlarına kulak verme anlamına hiç gelmez.

Sosyoloji mesleğinin, beşeri deneyimlerle çözümlenen ve bu deneyimlere aktarılan "ortak akılla" bitmek bilmez, sürekli ve aslında iki taraflı bir söyleşi/alışveriş olduğunu hep tekrar ediyorum. Ayrıca bu, bizimkisi de dahil olmak üzere şu veya bu mesleğin sözcüleriyle değil, *yaşamın tabandaki pratisyenleriyle* kurulacak bir söyleşi demektir. Günümüzün tamamen kuralsızlaştırılmış ve bireyselleştirilmiş çağında, bu sosyoloji tarihinin diğer tüm aşamalarına kıyasla daha net bir görüngüdür. Bu söyleşide/alışverişte bizler hem öğretmen hem öğrenci olarak ikili bir rolle ortaya çıkmaktayız ve bu söyleşiye doğru tarafta olduğumuzu söyleyen belli bir garantinin

olmadığını bilerek girmekteyiz. Bu tür söyleşilerde dinlenmek ve duyulmak için, kişinin söylenenleri dinleme ve işitme sanatını öğrenmesi gerekir. Mesleğimizi hayata geçirmek, özgüven ve ölçülülük arasında dengeli bir karışım gerektirir. Ayrıca belli bir cesaret de gerektirir: Beşeri deneyimleri yorumlamak hep rüzgârın yönüne gitmeye hazır kişilere öneremeyeceğim bir yaşam tarzıdır.

Sosyolojik Tahayyül'ün* (1959) *sonlarına doğru, C. Wright Mills sosyolojinin hedefinin insan yaşamının kalitesini artırmak olduğunu iddia ediyordu. Sizin açınızdan, sosyolojinin amacı toplumu/insan yaşamını geliştirmek, iyileştirmek veya daha iyi hale getirmek mi? Öyleyse nasıl?*

İki yüz yıllık tarihi boyunca sosyoloji beşeri koşulların içinde, insanın "toplumsal bir hayvan" olmasının (yani toplumda, ötekilerle birlikte, ötekilerle etkileşim halinde, vb) getirdiği yönlere odaklanmıştır. İnsanın "sosyalliği" sosyologlar için "farkı yaratan esas farklılıktı". C. Wright Mills'ten çok önce, Birleşik Devletler'de sosyolojinin öncülerinden Albion Small, sosyolojinin toplumu iyileştirme arzusu içinden doğduğuna işaret etmişti. Altında yatan örtük dayanak, Aristoteles'in "iyi yaşamın" ancak iyi bir polis içinde kavranabilir olduğunu ve sadece hayvanların veya meleklerin polis olmadan yaşayabileceğini söyleyen önermesiydi. İnsan yaşamının kalitesi için bir şeyler mi yapmak istiyorsunuz? İşe insanların içinde yaşadığı toplumun kalitesiyle ilgili bir şeyler yaparak başlayın. Tabiri caizse, sosyolojinin açıkladığı ve açıklama vaadinde bulunduğu hizmetlerle ilgili bu kavrayış ile eylemlerin gerçek-

* C. Wright Mills, *Sosyolojik Tahayyül*, Çev. Ömer Küçük, Hil Yayınları, 2016. (y.h.n.)

leşeceği ortamı manipüle ederek, (aktörlerin tercihlerini sınırlayacak ve daha iyisi tümüyle ortadan kaldıracak bir manipülasyon) gerçekleşme ihtimallerini değiştirip, arzulanan beşeri eylemlerin gerçekleşmesini garanti altına almaya kararlı çağın "yönetimsel aklı" arasında bir tür "seçici yakınlık" vardı.

Yönetimsel akıl o günden beri değişmiş ve beraberinde hâkimiyet stratejileri de değişmiştir. Vurgu "sert güçten" (zor yoluyla disiplini dayatma) "yumuşak güce" (ayartmalara ve baştan çıkarmalara dayanan) kaymıştır. Bugünlerde "iyi yaşam" fikri, "iyi toplum" fikrinden kesip çıkarılmıştır ve bireysel kaygılarla bireysel icraata konu olan kendi işini kendin yap türü bir şey olmuştur. Artık "toplumu iyileştirme" meselesi değil, ümitsizce yaşanmaz hale gelen bir toplumsal ortam içinde görece konforlu bir alan inşa etme veya bulma meselesidir. Beşeri koşullarda yaşanan köklü değişimler, sosyolojinin karşısına mesleğini yeniden düşünme ve yeniden düzenleme ihtiyacını çıkarmaktadır.

Bu yeniden düzenleme, iletişim kurmak istiyorsak eskiden kalma kitaplardan ve konferanslardan başka yerlere bakmamız gerektiği anlamına mı geliyor? Bugün toplumsal eleştirmenlerin, âlimlerin ve sıradan insanların internetteki bloglar üzerinden bilgilerini aktarması, kaygılarını dillendirmesi, çağdaş meseleleri tartışması veya görüşlerini ifade etmesi giderek popülerleşmiştir. Bu günümüzün toplumsal tartışmaları hakkında bize ne söylemektedir? Dahası siz fikirlerinizi aktarırken bu yolu tercih etmiyor gibi görünüyorsunuz. Neden böyle?

Birkaç internet gazetesinde, özellikle Britanya'dan *Social Europe* ve Polonya'dan *Krytyka Polityczna*'da düzensiz olsa da sık sık katkı sunmaktayım. Fakat haklısınız, "bu iletişim yolunu" tercih etmiyorum. Belki yaşla alakalıdır. Pıhtı-

laşması ve katılaşması için yeterinden çok zaman geçmiş alışkanlıkları terk etmek yahut gözden geçirmek için çok geçtir. Ancak beni blog tarzı iletişim araçlarından soğutan şey, mesajların kamuoyunun ilgi alanına dudak uçuklatıcı bir hızla girmesi ve (çoğunlukla hiçbir miras bırakmadan) çıkmasıdır. Olgun bir şekilde üzerine düşünülmesi ve önem arz etmesi için belli bir süre boyunca zihinlere yerleşmek yerine, zihinlerde adeta sörf yapmaktadırlar. Hızla okunup hızla unutulmaktadırlar. İnternetteki iletişim, tartışmanın mantığından ziyade modanın veya popülerliğin mantığına tabidir. Saman alevi gibidirler ve etinizi iyi bir şekilde pişirmeye asla yetmezler...

Sosyologlar, özel bireyler olmanın dışında sosyologluk sıfatıyla, televizyon izlemeli midir? İzlemeleri gerekiyorsa nelere hangi sebeple bakmalıdırlar?

Televizyon izlemek sosyologların öncelikli görevlerinden biridir. Çoğu insanın yaşamının önemli bir dilimini harcadığı ve dünyayla ilgili bildiklerinin önemli bir bölümünü edindiği yer orada, televizyonlarda izlenen dünyadadır. Çalışmalarımızın temel nesnesi ve mesajlarımızın esas hedefi olan *Lebenswelt*, bugün çevrimiçi ve televizyonlarla aktarılan muhtevadan soyutlandığında feci şekilde noksan kalmaktadır. Televizyon izlemeyi reddetmek, kişinin çağdaş beşeri deneyimlerin hatırı sayılır ve hâlâ büyüyen bir parçasına sırtını dönmekle aynı şeydir. Ne yazık ki sosyologların estetik veya haz arayışıyla ilgili diğer tercihlerden ziyade, görüşlerini seçerken rehberlik edip yön çizmesi gereken düşünce budur. Fakat kim sosyologların işinin hep zevkli olmak zorunda (zevkli olması kaçınılmaz) olduğunu söyledi ki?

Sosyoloji (...) şeylerin, eylemlerin, eğilimlerin ve süreçlerin "zorunluluğu" ve "doğallığına" duyulan popüler inançların altındaki temelleri baltalamaya mahkûmdur. Onların oluşumu ve devamlılığına katkı yapan mantıksızlıkların maskesini düşürür. Zahiri kurallar ve normların arkasında yatan durumsallıklarla sözde tek olma iddiası taşıyan (yani diğerlerinin pahasına seçilen) olasılıkların etrafına kümelenmiş alternatifleri açığa serer. Sonuçta sosyolojinin işi, Milan Kundera'nın alegorisini kullanırsak, onları sahte temsillerle örterek gerçeklikleri gözlerden saklayan "perdeleri yırtmaktır".

Sosyoloji ne işe yarar? sorusu uzun zamandır tekrarlansa da zihinlerdeki şüpheler ortadan kalkmış değil. Bauman ile yapılan söyleşi, yakın tarihe damgasını vurmuş bir sosyoloğun gözünden bu soruya doyurucu ve eleştirel bir yanıt veriyor. İnsan deneyimi ile sürekli etkileşim içinde olan bir sosyoloji tarifi yapan Bauman, beslendiği kaynakların ve başta akışkan modernite olmak üzere kullandığı kavram ve metaforların öyküsünü cömertçe anlatıyor. Bütünlüklü bir bakış açısıyla hem mesleki yaşamından hem de sosyolojinin geçirdiği evrimden bahsediyor.

Bauman, sosyolojinin yöntem bilime sadık olup olmaması üzerinden değil, deneyimle ve insanların yaşam sorunlarıyla yürüttüğü mücadeleyle kurduğu ilişki üzerinden yargılanması gerektiğini vurguluyor. Ona göre beşerî yaşamı tam manasıyla deneyimlemek ve anlamlandırmak için sosyolojiye ihtiyacımız var.

Bu kitap yalnızca Bauman sosyolojisini anlamak için bir rehber değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyayı sorgulamamız ve kendi tarihimizi kendimiz yazmamız için de bir çağrı...

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-503-5
9 786053 145035
KDV'den muaftır. 22 ₺